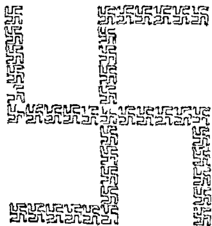
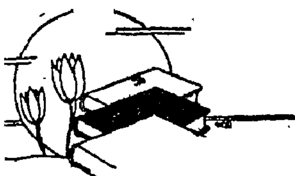
કિંમત : દોઢ રૂપિયો

પહેલી આવૃત્તિ : ૧૯૨૯
બીજી આવૃત્તિ : ૧૯૩૩
ત્રીજી આવૃત્તિ : ૧૯૪૫
ચોથી આવૃત્તિ : ૧૯૪૮

નિવેદન

[પ્રથમ આવૃત્તિ વેળાએ]

લગ્ન-ગીતોનો આ બીજો સંગ્રહ છે. એમાં મને સહાય દેનારાં બહેનોભાઈઓનો અત્રે પ્રગટ ઋણસ્વીકાર કરું છું. ચારણી ગીતો એની સાચી મીઠી હલકે ગાઈ સંભળાવનારાં ચલાળાવાળાં પ્રેમલ બહેન ગં. સ્વ. મણિબહેન છે તથા ચમારડી ગામના ચારણબંધુ શિવદાનજીભાઈ છે; કાઠી ગીતો પોતાને કંઠેથી કાઢી આપનાર હડાળા દરબારશ્રી વાજસૂરવાળાનાં કુટુંબનાં માતા-બહેનો છે, અને લખી મોકલનારા મારા કાઠી-મિત્ર હાથીભાઈ વાંક છે, રજપૂત ગીતો તથા મિશ્ર ગીતો પૈકીનાં કેટલાં લાક્ષણિક ગીતો સંપૂર્ણ વિવેકથી વીણી વીણી મને શ્રમપૂર્વક સંઘરાવનારા તે ગણિત અને જ્યોતિષના પ્રખર અભ્યાસી છતાં લોકવિદ્યાના ચતુર રસજ્ઞ ભાઈશ્રી જગજીવન અધિકારી ભાવનગરવાળા છે. પારસી ગીતો છેક નવસારીથી મેળવી આપનાર વિદ્યાર્થિની બહેન શિરીન બહેન છે. 'ખાયણાં' માટે સુરતવાળા સ્નેહી ઈશ્વરલાલ વીમાવાળાનો ઋણી છું.

આટલી ઝીણવટથી ઋણ કબૂલવામાં હું આ સહાયકોના સૌજન્યની સાદી નોંધ લેવા ઉપરાંત કશું જ અધિક કરતો નથી. વાર વારની આ નામોની ટીપ આપવા પાછળ માત્ર શિષ્ટાચાર નથી, પણ

ગીતો કેટલી મુશ્કેલીથી સાંપડે છે તેનો ઇતિહાસ સૂચવતો થોડો ધ્વનિ છે. એ મુશ્કેલીઓનો ઇતિહાસ તો ઘણો લાંબો છે. અને આ સંગ્રહોના સંપાદનમાં જેટલે અંશે વિવેકની ચાળણી ઝીણી રખાય છે: તેટલે અંશે વિટંબનાઓ વધે એ દેખીતું જ છે. એકેક ગીતના પણ સાચા પાઠ ચાળવા પડેલાં ઘણા કૂવાનો ઢમલો ખડકવો પડે છે. એટલે જ એકેક ગીત આપનાર ભાઈ અથવા બહેનને પણ હું અવગણી શકતો નથી. અવગણું તો ખોટી રીતે જશ ખાટી જવાનો અપરાધી બનું.

આ સંગ્રહ માહેલાં મારવાડી ગીતો (કે જે ખરી રીતે તો ગુર્જર ગીતો જ છે) રાત્રિએ રાત્રિએ આઈને શાંતિપૂર્વક મને એ ભાષાનો પરિચિત થવા દેનારી એ ભાવનગરવાસી મારવાડી મજૂરણ બહેનોનો પાડ કેમ ભૂલું? તેઓની ગાવાની હલક વિલક્ષણ હોવાથી આપણે ભ્રમમાં રહીએ છીએ કે તેઓના ગીતોમાં તો કેવળ સ્વર-શબ્દના ગોટાળા જ છે. થોડા શ્રમપૂર્વકના સમાગમ પછી એ ગીતોનું સૌંદર્ય પ્રગટ થતાં આપણે કરેલો ઉપહાસ આપણને પોતાને જ ડંખે છે. રંક શ્રમજીવીઓની કને, એના અંતરના ઊંડાણમાં, એની જન્મ-ભોમમાંથી ભેળી આણેલી કેવી સુખકર અને સંસ્કારવંત ગાથાઓ ભરેલી હોય છે! દિવસભર મડીદારોના રેંકડા ખેંચીને રાત્રિએ ઘેર આવી એ પેટગુજારા ખાતર દેશવટો વેઠનારાં સ્ત્રીપુરુષો આ ગીતો ગાતાં ગાતાં પોતાના વતનની માટી, વતનનાં ઝાડ, પાન, આકાશ, ઋતુઓ અને સંસ્કારો સાથે કેવો જીવંત સ્પર્શ ને કેવા પ્રેમની પુલક અનુભવી કાઢે છે, તેનું આપણને પૂરું ભાન નથી. નાની મારવાડના ખેતરોમાં ઊભાં રહી ઝરમર વરસતી વાદળીઓનાં અમૃત ઝીલતાં ઝીલતાં આ બહેનોએ જે ઋતુગીતો ગાયાં છે, તે પણ તેઓએ મને સંઘરાવ્યાં છે. એ ગીતો ગાતાં ગાતાં તેઓના હૈયામાં ઊભરી આવતી સ્વભોમ-સ્મૃતિઓનો હું થોડે અંશે સાક્ષી છું એ સ્મૃતિની વેદના કેટલી મધુર, કેટલી કરુણ ને કેટલી નિયાગ્રેરક છે! આજનો જન-

સમાજ એ શ્રમજીવીઓના કલાસાહિત્યની અંદરથી કેવલ મનોરંજન જ પીશે કે સમાજ-નિર્માણની ચેતવણી આપતો કોઈ અવાજ ઉકેલશે?

લગ્ન—ગીતોના સંઘરાનો આટલેથી છેડો આવતો નથી. આમાં આપેલાં તે તો કેવળ નમૂના જ છે, અને નમૂના તરીકે પણ અધૂરા છે. બાબરિયા, મેર, મહિયા, વાઘેર આદિ ઘણી જાતિઓમાં તેમજ કચ્છ પ્રદેશનાં, વિશિષ્ટ સંસ્કાર આલેખતાં ગીતો હજુ અણઅડક્યાં પડ્યાં છે. વાચક આ સંગ્રહ પરથી જ જોઈ શકશે કે આ બધી વિશિષ્ટતાઓ થોડીવથી પુનરુક્તિ સહન કરીને પણ સંઘરવાલાયક જ છે. ઉપરાંત ગુજરાતી ભાષના સીમાડા કેટલા પહોળા ને કેટલા નવરંગી છે, તે દેખાડવાનું અભિમાન પણ છોડી શકાતું નથી, એટલે ત્રીજો સંગ્રહ દેવો રહે છે. બેશક, સૌરાષ્ટ્ર બહારના ગુજરાતના સંગ્રહો તો ત્યાંનાં જ ઉત્સાહી ભાઈબહેનો કરે એ માગી લઉં છું.

તુલનાત્મક અભ્યાસની દૃષ્ટિ તો યથાશક્તિ કામ કર્યે જ જતી હોઈને અન્ય પ્રાંતોનાં ગીતોની તપાસ ચાલુ રાખવી પડે છે. 'પંજાબી ગીતો'માંથી આંહી કરેલું દોહન એ વાતનું સાક્ષી છે.

'લગ્નગીતોનાં પાઠાન્તરો' શીર્ષકવાળો મારો 'કૌમુદી'માં પ્રગટ થયેલો લેખ આંહી 'લોકગીતોની પ્રવાહિતા' એ નામે આપેલા લેખમાં દાખલ કરી લીધો છે.

સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિર
રાણપુર : ૧૫ : ૪ : ૨૯

સંપાદક

ભાવના-દર્શન

વિવિધતામાં વહેતી એકતા-ધારા અને એકતાની અંદર રમણ કરતી વિવિધતા : એ છે લોક-સંસ્કારનું વિશિષ્ટ લક્ષણ લોક-જીવનના અણુતર કામને ટકાવી રાખનાર એ ચૂનાનો રસ છે. એ રસે ઘણી ઘણી ઊંડી ને પહોળા ચિરાડો પૂર્યા કરી છે. એણે અન્યોન્ય જાતિ-સંસ્કારોની વચ્ચે મધુરો મેળ નીપજાવવામાં મદદ કરી છે. ઘણી ઘણી નદીઓનાં નીર ઠલવાઈને એક સંગમ-તીર્થ રચાય છે અને સંગમ-બિન્દુ પર ભેળા થતા પ્રવાહો એટલી ધીમાશથી; શાંતિથી તેમજ બહોળાશપૂર્વક ઓતપ્રોત બનતા હોય છે કે જોનારને એના મિલનનો ઘર ઘર અવાજ નથી સંભળાતો કે નથી એના જૂજવા રંગો કળાતા, એ જ એની વિલક્ષણતા છે. મેળાપ-પછી તે માનવી હૃદયનો હોય કે કુદરતી પંચભૂતોના પ્રવાહોનો હોય-પણ એ મેળાપ જો સાચો, સર્વાંગી, બિન્દુએ બિન્દુનો મેળાપ હોય, તો તે મોટેથી બોલતો નથી, પણ મૂગો મૂગો મેળ લઈ લે છે.

આ બીજા સંગ્રહમાં જુદી જુદી કોમોનાં લગ્ન-ગીતો સંઘરવામાં ખાસ હેતુ એ 'એકતાનું વૈવિધ્ય અને વૈવિધ્યની એકતા' બતાવવાનો છે. ચારણગીતો, કાઠીગીતો, શિષ્ટ વર્ગોના ગણાતાં ગીતો, મારવાડી ગીતો, ગુજરાતી ખાયણાં-ગીતો અને પંજાબી ગીતો સર્વની વાનગી

રૂપે જ આ સંઘરાયાં છે. અને એ પ્રત્યેકની વિશિષ્ટ છાપ આપણી લોક-સંસ્કૃતિ પર પડેલી છે તે ઉકેલીએ.

ક્ષત્રિય-ગીતોનું સંગીત

ચારણી ગીતો એક મધઝરતા કંઠવાળા ચારણભાઈએ સંભળાવ્યાં. કાઠી ગીતો હડાળા દરબારશ્રીનાં ઘરમાંથી માતા-મહેનોને મુખે સાંભળ્યાં. પ્રથમ ભાવના પ્રવેશકમાં કરેલા ઉલ્લેખની પુનરુક્તિ કરવા નથી માગતો. માત્ર એટલું જ માગું છું કે એ કાઠી રજપૂત અને ચારણી ગીતોમાંથી દ્રવતું સંગીત કોઈ પણ સાચા સંગીત-ભક્તને માટે અભ્યાસનો વિષય થઈ પડશે. આ સંગીતના સૂરો કોણે યોજ્યા? ક્યારે યોજ્યા? કઈ ભૂમિ પર એ સરજાયા? કઇ અન્ય આર્ય કે અનાર્ય જાતિના સ્વરો સાથે એનું સામ્ય જડે છે? એવી કોઈ તલસ્પર્શી તપાસ પરથી આ સોરઠી કોમોના પરિભ્રમણના ઇતિહાસ પર કશું અજવાળું પડે છે કે નહિ? એનાં વસવાટનાં સ્થલાન્તર, સમયાન્તર, સંસ્કારપરિવર્તન વગેરે વિષે આ રમણીઓના કંઠમાં કોઈ ઐતિહાસિક ઇશારો પડ્યો છે કે નહિ? અને કંઈ નહિ તો વર્તમાન યુગના સંગીતોદ્ધારમાં એ કંઠસ્વરોને ક્યાંયે સ્થાન છે કે નથી? શા માટે આ સૂરો શ્રોતાવર્ગને હલાવે છે! શા કારણે એ હજારો સ્ત્રી-કંઠોમાં આપોઆપ સીચાઈ જાય છે? શા માટે કશી શિક્ષણશાળા અથવા ઉસ્તાદી તાલીમ અથવા સ્વરપદ્ધતિ વિના સદીએ સદીએ ને સ્થલે સ્થલે એ વહેણ વણરુંધ્યાં વહેતાં જ રહ્યાં છે? આ પ્રશ્નો ઝીણી તપાસ માગે છે. સંગીતના અનભિજ્ઞને આથી વધુ સૂચવવા અધિકાર નથી.

ક્ષત્રિય-ગીતોનો વિશિષ્ટ રસ

ચારણ, કાઠી અને રજપૂતનાં ગીતો કુલ ચાલીસ જેટલાં અહીં આપ્યાં છે, તેની થોડી તપાસ લઈએ. પશુ અને ખેતી જેનાં જીવ-

નનાં આધાર છે, કુદરત જેની ચિરસંગિની છે, આંખો જેની હમેશાં પ્રકૃતિલીલામાં રમે છે, અને શોભા-શણગાર પણ જેને ઘરનાં મહેલ-મોલાત અથવા ભરચક રાચ-રચીલામાં હોવા કરતાં સવિશેષ તો નિસર્ગના જૂજવા રંગો કે દસ્યોમાં છે, તેને જીવનમાં ગદ્યમય-Prosaic બનવું શે પાલવે ? એ છેક જ ગદ્યમય અવસ્થામાં પણ કાવ્યનાં અદીઠનો અનુભવી રહે. ઘેર લગ્નાવસર ઉજવવો છે: અનાજની પ્રથમ આવશ્યકતા. ઘઉં મગ ને અડદ ચણા જો ખેતરમાં નીપજે તો જ વિવાહ મંડાય: સાદો વિષય છે. છતા ગવાયો લગ્નગીતમાં. બીજી કોમોએ ગાયો સાદી રીતે :

કાઢો તે ઘઉંની રોટલી, માંહી ગળગળીઓ કંસાર,
ભેગાં બેસી ભોજન કરે, જો પૂજ્યા હોય મોરાર
[ચૂંદડી : ૨ : ૪૧]

પરંતુ કાઠી-રજપૂતે જુદી રીતે ગાયું :

વાદળડી રે વરસે, મેરામણ રેલે છેલે,
વાદળડીને વરસ્યે ઘઉંડા નીપજે.
મેરામણને રેલ્યે ઘઉંડા નીપજે.

પહેલામાં ' પૂજ્યા હોય મોરાર'ની ધર્મ-ભાવના બીજામાં કેવળ ' વાદળડી રે વરસે, મેરામણ રેલે છેલે ' પૂજન નહિ, પણ મસ્ત રાસોલ્લાસ અને મુક્ત રેલમછેલ.

પરણનાર પુરુષનું વર્ણન લઈએ: અન્ય કોમોએ આલેખી પ્રશાંત પવિત્ર, ધર્મસંસ્કારી મુદ્રા·

આવે આવે રે વાસુદેવનો નંદ
પૂનમ કેરો ચંદ

દીવા કેરી જ્યોત
વીવા કેરી વરઘ
કે વર આવ્યે અંજવાળાં રે

[ચૂંદડી : ૧ : ૫૫]

અને આ વિક્રમપૂજક સૂર્યપૂજક જાતિઓએ જુદેરી જ જમાવટ કરીઃ

નવશાજીનાં રૂપ સરૂપ
જાણે રે વ્રજવાસી સૂરજ ઊગિયો જી માણારાજ !

આપાભાનો બોલેવો સરૂપ
જાણે રે મોલુંમાં ભમરો ગૂંજિયો જી માણારાજ !

ઠાલરિયાનો હાલેવો સરૂપ,
જાણે રે હંસો જી હેમર હાલિયો જી માણારાજ !

[ચૂંદડી : ૨ : ૩]

અને એવા નરને જોવા માટે જવાની લાગણી અન્ય કોમની માફકઃ

હું તો હાથમાં તે લેશ ફૂલછાબડી રે,
હું તો માળીડાની મશે જોવા જાશ રે–સંઘેડ૦
હું તો હાથમાં તે લેશ લાલ લાકડી રે,
હું તો ગોવાળીની મશે જોવા જાશ રે–સંઘેડ૦

[ચૂંદડી : ૨ : ૫૩]

અથવા તો

હળવા તે ધોજો ઇસવર ધોતીઆં, છંટાશે મારાં ચીર,
અમ ઘેર દાદોજી રિસાળવા, દેશે માતા મોરી ગાળ.

[ચૂંદડી : ૧ : ૪]

એવા સંયમ, સંકોચ, ભય દાખવતા સૂરોમાં નથી વ્યક્ત થઈ, પણ 'એક ઘા ને બે કટકા'નો યુદ્ધ-મંત્ર ભણેલી આ લડાયક કોમોએ તો પ્રેમના આંગણાંમાં પણ રણાંગણની તાલાવેલી અપનાવી:

ગઈ'તી ગઈ'તી ભરવાને નીર,
કેસરિયે વાઘે રે નટવર દીઠડા જી માણારાજ!

બેડું મેલ્યું સરવરિયાની પાળ,
ઇંઢાણી વળગાડી આંબા કેરી ડાળખી જી માણારાજ!

દડવડી દીધી મેં તો દોટ,
લાજડલી લોપીને લીધાં હરિનાં ચીઠડાં જી માણારાજ!

[ચૂંદડી : ૨ : ૨]

દેખ્યા, બેડું હેઠે મેલ્યું, દોટ દીધી, લજ્જા છાંડી, પ્રીતમનાં ચીઠડાં લીધાં: આ ચારણ-સાધુ બ્રહ્માનંદનું રચેલું : સ્વામીપંથીઓ ગાય છે મંદિરમાં, અને તે પણ પ્રભુભક્તિ કાજે: પણ ચારણોએ તો એને વિવાહ-ગીત કરી લઈ કન્યાની સ્નેહોર્મિ ઉછળાવવાનું વાહન બનાવ્યું; એ એની ખાસિયત.

એ કોમોનો વરરાજ તો છે 'તંગલ ત્રોડા વાળો, ભારે બેડીવાળો' : 'ફૂલફેંટાવાળો' : 'મોતિયુંવાળો ને કલંગીવાળો' : ડોલરિયો, કેસરિયો, નેજાળો ને છોગાળો : મોતીજડી એની મોજડી, અને હીરે જડ્યાં હથિયાર: એની તો છે 'સરજની અણુસાર': એ જમાઈ રાણો જ્યારે 'ઘૂઘરિયાળા ઘોડા પર' ચડીને પરણવા પધારે છે ત્યારે

'પાવલીઓ રણકે ને કુંભર ડોલે !'

[ચૂંદડી : ૨ : ૨૮]

એની તલવારના પટા પર ચોડેલી પાવલીઓને રણઝણાટે કુંભરા ગાજે: અને એની ચાલ્ય છે હળવી:

'મણિયલ હળવો હળવો હાલ્ય !'

[ચૂંદડી : ૨ : ૩૨]

એનાં ડગલાં છે અન્ય પુરુષો કરતાં ધીમાં ધીમાં:

મોતીએ જડી તારી મોજડી, તારા હીરા જડયાં હથિયાર,
વર સોમલીઆ ! પોરે પગલું ભર્ય !
વર કેસરિયા ! ડાઢચે ડગલું ભર્ય !

[ચૂંદડી : ૨ : ૩૬]

અને એ સુરા-પ્રેમી કેફી કામને તો સૌંદર્યનું પણ ઘેન જ ગાતું ગમે છે: રૂપનું પાન કરતાં એ રસિકને ઝીણાં ઝોલાં આવે છે:

આઠ કૂવા ને નવ પાવડાં, એની પાણિયારે નહિ પાર
મોંઘી બાઈને રૂપે જમાઈ ઝીણાં ઝોલાં ખાય !

અને જેના સૌંદર્યમાં એવી સુરા ભરેલી છે તે મોંઘી બાઈ-તે કન્યા કેવે શબ્દે આલેખાઈ ? મરઘાનેણી, હાકમનેણી, દાડમદંતી અને ચોડાઓલી : પિયરપૂરી, મોસાળ-મોંઘી, અંતરજીની અને રંગ-ભીની: ચોટાળી, કડલાળી ને ચૂડાળી : વરની આંખ વખણાય તો કન્યાની પસિાડલી (દેહનું પાસું) વખણાય: એ જ્યારે વરને નિમંત્રે છે ત્યારે—

રાયવર ! વેલેરા આવ,
સુંદર વર ! વેલેરા આવ,
તારાં ઘડિયાં લગન રાયવર વહી જશે.

એવા સૌમ્ય અને આર્દ્ર શબ્દે વા સ્વરે નહિ, પણ ચકચૂર શબ્દે :

ઘૂઘરિયાળો ઝાંપલો વરરાજા !
રમતા આવો રે હું વારી જાઉં !

ડોલરિયા ! વેલેરા પધારો માણારાજ !
પાતળિયા ! ચોંપેથી પધારો માણારાજ !

એમ 'રમતા રમતા આવો'નું રૂપ બાંધે છે. અને એવી રમણીને શરવીર વર વરવા બદલ કેવી વિજોગની રાતો વહોરવાની હોય છે ! સતનાં રૂપ એની આંખે કેવાં લાગવાં ઘટે ! જુઓ :

અગર ચંદણની રાત
ચાંદા પૂનમની રાત

ચાંદલીઓ કારે રે ઊગશે !
તારોડિયો કારે રે ઊગશે !

ઊંડા ઊંડા, લાંબા લાંબા, વિશાલ આકાશમાં જાણે ધાટું લીંપણ કરતા હોય તેવા, વિજોગનાં, કામમાં લંબાણ સૂચવતા સ્વરો:

અગર ચંદણની રાત
ચાંદા પૂનમની રાત

કેવી રાત! અજવાળી રાત' જાણે અગર ચંદન છાંટેલીઃ 'ચંદન છાંટી ચોક સમાર્યો વ્યોમનો' એ ન્હાનાલાલની નવતર કલ્પનાનાં ઊંડેરાં મૂળ દેખાડતી પંક્તિ. એવી અજવાળી માઝમ રાત્રિએ કોઈ એકલ ગોખે બેઠેલી નવ-વધૂ પોતાના 'જીવન-ચાંદલિયા'ને સંભારે છે :

ચાંદલિયો કારે રે આવશે!

ચંદ્ર-સંગે રમતી રાત્રિ જાણે ગહન શબ્દે પૂછે છે

નાની વહુ! તોરલો શામ
મોંઘી વહુ! તોરલો કંથ

કેસરિયો કારે રે આવશે!
નેજાળો કારે રે આવશે!

રજપૂતાણી ઉત્તર વાળે છે. એ તો યુદ્ધે ગયો છેઃ પરણીને તરત જઃ

ગ્યા છે રજપૂતોને સાથ
ગ્યા છે રાઠોડોને સાથ

દીવડિયો ઊગ્યે રે આવશે!
તીરોડિયો ઊગ્યે રે આવશે!

પ્રભાતે આવશે રાત્રિ તો વણચાંદલિયે જ વીતશે આ ક્ષત્રિ-સંસ્કારસ્વરો : સાચા જીવન-સ્વરો. પરણતી કન્યાના અંતરમાં એવા ભયાનક લગ્ન-સંસારની તૈયારી સિંચાય છે. માથું હાથમાં લઈ ફરનારાઓની ઘરનારીઓ આ રસ-મંત્ર હતો : 'કારે રે આવશે!'

એટલે જ જેના વિજોગ લાંબા હતા અને મિલન ઓછાં અથવા ચોક્કસ હતા, તેઓની મતિએ 'સ્વામીને શું શું કરી રાખું!' ના સબલ શબ્દો કાઢ્યા :

મારૂ! તુને હાર માયલો હીરો કરી રાખું રે!
મારૂ! તુને મનડાનું માદળિયું કરી રાખું રે!
મારૂ! તુને ઉનાળાનો આંબો કરી રાખું રે!
મારૂ! તુને ચોમાસાનો ચંપો કરી રાખું રે!
મારૂ! તુને શિયાળાની સીરખ કરી રાખું રે!
મારૂ! તુને ખમ્માજી! ખમ્માજી! કરી રાખું રે!

લાક્ષણિક કલ્પનાઓ : પુરુષને કેવો પ્રિય કરી રાખે છે : 'મનડાનું માદળિયું' ખાસ જોરદાર છે, માદળિયું અથવા તાવીજ હમેશાં મન્ત્રયુક્ત હોઈ અમગલતા ટાળીને રક્ષા કરનારું મનાય. અને વનવાસીઓની દૃષ્ટિમાં તો ત્રણે મોસમોની પ્રિયમાં પ્રિય ચીજો તે આંબો, ચંપો અને ઠંડી ખાળતી સીરખ (બનાત) હોય ને! એનું નામ Racy of the soil—સ્વભૂમિને ભાવતો કલ્પના-છોક : પરભોમ પાસેથી ભાડે લીધેલ વા ચોરેલ નહિ. એટલે જ એ સ્વ ભોમના—Indigenous—સંસ્કારે નિજ લાગણીનું જોર વ્યક્ત કરવા માટે સોરઠમાં એક જુદેરી જ શૈલી સાધી છે. મૂળ આધાર તો મળ્યો દીસે છે, 'અન્યોક્તિ' નામના સંસ્કૃત અલંકારનો. પણ પછી તેની ખિલાવટ થઈ. પ્રથમ પહેલાં તો પોતાનો ભાવ કોઈ પશુ, -પક્ષી અથવા વૃક્ષ ઉપર ઉતારવો :

લાંબી ડોકે કુંજડ રાણી!
અને તારાં સધ દરિયે મનડાં મોહ્યાં રે કુંજડ રાણી!

પછી એ 'મનડાં મોહ્યાં'ના ભાવને ઘનીભૂત કરવા માટે ઉત્તરોત્તર અનેક જોડલાં ગોતીને ગીત આગળ વધે છે:

કાળી પાંખે કોયલ રાણી!
અને તારાં આંબલિયે મનડાં મોહ્યાં રે કોયલ રાણી!

પછી 'લીલી પાંખે પોપટ રાણા—તારાં પાંજરડે મનડાં મોહ્યાં': એટલો ધારો એ ભાવ ઘુંટાયો. પછી એ પીવાડયો વર-વધૂને:

રાતે ચૂડે...વહુ રાણી!
અને તારાં...ગામ મનડાં મોહ્યાં હો...વહુ રાણી!

રાતે રેંટે...ભાઈ રાણા!
અને તારાં લાકડીએ મનડાં મોહ્યાં હો...ભાઈ રાણા!

મમત્વની જમાવટ કરનારી એવી જુક્તિ તો અનેક ગીતોમાં જોવાય છે: વધૂને માર્મિક વાત પૂછવા માટેનું બીજું ગીત લઈએ. તારો વર દહાડે દહાડે દૂબળો શાથી પડતો જાય છે? શૃંગારરાત્રિઓનાં જાગરણો વ્યંજિત છે. પ્રથમ પુછાય પોપટીને:

પોપટડી રે તોરલો કંથ
કાં રે પોપટ દૂબળો!

જવાબ મળે—

દિ'વારે રે વનફળ વેડવા જાય
રાતે પોપટ પાંજરે.

એમ 'હાથણુલી તોરલો કંથ—કાં રે હાથી દૂબળો' તો કહે કે ારે દરબાર ઝૂલવા જાય—રાતે હાથી સાંકળે:' એ ઘેરી ભાવના

ઊતરી વર-વધૂ પર : 'નાની વહુ તોરલો કંથ, કાં રે કેસરિયો દૂબળો :' જવાબ જડે છે કે 'દિ'વારે ઘોડલાં ખેલવવા જાય—રાતે રમે સોગઠે!' શૃંગારને આમ ધ્વન્યાત્મક સ્વરૂપે સૂચવ્યો—'રાતે રમે સોગઠે.'

પરણતા પુરુષની માતાની ગમગીની બતાવવા માટે પણ એ જ રચના અંગીકાર થઈ. ઉપર જેવો શૃંગાર—રસ દીપ્યો તેવો જ કરુણ રસ આહીં દીપે છે [ચૂંદડી : ૨ : ગીત ૬]

તું કાં રે આંબલિયા અણોસરો !
કે તારી વસમલી ડાળ
કે તુંને પંખીડે દુવેગિયો
કે તુંને કોણે દીધી ગાળ !

નથી મને પંખીડે દુવેગિયો
નથી મને દીધલી ગાળ !
મારાં આંબુ ને જાંબુ રોષ ચાલ્યાં
તે વિણ શોભા ન પામીએં :

હે આંબા ! કેમ ઉદાસ છે ? તારી ડાળો કેમ વસમી છે ? તુને શું તારી સાથે વસનારાં પક્ષીઓએ દૂભવ્યો ? તને કેણે ગાળ દીધી ? ના રે ના, હું ઉદાસ છું કારણ કે મારાં સ્વજન-વૃક્ષો રિસાઈ ચાલ્યાં છે, જેમનાં વગર શોભા શાની !

એજ શૈલીએ સરોવરની ઉદાસી કલ્પી : અને પછી વર-માતાનાં અંતર સમજાવ્યાં :

તું કાં રે...બાઈ અણોસરી !
કે તારી વસમલી ચાલ !

કે તારે પિયુડે દુવેગિયા
કે તુને કોણે દીધી ગાળ!

*

મારાં સાસુ ને સસરો રોષ ચાલ્યાં
તે વિણ શોભા ન પામીએ.

મેળવણીનું માધુર્ય

પરંતુ રજપૂત-ગીત અને વણિક-ગીત, એવા સીમાડા બહુ વાર ટકતા નથી. સાથે સાથે જોડાયલા સાગરોનાં નીર તો અણુદીઠ્યાં અને અણબોલ્યાં એકબીજામાં આવે છે અને જાય છે. કારણ કે વ્યવસાયો જ્યારે એક હતા ને વ્યવહારો ઘનિષ્ઠ હતા ત્યારે રસદષ્ટિ પણ એક બનતી. જે વાણિયા અને નાગરો ક્ષાત્ર કોમોનાં જ કારભારાં કરતા, ભેળા ધીંગાણે પણ ચડતા; તેનાં બૈરાં એ જ ક્ષત્રિનારીઓના રસથી પ્રેરાઈને આવાં ગીતો ગાય એમાં આશ્ચર્ય નહોતુંઃ

ગોરાં નાની વહુ તે નાના ભાઈને વીનવે,
તારા....ગામની સીમડી દેખાડ રાયજાદા રે
લાલ છેડો લટકાં કરે.

ત્યારે વરરાજાનું વચન કેવું નીકળ્યું :

તમે આઘેરાં ઓઢો ગોરી ઓઢણાં,
મારા છોગલાને છાંયે ચાલી આવ રાયજાદી રે
લાલ છેડો લટકાં કરે.

અહીં પતિ ગામની સીમ નીરખવા માટે નવવધૂની ઉત્કંઠાઃ

વડીલોની મરજાદની જરૂર નથી માટે ઓઢણાનો ઘૂમટો જરા ઓછો કરી નાખવાનું સૂચન : અને તાપમાંથી બચવા માટે વરના છોગાને છાંયે ચાલવાની વહુને મીઠી શીખામણ - એ બધું રાજપૂત તત્ત્વ છે કે વણિક તત્ત્વ ? એ તો છે સોગઠી રસતત્ત્વ. એમાં મેળવણી છે સમગ્ર કોમોના સંસ્કારોની.

એવી જ રીતે વરને બ્રહ્મજ્ઞાં, ધ્વનિમાં, ઇશારે જે સાચી રસજ્ઞતા શીખવાતી હતી તે જુઓ : ક્ષત્રિ કોમોમાં ઉલટાવી ઉલટાવીને એને કહેવામાં આવતું, કે

આજ રે કાચી કેરીની સોરમ લ્યો રે
કેસરિયા રાયવર ઊભલા રેજો !

લવીંગે ને લેયો રાયવર !
ફૂલડે ને ફોર્યા રાયવર ઊભલા રેજો !

કાચી કેરીની તો કેવળ સુગંધ જ લેજો. એજ ગવાયું નાગરમાં :

માઝામાં રેજો રાયવર ! માઝામાં રેજો !
આંબાની ડાળ્યે બેઠી કોયલ બોલે,
કાચી કેરીમાં રસ નોયે પરધાન રાયવર !
માઝામાં રેજો !

મર્યાદામાં રહેજો ! વિવેક લોપતા નહિ આજે વિવાહ રૂપી મદનજનક જીવન-પ્રસંગે

વીરા ! તમે હાફુડો પીઓ તો અમિયલ રેજો માણારાજ !
વીરા તમે વાડયે વળગેલી વેલી આંગણે રોપો માણારાજ !

વીરા! તમે કૂદેલાં ફૂલડાની સોરમ લેજો માણુરાજ!

મદછક ન બનજે, અમિય રહેજે! પિયરરૂપી વાડયે વળગેલી કન્યા-વેલડીને તારે આંગણે ઉછેરજે. પણ એનાં યૌવન-ફૂલો ખીલે ત્યારે સુગંધ લેજે! એવા વિવેકના સૂર અહીં તહીં વેરાયલા પડ્યા છે.

અપહરણના સૂર

આવા રસ નીતરતા સરકારોની સાથોસાથ અપહરણની જૂની પ્રથા પણ વિનોદરૂપે જળવાઈ ગઈ છે. ઊંચી કોમો ગાય છે:—

આજ અમે ઈડરિયો ગઢ જીત્યા રે આનંદ ભર્યા!
આજ અમે....ભાઈને હસતા દીઠ્યા રે આનંદ ભર્યા!
આજ અમે...વેવાઈને રોતા દીઠયા રે આનંદ ભર્યા!

આમ વરના પિતાને વિજયથી હસતો ને કન્યાના પિતાને રડતો વર્ણવ્યો અથવા તો—

જીત્યા જીત્યા રે મારા સસરાની બેટી
બીજું તે જીત્યા સાયર સાસરુ રે વરલાડડા!

એ કન્યાનું અપહરણ કરવાનો સંસ્કાર અધિક જોરથી રજપૂતોમાં ગવાયો :

દાદા ....ભા દાદા ઓરેરા આવો
....ગામડિયાનો ગઢડો કેમ કરી લેશું!
ધમળા ઘોડાવશું, રૂપૈયા રેલાવશું
લાડડી સોતો ગઢ ચડી ચોટ લેશું

આની શ્યામ ભાત પડે એ સ્વાભાવિક જ છે લોક-લગ્ન એટલે કોઈ પણ જાતનું શુદ્ધ શાસ્ત્રીય લગ્ન નહિ, પણ આઠે જાતના મણાવેલા ઊચ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ લગ્નોના અનેક સસ્કારોના સમ-વયને પરિણામે પ્રચનિત થયેલું લગ્ન, એટલે જ કન્યાનું અપહરણ અને કન્યાની તામેદાર તરીકેની ભૂમિકા જ્યાં ને ત્યાં આ ગીતોમાં ડોકિયાં કરે છે નવાઈ તો એ છે કે આ અધમ લગ્ન-પ્રથાના સૂરો લગ્ન-ગીતોના આટલા જબ્બર પુંજની અદર છેક ઓછા શા માટે? મારવાડી અને પારસી ગીતોમાં પણ તપાસીશુ તો પ્રધાન ભાવના દપતીના પ્રણયની અને પરસ્પર અનુમતિ-વરની તરવરે છે જ્યાં જોઈએ ત્યાં વિવેક અને સૌહાર્દ જ ગૂજે છે એ પરથી તો અનુમાન થાય છે કે જનતાએ પોતાના વારવારનાં સસ્કારપરિવર્તનો વચ્ચે પોતાના પ્રાણને તો ઊચેરો જ લેવા યત્ન કર્યો છે સુગધ સાચવી શકાઈ ત્યાં સુધી દુર્ગંધથી દૂર નીકળવા જ જનતા મથેલી છે, નહિ તો આવા સુગધભર્યાં કાવ્ય-ઓડકાર અખાજનો આહાર કરનારને આવે જ નહિ

લોકગીતોની પ્રવાહિતા

લોકસાહિત્યનું મોટામાં મોટું બલ તે એની સાર્વજનિકતા છે. એ સાર્વજનિકતા જન્મે છે એની પ્રવાહિતામાંથી. યુરોપનું અકેક લોકગીત દસ દસ ને પંદર પંદર પાઠાન્તરો દ્વારા ત્યાંના દેશદેશની ભાષામાં ઊતરી ગયું છે. આપણા ગુજગતમાં પણ અકેક લગ્નગીતે પ્રાંતે પ્રાંતે ભમીને ભિન્ન ભિન્ન પાઠાન્તરો જન્માવ્યાં છે. આપણે પ્રજા—જીવનમાં rythm–તાલબદ્ધતા માગીએ છીએ. આપણો અંતરતમ પ્રાણ એક તાલે ધબકતો નથી, પણ એકસૂરીલા આંતરજીવનની બલવાન સામગ્રી તો આપણુ લોકસાહિત્ય પૂરી પાડે છે.

એકનું એક ગીત—એકની એક જ કલ્પના, સ્વર અને શબ્દોના વૈવિધ્ય વડે વિભૂષિત બનીને પ્રાન્ત પ્રાંતમાં પોતાના પડઘા જગાવે, અને કંઈક શતકો સુધી એ પડઘા શમે જ નહિ, એ દશ્ય આપણા ઊંડા બળની સાક્ષી પૂરે છે. એવું કહેવાય છે કે આજે Dead sea–મૃત સમુદ્ર પોતાનાં નીરમાં એટલી બધી કડક ખારાશ ધારણ કરી બેઠો છે કે એમાં જીવનને સ્થાન નથી. નાનું શું જંતુ પણ એમાં જીવતું નથી. આવડી બધી કડકાઈનું, આટલી બધી અક્કડ પ્રકૃતિઓનું એક કારણ એ મનાય છે કે મૃત સમુદ્રને પોતાની ઊર્મિઓ બહાર

રેલાવવાનું કશું outlet-દ્વાર નથી. એના પ્રવાહો શી રીતે વહે? આડે ઊભા છે પહાડોના ખડકો. મૃત સમુદ્રને એ રૂંધે છે, એના જીવનને ગુંગળાવી મારે છે. એની કડકાઈનું અભિમાન બેશક પોષાય છે, એનું વ્યક્તિત્વ આજે જગતના સર્વે સમુદ્રોથી હરગીજ જાદું છે, પરંતુ એ વ્યક્તિત્વમાં ગૌરવ તો છે કેવલ મૃત્યુનું, જીવનનું નહિ.

સાર્વજનિકતાની કુમાશ :

એ જ દશા થાય છે પ્રવાહહીન સાહિત્યની. લોકસાહિત્ય એ સ્થિતિમાંથી મુક્ત રહી શક્યું છે, કેમકે પોતાના વ્યકિતત્વને ભોગે પણ પ્રવાહીપણાનું તત્ત્વ એણે જાળવી રાખ્યું છે. એ કોઈ ઉત્તમ ચિત્રકારના ચિત્ર જેવું નથી, પણ ગામને પાદર ઊભેલા પાળિયા જેવું છે. ચિત્રકાર પોતાના ચિત્રનો માલિક હોવાથી, પોતાના ચિતરામણમાં એક રેખા કે બિન્દુનો પણ ફેરફાર કરવા કોઈને નહિ આપે, જ્યારે પાળિયા ઉપર તો સહુ ગામલોકો પોતાને મનગમતાં સિંદૂર-ચિતરામણો આલેખી શકશે.

લોકગીતોમાં તો કોઈ કર્તાની છાપ ન હોવાથી, માલિકીની કડકાઈ નથી, પણ સાર્વજનિકતાની કુમાશ છે. જેને ઊર્મિ ઊઠે તે એમાં નવા રંગો ઉમેરે, નવી રેખાઓ આંકે, પાઠાન્તરોની પ્રચૂરતાનો આખો મર્મ એ છે. એણે સહુને ભાવે તેવી મેકમૂંસ ને રંગ પુરવણી કરવા દીધી છે. ઘણે વખતે આ છૂટમાં નધણિયાતાપણાના દોષને લીધે વિકૃતિ નીપજી હશે, પરંતુ તે છતાં એના પ્રવાહીપણાને એણે સજીવન તો બરાબર રાખ્યું છે. એ સજીવનપણું કેટલું વ્યાપક છે, તેની થોડીક સમીક્ષા આજે કરીશું.

એક જ ફેરફારે ભાવ-પલટો :

પ્રવાહી સાહિત્યની વિશિષ્ટતા જ એ છે. સમસ્તતાનું-ઊંચ નીચ અને ગરીબ ધનવાન તમામનું એ સહિયારું ધન હોઈ, એ સાહિત્યને

સહુ કોઈ પોતાની પીંછી લગાવી પોતાના અંતરતમ પ્રાણુમાં જૂજવા રંગો પૂરે. અને એક જ રેખાના ફેરફાર વડે આખો ભાવ પલટી નાખે, નવું જ સૌંદર્ય નીપજાવેઃ જેમકે, કાઠિયાવાડનાં લગ્નગીત માહેનું—

ઊંચા ઊંચા રે દાદે ગઢ રે ચણાવ્યા
ગઢ રે સરીખા ગોખ મેલિયા.
ગઢડે ચડીને બાઈ નો દાદોજી જોવે,
કન્યા ગોરાં ને રાયવર શામળા !

એના ઓતરડા મ કરજો દાદા
દ્વારકામાં રણછોડરાય શામળા !

એ ગીત ગુજરાતની કોઈ કાવ્યરસિક ગુજરાતણના લગાર જ સ્પર્શ થકી કેટલું કાવ્યમય બન્યું·

ઊંચા મેડી ને ગોખ જાળિયાં,
ત્યાં બેસી કન્યાના દાદાજી કહે રે !
દીકરી ગોરાં ને રાયવર શામળા !

દાદાજી મોરા ! હૈયે ના ધરશો
તડકાને તેજે રાયવર શામળા !

'તડકાને તેજે રાયવર શામળા !' નવીન જ ઊર્મિઃ શામળા રંગની હકીકત જ જૂઠી પડી ગઈ અથવા કાઠી–ગીત લઈએઃ

મેડીને મોલ બેઠાં મોંઘીબા બોલે,
કાં રે દાદાજી ! વર શામળો
છેટે આવ્યો રજે ભરાણો,
રજનો ભરાણો રાયવર શામળો

એ ફેરફાર થઈ શક્યો, તેનું કારણ લોકસાહિત્યની પ્રવાહિતા. વહેતું ઝરણું પોતાના માર્ગમાં જેમ આકાશ, વૃક્ષો અને પશુપંખી તમામના રંગો આકારો ઝીલે તેમ લોકસાહિત્યે ભિન્ન ભિન્ન માનવોની ઊર્મિઓ પોતાના પ્રવાહમાં ઝબકોળી લીધી.

એવા જ નજીવા ફેરફાર વડે આપણે કોઈ નવી જ કલ્પનાની લહેર અનુભવીએ છીએ, અને આપણી લોકકલ્પનાની સમૃદ્ધિનું સાચું માપ કાઢી શકાય છે. કન્યાની વિદાય વેળાના ગીતમાં—

> દાદાને આંગણ આંબલો,
> આંબલો ઘેર ગંભીર જો !
> એક તે પાન મેં તોડિયું,
> દાદા ! ગાળ નો દેજો જો !

એને બદલે બીજું પાઠાન્તર પ્રગટ થયું:

> ડાળ મરડીને દાતણ મેં કર્યું
> દાદા ! ગાળ મ દેશો રે !

'એ 'ડાળ મરડીને દાતણ મેં કર્યું'ની કરુણતા 'એક તે પાન દાદા તોડિયું' ' કરતાં રમ્ય રીતે જુદી પડે છે. ડાળ મરડવાની ક્રિયામાંથી કન્યાનું નિર્દોષ અને તોફાની છતાં ઓશિયાળું બાલસ્વરૂપ નિષ્પન્ન થાય છે.

ભાવ અને કલ્પના એનાં એજ રહેવા દઈ, થોડા શબ્દના ફેરફાર વડે લોકોએ પોતપોતાનાં વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વવાળાં ભાતીગળ પાઠન્તરો જન્માવ્યાં: દ્રષ્ટાંતો લઈએ.

કાઠિયાવાડી:

> વાડીમાં રોપાવ્યો રૂડો કેવડો રે,

ફરતી વવરાવી નાગરવેલ્ય
વેલ્યે વળું'ગ્યો રૂડો કેવડો રે—વાડીમાં૦
કિયા ભાઈ નો મોભી રૂડો કેવડો રે
કિયા વેવાઈની નમણી નાગરવેલ્ય—વાડીમાં૦

બીજું કાઠિયાવાડી :

કિયા ગામ ગડયાં રે નિશાન
કિયા ગામને પાદર મોરી રાજવણ ! તંબૂ તાણિયા રે.
કિયા ભાઈ કેરો રે મોર
કિયા વહુ સુવાસણ મોરી રાજવણ ! ઢળકતી ઢેલડી રે.

એમાં કોઈક રસિકાની એક પીછી ફરી ગઈ:

મોરને માથે છે મોડ
ઢેલડીને માથે મોરી રાજવણ ! નવરંગ ચૂંદડી રે.
મલપતો આવે છે મોર
ઢળકતી આવે મોરી રાજવણ ! રૂડી ઢેલડી રે

પ્રશ્નોરા ગીત :

દાદા ! વર જોજે કાંઈ વાડી માંયલો મોર રે
કન્યા ઢળકતી ઢેલડી રે !

*

વીરા ! વર જોજે કાંઈ ચાંપલિયાનો છોડ રે
કન્યા ચંપાસર પાંખડી રે !
કાકા ! વર જોજે કાંઈ આષાઢીલો મેઘ રે
કન્યા ઝબૂકણ વીજળી રે !

૧૬ :

ઠાકોર તમે, ઠાકોર તમે આષાઢીલા મેઘ,
 ત્યારે અમે વાદળ કેરી વીજળી રે
આપણ બન્ને તે વરસવા જોગ,
 ત્યારે ગગન દીસે રળિયામણું રે
ઠાકોર તમે, ઠાકોર તમે વનના મોરલા,
 ત્યારે અમે તે વન કેરી ઢેલડી રે
આપણ બન્ને, આપણ બન્ને તે ટહુકવા જોગ,
 ત્યારે વન દીસે રળિયામણાં રે

એ રીતે વેલ અને વેલે વળુંભ્યો કેવડો : મલપતો મોર અને ઢળકતી ઢેલડી : ચંપાનો છોડ ને ચંપાફૂલની પાંખડી : અષાઢીલો મેઘ ને ઝમૂકણુ વીજળી : દેરા માયલો દેવ ને દેરાસર—પૂતળી : સરોવરનાં હંસ અને સરવર-હંસલી : આટલાં જોડલાંની નિગનિરાળી ઉપમાઓ, નોખે નોખે ઢાળે ને તાલે યોજીને ભિન્ન ભિન્ન પ્રદેશનાં ગુજરાતીઓએ રાષ્ટ્રીય અભેદને વિવિધતાથી મઢી લીધો ભાતભાતનાં વેણીપુષ્પોને વીંધી સોંસરવા ચાલ્યા જતા દોરા સરીખો એક જ ભાવ આ ગીતોમાં પરોવાઈ રહ્યો.

તાલ-સ્વરોના પલટા

પ્રદેશગત પ્રકૃતિ અનુસાર તાલ ફરે, સંગીત-રસ જુગે પડે : જેવું કે—

ઘડીએ ઘડીએ લાડણુ વહુ કાગળ મોકલે
 રાયવર વેલેરો આવ!
 સુંદર વર વેલેરો આવ!

તારાં ઘડિયાં લગન રાયવર ! વહી જશે.
હું તો ચાંદડાને તોરણુ ને પરણું,
ઘડીયે ન વેલો પરણીશ !
ઘડીયે ન મોડો પરણીશ !
હમણાં હમણાં નાળિયેરી તોરણુ નીપજે.

એ કાઠિયાવાડી તાલ-સૂર : કોણુ જાણે શી રીતે, એવા ઝૂલતા અને પ્રલંબાયમાન તાલ-સૂર પ્રશ્નોરી બહેનોને કંઠે બંધ ન બેઠા, એટલે એમણે એમાં થોડો ફેરફાર કરી લીધો :

ઝટો ઝટ રે વહુ કાગળ મોકલે;
રાયવર વેલેરો આવ !
સુંદર વર વેલેરો આવ !
તારાં ઘડિયાં લગન તે રાયવર આવિયાં.

એ જ ગીત પ્રવાસે ચડી ગુજરાતમાં ગયું, ચરોતરમાં પેઠું, અને ત્યાં એના કલેવરનું પરિવર્તન જરાક વિશેષ પ્રમાણમાં થઈ ગયું:

લાડણી તે લખી રે કાગળ મોકલે,
મોટાંના ! વહેલા પધારજો—ઘડિયા લગન લાડી લઈ રહી.

આવીશ પણ આસોને તોરણુ નહિ પરણું,
ઘડી એક રહીને પરણીશ, જો મોતીનાં તોરણુ નીપજે.

પત્ર-લેખનના પ્રકારો :

કાગળ લખી મોકલવાની કન્યા-ઊર્મિ કાંઈક એટલી બધી પ્રબલ, એટલી આકર્ષક બની હશે કે એનાં તો કેટલાયે વિધવિધ

ગીતો રચાયાં : સૌરાષ્ટ્રમાં એ ઊર્મિએ જાણે કોઈ પાતળી કટિવાળી કાઠિયાણી જેવું શબ્દ-કલેવર ધારણ કર્યું.

લગન બાજોઠડી ને મોતીડે જડિયા
કુંવારી કન્યાએ કાગળ લખી રે મોકલિયા
વેગે વેલેરો આવે ચોરાશીના જાયા!

વર કહાવે છે—

આડા છે દરિયા ને સમદર ભરિયા

કન્યા માર્ગ બતાવે છે—

તે વચ્ચે વહાણુ છીપાવો વરરાજા!
વહાણે બેસીને વહેલા આવો વરરાજા!
ચૈતર વૈશાખના તડકા રે પડશે;
ધોરી બળદિયાના પગ રે તળવાશે,
ગોરા જાનૈયા રજે ભરાશે,
ગોરી જાનડિયું શામળી થાશે,
ભાઈ રે વરરાજાનાં ફૂલડાં કરમાશે!

હવે બીજો કાગળ ઉકલીએ પ્રઓરી રસિકાનો

લાડલી તે લખી કાગળ મોકલે, રસવરણા રે
રાયવર! વેગે પધારો, લાડણુ રસવરણાં રે!
હું કેમ આવું એકલો, રસવરણાં રે!
મારો દાદાજી શીખ ન દે રે, લાડણુ રસવરણાં રે!
તમારા દાદાજી સહિત પધારો! લાડણુ રસવરણાં રે!

ગુજરાતણે વળી જુદું જ પત્ર-લેખન કર્યું :

સલૂણી સંદેશા મોકલે રે,
　　રાયવર ! વેલા પધારો કે રેજા ખંડના રે !

હું કેમ આવુ લાડી એકલો રે !
　　દાદાજી દૂભાય કે રેજા ખંડના રે !

તમારા દાદાને આપું હાથીડા રે
　　અંબાડી સાથે પધારો કે રેજા ખંડના રે !

સુરતી કન્યાએ વળી એજ ભાવને પોતાના મનપસંદ સ્વાંગ પહેરાવ્યા :

કન્યા લાડણી તે લખી કાગળ મોકલે રે સૂણો બનડાજી !
વરણાગિયા ! તું વર વહેલો આવ; ચત્રભૂજ બનડાજી !

કન્યા ! કેમ આવીશ એકલો રે સૂન બનડાજી !
મારી દાતણ વિનાની વરજાન; ચત્રભૂજ બનડાજી !

'વરણાગિયો' કે વેવારિયો ?

આમાં "બનડાજી" શબ્દ મારવાડી સાહિત્યની અસર બતાવે છે. પણ આ 'વરણાગિયા વર' ની કલ્પના ક્યાંથી આવી પડી ? બીજે એક પ્રસંગે-કન્યાની પસંદગીના ગીતમાં પણ—

કુંવારી ચડી રે કમાડ
　　સુંદર વરને નીરખવા રે,

દાદા મોરા એ વર પરણાવ !
　　એ વર વેવારિયો રે

એ 'વેવારિયો' શબ્દ 'વરણાગિયો' બનીને કયે ઠેકાણે પતન પામ્યો હશે? ગુજરાતમાં કેટલેક સ્થળે 'વરણાગિયો' ગવાય છે:

લાડકડી ચઢી રે કમાડ
સુંદર વરને નીરખવા રે.
દાદાજી સુજને પરણાવો !
એ વર છે વરણાગિયા રે.

આ આખું યે ગુજરાત–ગીત સોરઠી ગીતની સાથે લગભગ શબ્દશઃ મળતું છતાં, તેમાં 'વેવારીઓ'માંથી 'વરણાગીઓ' જેવું મોટું પરિવર્તન શી રીતે ઘૂસી ગયું? 'વરણાગિયાપણા'નાં ધોરણો વરની પસંદગી માટે કદાપિ કોઈ કન્યાએ વાપરેલાં નથી. કદાચ એ કેવળ ભાષાપ્રયોગનો અકસ્માત જ થઈ ગયો હશે, ને પછી અંધ-પરંપરાએ 'વરણાગીઓ' જ ગાવા રહ્યું હશે એમ જણાય છે. સુરતી ગીત તો વળી 'વેવારીઓ' ને 'વરણાગીઓ' બન્નેને તજી

બાપુજી સુજને પરણાવ !
મેં ન્યાળો નિશાળીઓ રે.

એમ 'નિશાળીઓ' પ્રયોગ કરે છે.

એજ ગીતમાં અસલની ઓજસ્વંતી શબ્દરચના ગુજરાતમાં જઈ કંઈક કોમલ બની લાગે છે. અસલી પંક્તિઓમાં તો છે આ રીતે:

ભણતો'તો ભટની નિશાળે
અક્ષરે મારાં મન મોહ્યાં રે.
ઝીલતો'તો સરોવરની પાળે
ચોટલે મારાં મન મોહ્યાં રે.
રમતો'તો બજળી બજારે
દડુલે મારાં મન મોહ્યાં રે.

એને બદલાની ગુજરાતે ગાયુ કે

નિશાળે ભણુતેલા દીઠા
અક્ષરે મારાં દિલ વસ્યાં રે
સોના ગેડીએ રમતેલા દીઠા
દડુલે મારાં દિલ વસ્યાં રે.

પંક્તિઓ પોતાની મેળે જ બોલી ઊઠતી લાગે છે, કે સૌરાષ્ટ્રીય શબ્દ-રચનાનાં અસલી જોમ, ઝમક અને મરોડ આ ગુર્જર પરિવર્તનમાં ગૂમ થયા છે તેને સ્થાને નરી કુમાશ બિરાજે છે. એ દષ્ટિએ પણુ સ્થૂલ પલટામાંથી પરિણુમેલા સૂક્ષ્મ સ્વર-પલટા ને શબ્દ-પલટા તપાસતા જશુ તો જે જમીનોમાં ગીતોના છોડ ફરતા ગયા તે જમીન વિશેનો ગુણુનિર્ણુય પણુ થઈ શકશે

'વેવારિયા' તેમ જ 'વરણાગીઆ'ને મળતા આવતા અન્ય પ્રસ ગો પણ તપાસીએઃ ગુજરાતનાં ગીતમા ગવાય છે—

પાટણુ રંગી રાયની ચૂંદડી,
મારા નખમાં સમાય તેવી ચૂંદડી
લાડકવાયી ! ઓઢાને રાયજાદી ચૂંદડી !
નહિ રે ઓઢું રે રાયવર ચૂંદડી !
મારાં માજી દેખે પિતાજી દેખે
નહિ રે ઓઢું રાયવર ! ચૂંદડી

ત્યારે વરરાજાનો જવાબ ગવાય છે·

તમારા પિતાના તેડ્યા અમે આવીઆ,
તમારા માતાની લજ્જા લોપો
લાડકવાયી ! ઓઢાને રાયજાદી ચૂંદડી !

આંહી લજ્જા લોપવાનો ભાવ આપણને અતિ ઉગ્ર લાગે છે. એ શબ્દ-ફેરફાર આકસ્મિક છે કે સમાજની અંદર એક વખતે સાચોસાચ આવેલા કોઈ ઉગ્ર મનોભાવનો જ પડછાયો છે? એ પ્રશ્ન આપણને મૂંઝવે છે સૌરાષ્ટ્રમાં ગવાતા ગીતનો ભાવ ઘણો પ્રશાંત મંગલ અને મર્યાદામય છે :

મારા નખના પરવાળા જેવી ચૂંદડી
મારી ચૂંદડીનો રંગ રાતો હો લાડડી!
ઓઢોને સાહિબજાદી! ચૂંદડી!

તમારા દાદાનાં તેડ્યાં અમે આવશું,
તમારી માતાનાં મન મો'શે હો લાડડી!
ઓઢોને લાડકવાયી! ચૂંદડી.

તમારા વીરાનાં તેડ્યાં અમે આવશું
તમારી ભાભીનાં ગુણ ગાશું હો લાડડી!
ઓઢોને રાયજાદી ચૂંદડી.

પાઠવિકૃતિઓ કાઢવાની જરૂર

અત્યાર સુધીના તમામ સંગ્રહોમાં હવે વેળાસર એક સુધારો થઈ જવો જોઈએ: તે કે પ્રત્યેક ગીતનાં તમામ પાઠાન્તરો તપાસી, બેશક પોતાના ગીતના ઢાળ તાલનું નિરાળું વ્યક્તિત્વ અખંડિત રહેવા દઈને પણ તેનું અધૂરાપણું તો પૂરું કરી જ લેવું ઘટે છે: જેમ કે વડનગરા નાગર-ગીતોના સ્વ. સૌ. બાળા ભોળાનાથે કરેલા સંગ્રહમાં—

પાવઠડે પગ દઈ ચડો જિયાવર,
બેની તે છેડલા સાહી રહ્યાં.

મૂકો મૂકો બેની છેડા અમારાં !
તમારા કર અમે આપશું.

એટલેથી જ ગીત સમાપ્ત કરી દેવાયું છે. તેમાં સોરાષ્ટ્રી ગીતની બાકીની પંક્તિઓ ઉમેરાઈ જવાથી એ ગીતનું સ્વરૂપ અખંડ બને છે:

નાના રે પણથી જેણે લાડ લડાવ્યા
તેના તે ગુણ કેમ ભૂલશું !

એજ પ્રમાણે અન્ય સ્વજનોને સંબોધાયેલી પંક્તિઓ પણ ઉમેરાઈ જાય તો તે જ્ઞાતિની બહેનો અખંડ આખાં ગીતો ગાતી થઈ જશે. (જુઓ, 'ચૂંદડી' ભાગ ૧લો : પૃષ્ટ ૧૧.)

એવા ખંડિત સ્વરૂપનો બીજો વધુ વિકૃત નમૂનો કન્યાને વળાવતી વેળાના ગીતનો છે. સુરતમાં જઈને એ ગીત આવી અવદશાને પામ્યું :

માંડવે ફટક અજવાળાં રે દીવડી કયાં ગઈ રે !
આવ્યો હતો નગર ધૂતારો
કે લાખેણી લાડી લઈ ગયો રે !
આવ્યો હતો સૂરત શહેરનો ચોર
કે લાખેણી લાડી લઈ ગયો રે !

હવે તપાસ કરતાં આ ગીતનું અસલી નિર્મળ સ્વરૂપ જૂનાં બે ગીતોમાંથી જડી આવે છે :

વળી વળી દાદા પૂછે વાત
માંડવ કેમ અણોહરો રે !
દીવડો હતો બેનીબાને હાથ
મેલીને ચાલ્યાં સાસરે રે !

એક એ ગીત ભાંગ્યું, ને બીજું આ ગીત :

એક આવ્યો'તો પરદેશી પોપટો.
એની રમતાં'તાં માંડવ હેઠ, ધૂતારો ધૂતી ગયો !
એની મેલ્યાં ઢીંગલ મેલ્યાં પોતીઆં
એને મેલ્યો સૈયરીઓનો સાથ, ધૂતારો ધૂતી ગયો !

આ બન્ને ગીતોની વિકૃત મિલાવટમાંથી પેલું નવું ગીત રચાયું. તેને બદલે બન્નેનું સરલ નિર્મલ સ્વરૂપ અને બન્નેના પ્રવાહી ઢાળ તાલો આખા ગુજરાતમાં વ્યાપક કાં ન બનાવી લેવાય ?

વધુ કાવ્યમય પાઠ અપનાવીએ

વરરાજાનાં વર્ણન કરવામાં પણ જનતાએ જુદે જુદે સ્થળે પોતાની રૂચિનાં પ્રતિબિમ્બો પાડીને લગ્ન–ગીતોના પ્રવાહને બહુરંગી બનાવ્યો છે : સોરઠિયાણીઓ ગાય છે :

મેઘવરણા વાઘા વરરાજા !
કેસર ભીનાં વરને છાંટણાં.
સીમડીએ કેમ જાશો વરરાજા ?
સીમડીએ ગોવાળીડા રોકશે.
ગોવાળીડાને રૂડી રીત જ દેશું
પછી રે લાખેણી લાડી પરણશું !

એને વડનગરા નાગરી ન્યાતમાં કેવો પલટો મળ્યો :

તારી ચંપકવરણી ચાલ લાડીવર !
કેશર વરણાં છાંટણાં !
તમે ચોટડે નવ જાશો લાડીવર !
ચોટાના શેઠીઆ હઠ કરે.

અમે ચૌટાના શેઠિયાને દાણ દઈને
કુંવારી કન્યાને પરણશું.

આ બન્ને પાઠોમાં આપણે નિષ્પક્ષ વિવેક વાપરીને જોઈએ: આપણને પહેલો પાઠ વધુ સરલ, પ્રવાહી ને સુગ્રાહ્ય જણાશે. બીજામાં તાણી તૂસીને પંક્તિ પૂરી કરવા જેવું જણાય છે. પાઠાન્તરો જ્યારે આટલાં સમાન હોય ત્યારે આપણી સ્મરણશક્તિને, રસવૃત્તિને તેમજ શ્રવણેન્દ્રિયને સહેલું થઈ પડે તેવું એક જ ગીત આખી ગુજરાતમાં સ્વીકાર પામી શકે તેવી ભલામણો થવી જોઈએ.

મારવાડી ગીતો

આવી રીતે પ્રવાસે ચડેલાં ગીતો ગુજરાતમાં જ ગયાં એમ નથી. ગુજરાતના સીમાડા ઓળંગી, પાલનપુરની પેલી બાજુની નાની મારવાડમાં પણ નિવાસ કરી બેઠાં છે. અથવા ખરી વાત તો એ હોવી જોઈએ કે સોરાષ્ટ્રની ઘણી ઘણી કોમો મારવાડ પરથી જ આંહી આવીને વસેલી હોવાથી ત્યાંનાં જ ગીતો આંહી આવીને વસ્યાં હોય. કેટલાક તો શબ્દશઃ એનાં એ જ રહ્યાં છે. ફક્ત મારવાડી વ્યાકરણની નજીવી છાંટ છે અને સર જુદા રહેલા છે.

આંગણે ઢાળો રે બાજોઠી
ફરતી મેલો રે કંકાવટી.
તેડાવો જોશીડારો બેટો
આજ મારે લખવી રે કંકોતરી.
બાંધો મારે શવતા ભાઈરે છેડે,
જાવું મારે અણદીબારે સાસરે.
વીરા ! હું તો છોરૂડ વણુંભી
આંગણે આયો વીર નો ઓળખ્યો.

આ આખુયે ગીત કાઠિયાવાડમાં પંક્તિએ પંક્તિ ગવાય છે. (જુઓ ચૂંદડી, ભા. ૧ : પૃષ્ઠ ૨૫) એ જ પ્રમાણે

સૂડલા કોયલડીને વીનવે રે;
આવી રૂડી આંબલિયાની ડાળ
સરોવરિયાની પાળ
મેલીને કોયલ ક્યાં ગયાં'તાં રે!

શીળાં....ભાઈનાં માયરાં રે,
તિયાં રૂડા માંડવા નખાય
રૂડી કન્યા પરણાય
જોવાને અમે ત્યાં ગ્યાં'તાં રે.

એ જ ગીત મારવાડ તરફ આમ ગવાય છે:

સૂડલો પૂછે રે કોયલડી;
આવી રૂડી આંબલિયારી ડાળ
મેલી રે શીદ આલ્યાં!

રૂપાભાઈએ વીવા આદર્યો!
કંકુડારો હુવો રે સકાળ
જોવા રે અમે સાંચર્યાં.

નાળીએરરો હુવો રે સકાળ
જોવા રે અમે સાંચર્યાં.

એ જ રીતે આપણું

મોર તારી સોનાની ચાંચ!
મોર તારી રૂપાની પાંખ
સોનાની ચાંચે રે મોરલો મોતી ચરવા જાય.

એ ગીતને મારૂ લોકો આ રીતે ગાય છે:

મોર થારી સોનારી પાંખ
રે મોર થારી સોનારી પાંખ!
સાવ રે સોનાના મોર થારે પાંખડા
કોટે ને કરકરિયાવાળો વાઢલો હો!

*

વેવાઈ સૂતો હોય તો જાગ
તમારો તેડાવ્યો રાયવર આવ્યો માણારાજ!

લાડી થારો બાવોજી દેખાડ
અમારો બાવોજી જાડે માંડવે હો!
અમારો બાવોજી દોઢ હાયરે હો!

આવા ફેરફારો સહિત એ પ્રચલિત છે, અને બીજાં ગીતો એવાં છે, કે જેની ઉત્પત્તિ તદ્દન સ્વતંત્ર હોવા છતાં પણ આપણને એમાં આપણા જ ભાવોનું નવે સ્વરૂપે દર્શન થાય છે.

આપણે કન્યાના વિદાયકાળનાં એ ત્રણ ગીતોમાં વરનું કન્યા પ્રતિનું વીનવણીભર્યું, પ્રેમે છલકતું, કરુણ સંબોધન ગાઈએ છીએ:

(૧) આછેરું કંકુડું ઘોળ્યો રે લાડી
આછલી પીળ્ય કઢાવું.
તારી માતાના ખોળલા મેલ્ય રે લાડી
...ખા સાસુ દેખાડું,

(૨) મેં તો ડુંગર કોરીને ઘર કર્યાં રે
મે તો કાચના જડિયા કમાડ રે હો લાડડી !
હજી રે સમજ મારી કોયલડી !

આવા જ ભાવ ઝીલતા મારૂ ગીતો તપાસીએ

(૩) ઝાલી રે રાણી ! હાલોને આપણે દેશ કે
આંબા રે પાકા રસ ઢળે !
સોઢા રે રાણા ! મે કેમ હાલુ થારે દેશ
બાવાજી ચોણુ નહિ ગમે
બાવાજી રે થારા આળ જંજાળ કે
સાચો સગપણ હોય જણા !

(૨) બનડી ! થારે સાસરેજી ડાલર બાંધીઓ
બનડી ! હીંડારે ઉમાટે વેલી આવ રે
મારી હરિયા વનરી કોયલડી !
લાડી ! આંબા પાકયા ને કેરી રસ ઢળે
લાડી ! જામફળરો વડો રે સવાદ
મારી હરિયા વનરી કોયલડી !
લાડી ! છોડો માતાની ચટુ આંગળી
લાડી ! છોડો બાવાજી વાળો હેત
મારી હરિયા વનરી કોયલડી !

(૩) મે તો થારા જીવન વની ! કારણીએ,
મેં સૌ છોડયાં બાવાજીવાળાં હેત
હાલોને વની વાગોં મેં

એ આપણા સોરઠી સૂરો સાથે કેવું મળે છે:

મેં સો દાદા મોરાને ફૂલાવ્યા રે
તારા આછાં ઘુંઘટડાને કારણ હો લાડડી !
હજી રે સમજ મારી કોયલડી !

અને લગ્નની સંધ્યાએ પોતાની વાટ જોઈને એકી ટશે માર્ગ પર નીરખી રહેલી 'મરઘાનેણી'ને જાણે મારૂ દેશનો 'બનડો' દૂર દૂરથી સમાચાર દેવરાવે છે કે આવું છું !—

આવાશાં મારી મરઘાનેણી !
આવાંશાં હો રે !
રે ઘોડારી ધમસાણે
હાથી ઝુલેતા, નાળેરાં દેતાં
આવાંશાં હો રે !
આવાશાં મારી પિયર-પૂરી !
આવાંશાં હો રે !

એકના એક ભાવનાં મોજાં લોકજીવનના માનવ-સાગરની કેટલી કેટલી આઘેરી પાળે જઈ જઈને અથડાયાં છે, તે જોઈ જોઈને સાચા લોકસમાજનું ભાષા પરત્વેનું; કલ્પનાઓ પરત્વેનું, રસ અને સૂરો પરત્વેનું એકતાલું ને એકસરીલું જીવન નજરે પડે છે. એક જ તાલે અનંત તરંગોને નચાવતો મહાસાગર કલ્પનામાં ખડો થાય છે.

પંજાબી લોકગીતો

આ સમાન સૂરોની શોધે ચડતાં ચડતાં આપણે પગ છેક પંજાબની ધરતી પર ઠરે છે. શ્રી સન્તરામ (બી. એ.) નામના એક બંધુએ 'પંજાબી ગીત' નામથી કુલ ૨૮૬ જેટલાં ભિન્ન ભિન્ન અવ-

સગનાં પંજાબી ગ્રામ્ય ગીતોનો એક સંગ્રહ પોતાની ટીકા તથા અર્થો સહિત ૧૯૨૭માં પ્રગટ કરેલો છે. તેની અંદર ઊતરતાં સાનંદ સમજ પડે છે કે આ 'પંચ સિંધુ'ના પ્રદેશ પરનો લોકસમાજ એના રીતરિવાજો, કાવ્યોદ્ગારો અને ભાષા-પ્રયોગોને હિસાબે આટલે દૂર પડેલા ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રના લોકસમાજ સાથે કેટલું બલવાન સામ્ય ધરાવે છે. સોરાષ્ટ્રમાં ઊતરી આવેલી અમુક જ્ઞાતિઓએ પંજાબમાં પણ પોતાનાં મુકામ કંઈક વર્ષો સુધી કર્યાનું કહેવાય છે. અને સાહિત્ય તથા સંસ્કૃતિનાં આ બધાં સામ્ય-ચિહ્નો એટલાં આબાદ રીતે ઝલકે છે કે એ માન્યતાને મજબૂત પુષ્ટિ મળે છે. આપણે દૃષ્ટાંતો વડે તપાસીએ.

માલણ-સોરઠની ને પંજાબની

આપણાં લગ્ન-ગીતોમાં 'માલણ'નું સ્થાન ઘણું માનવંત છે. ફૂલો વિના લગ્ન મહેકે શાનાં? માલણ તો ઠરી મંગલ રસપાત્રઃ એટલે જ એનો મહિમાઃ

ગુંજરાતથી માલણ આવી રે
સવા લાખની વાડી રોપાવી રે.
કોરે કરમલડી રોપાવો રે
વીણી ચૂંટીને છાબ ભરાવો રે!
લાવ્યે લાવ્યે માલણ! અમે લેશું રે
લાડકડાના પસ ભરી લેશું રે.

એવા ગીતોમાં ગવાયો છે. એ જ રીતે પંજાબી લગ્નગીતોમાં પણ ફૂલવાળી ફેરે છેઃ

મૈં તેંનું માલન આખેઆ ની' તું બડેઓ સવેરે આ
આઓ ની બડેઓ સવેરે આ!

કેસરિયા! ચડો વરઘોડે;
ચડો વરઘોડે રે લાલ અંબોડે-કેસરિયા૦
મીઠડાં લઉં તારા માથાની મોળ્યે-કેસરિયા૦
ધન્ય તારી માતા મોડબંધી આવે-કેસરિયા૦
ધન્ય તારો દાદો કુલેકામાં માહાલે-કેસરિયા૦

અથવા કાઠી-ગીત

વાલો વીર વરઘોડલડે ચડે ને હું તો જોઈ રહી છું;
વાલા વીર! જોયાં તમારાં પીતળિયાં પલાણુ રે
ભમરેલો તો બહુ રમે!
વાલો વીર વાઘા પેરે ને હું જોઈ રહી છું.
કેસરિયા! જોઈ તમારી પાતળડી પરોંઠ રે,—ભમરલો૦

આ ગીતોનો સૂર ને શબ્દો શું સોરઠિયાણીઓ પંજાબમાંથી લેતી આવી હશે! કાઠીઓ પંજાબ ઉપર થઈને સૌરાષ્ટ્રમાં ઊતર્યા એ માન્યતાને શું આથી સાક્ષી મળે છે! જુઓ પંજાબી 'ઘોડિયાં'નું ગીતઃ

ઈક તેજન ઘોડી વે કેહડેઆ દેસાં તે આની વે

* * *

ઘોડી કોન જો ચઢેઆ બે પહન કે કપડે સારે!
માં તેરી દેખ રહોંસી બે, કોન્ત જાની પુત્ત લાડા વે.

[આ તેજણ ઘોડી કયા દેશમાંથી આણી છે! ઘોડી પર વસ્ત્રાભૂષણ પહેરીને કોણ ચડયું છે? પતિને જાનૈયો બનેલો તેમજ દીકરાને ઘોડીએ ચડેલો દેખીને તારી માતા જોઈ રહી છે]

બીબા વે તેરે સિરદા ચીરા, ચંદા વે કલગી લગી પ્યારી.

પેણુ ભૂંદાં ભરે ક્યાની બીબા વે વર્ષા લગે પ્યારી
બીબા વે તેરે હેઠલા ઘોડા ચંદા વે કાઠી લગે પ્યારી

[હે વહાલા (વીર)! તારા માથાની કલગી બહુ સુંદર લાગે છે. બિન્દુઓ ઝરે છે, ક્યારી ભરાય છે, વર્ષા પ્યારી લાગે છે. તારો ઘોડો, એનું પલાણ વગેરે પ્યારાં લાગે છે.]

એવા જ ભાવો ઝીલતાં આવાં ઘણાં 'ઘોડિયાં' નામક ગીતો જોવામાં આવે છે.

પંજાબી પત્ર-લેખન

જેવાં આપણે ત્યાં કન્યા વરને પત્ર લખતી હોવાનાં ગીતો, તેવાં છેક પંજાબમાં પણ પ્રચલિત :

બન્નો ને લેજીયાં ચીરિયાં રજાદીને લેજ્યાં ચીરિયાં,
બન્ના, તૂં લટકેન્દડા આઓ બન્ના!
મેરા રાઓ રજાદી દા જીવે બન્ના!
કિકરેં આમાં બન્નો મેરીએ, લટકેન્દીની બેસર બાલિયે
છનકેન્દેની ચૂડે બાલિયે બન્ના
મેં તેરા સાહા સુધાયા, બન્ના!
મેરા રાઓ, રજાદી દા જીમેં બન્ના!
સાહા સુધાવે મેરા બાબલ, પીયે દે જાવે મેરા બાબલ,
તું લટકે સિરગસ્ત ચુવે, મુખ પાનં ચંબેદડા આઓ બન્ના
મેરા રાઓ રજાદી દા જીવે બન્ના!

અર્થ—બનરીએ, રાવજાદીએ કાગળ મોકલ્યો કે હે વરરાજા! ખૂબ ચટક-મટક સાથે તું મારે ઘેર આવ. હે લટકતી નકવેસરવાળી

અને રણઝણતી ચૂડીવાળી ! હું શી રીતે આવું? હે બનરા ! મેં તારું લગ્ન-મુહૂર્ત જોવરાવ્યું છે. તું મારો પતિ છે. તું આવ. મારા બાપ લગ્ન-મુહૂર્ત જોવરાવે છે, જોઈને ઘેર જાય છે, શિર પર મુકુટ પહેરીને તું મોંમાં તાંબુલ ચાવતો આવ. [પંજાબી ગીત : ૫૩]

શબ્દશઃ સામ્યનાં દૃષ્ટાંતો

ભાવ અને કલ્પના પરત્વે તો ઠીક, પરંતુ કેટલાંક પંજાબી ગીતો તો શબ્દશઃ આપણાં ગીતો સાથે મળી રહે છે. દૃષ્ટાંત :

સોરઠી : ઊંચા ઊંચા રે દાદે ગઢડા ચણાવ્યા
એથી ઊંચેરા ગઢના કાંગરા રે.
કાંગરે ચડીને બેની........બા જોશે,
કેટલેક આવે વરરાજીઆ રે.
પાંચસે પાળા દાદા! છસેં છડિયાતા,
ઘોડાંની ઘુમણું વરરાજીઆ રે

વગેરે [ચૂંદડી : ૧ : ૫૮]

પંજાબી : કોઠે તેં ચઢકે બાબલ દેખન લગ્ગી
કિતની કુ આઈ જનેત
આહોરે બાબલ! કિતની કુ આઈ જનેત
હાથીયાં લખ એક આએ, ઘોડે ઓ લખ દો આએ,
આ હો રે લાલા! જાની માની લખ ચાર.

[કોઠે ચડીને કન્યા જોવા લાગી કે કેટલીક જાન આવી! એક લાખ હાથી, બે લાખ ઘોડા, ચાર લાખ જાનૈયા આવ્યા છે.]

વગેરે વગેરે ['પંજાબી ગીત' : ૩૩]

૨ **સોરઠી** : અમ ઘેરે સાજનિયાં ભલે આવ્યાં રે
સાજનિયાંને દાતણિયાં દેવરાવો રે!

વગેરે વગેરે

પંજાબી : હમ ઘર સાજનડે આયે રામ
મનો પ્યારડે આયે રામ
૩. સોરઠી : દાદા! અમે રે ગોરાં ને રાયવર શામળા!
એવો મનમાં લાગ્યો સંદેહ
રે રાયજાદી! રે સાહિબજાદી તે ચડીયાં મેડીએ.
અથવા મેડીને મોલ બેઠાં મોંઘીબા બોલે
કાં રે દાદાજી! વર શામળો!
પંજાબી : બાબલ! ઈક મિનું પચ્છોતોડા બડાઈ
મૈં આપ.ગોરી વર સૌંલા ઈ!

[બાપુ મને 'એટ' મોટો સંતાપ છે કે હું ગોરી ને વર શામળો કેમ!] [પંજાબી ગીત : ૪૦]

૪. શબ્દશઃ સામ્ય ધરાવતા ગીતનું એક દૃષ્ટાંત તો આબાદ જડે છેઃ આપણે ગાઈએ છીએ કે—

ભરવાનેણીનો વર ઊતર્યો વાડીએ રે;
હું તો શેને રે મશે જોવા જાઉં રે
સંઘાડે ઉતાર્યો રા'નો ઢોલીઓ રે!
હું તો હાથમાં લઉં ફૂલ-છાબડી રે
હું તો માળીડાની મશે જોવા જાઉં રે—સંઘાડે૦

[ચૂંદડી : ૨ : ૫૩]

એટલે કે મૃગનયની કન્યાના વરને નીરખવા માટે સ્ત્રી જુદે જુદે વેશે જવાની કલ્પના કરે છે. એ જ ભાવ-અર્કે એ જ શબ્દો પંજાબમાંઃ

હાથ લમા ફુલ્લાં છાબડી, માલેન હોકે જાગ ની
મેરા રામ લછમન આયા

[હાથમાં ફૂલ-છાબ લઈને માલણ વેશે જાઉં. મારા રામ-લક્ષ્મણ આવ્યા.]

૫. આપણે 'વરણા'નાં ગીત; તેઓને 'ખરી'નાં ગીતઃ સરખે જ શબ્દે એનો એ ભાવ ગૂંજે છે. આપણે ત્યાં લગ્ન સમયે ગવાય કે

બાર પધારો સોરંગ સુંદરી !
આંગણે અલબેલો ઊભા રહ્યા.
હું કેમ આવું શાણા હો લાડડા !
અમને અમારા દાદો દેખશે !

એ ગીતને પણ શું આપણે પંચ સરિતાને તીરેથી આપણું પરમ ધન સમજીને લેતા આવ્યા હઈશું ! હા, જુઓઃ

બહાર આ રાની રાધિકે ! કાન્હ લગની આઈયા.
વે હૈં કિકૂર આમાં મેરે કાનજી ! મૈં તૈં બાબે
તે સરમોની એઁ.

[હે રાણી રુક્મિણી ! તું બહાર આવ તારો કાન લગ્ન કાજે આવ્યો છે. હું કેમ કરીને આવું મારા કાનજી ! મને મારા પિતાની શરમ આવે છે.]

ઝીણવટથી જોવા બેસીએ તો આ સામ્યની અનેક રેખાઓ જડી રહે છે. કન્યાને વિદાય દેવી વેળાના ગીતો અહીં નં આપતાં 'ખાંયણાં'ના છેલ્લા વિભાગમાં ટિપ્પણ તરીકે ટપકાવ્યા છે, તે જોવાથી પણ ખાતરી થશે કે સોરઠી અને પંજાબી પુત્રી-વિદાયના વિલાપ-સ્વરો એક જ ધરતીના કંઠમાંથી પ્રથમ પ્રભાતે ફૂટયા હશે અને પછી પરિભ્રમણ કરતાં કરતાં નવનવી પૃથ્વીના રંગો ને સુવાસો સજતાં ગયાં હશે. પંજાબી લોકસાહિત્યની અંદર સવિશેષ ઊંડાણે જવાનું આ એક જબ્બર પ્રલોભન ઊભું થાય છે. જ્યાં જ્યાં આવું મળતાપણું જડે છે ત્યાં ત્યાં સેંકડો કોસનું સ્થૂલ અંતર ભેદાઈ જઈને સંસ્કૃતિની નિકટતા અનુભવાય છે.

અ નુ ક્ર મ

૩ મિશ્ર-ગીતો

૪. મારવાડી લગ્ન-ગીતો

[૧]

ચારણી ગીતો

૧. શી શી રીતે રાખું ?

[માતા અથવા બ્હેન પોતાના પરણનાર સ્વજનને ખમ્મા ! ખમ્મા ! કહી ક્ષેમકુશળ વાંછે છે હે મારૂ ! (મારવાડના અસલ નિવાસી) તું મૃગનયનીનો, દાડમસમ દાંતવાળીનો, મિતભાષિનીનો, અતરે ભીનીનો, પિયર જેનું પરિપૂર્ણ છે ને મોસાળમાં જે શોભી છે તેનો-પતિ છે. તને હું શી શી રીતે સાચવું ? ડોકના માદળીઆની માફક, હૈયાના હાર માંહેલા હીંગની માફક, ઉનાળાના શીતળ આંબાની માફક, ચોમાસાના પ્રિય પુષ્પ ચંપાની માફક, અને શિયાળાની હુંફાળી કામળીની માફક]

*

મારૂ ! તુંને ખમ્માજી ખમ્માજી કરી રાખું રે
મરઘાનેણીના સાયબાને
[1]જાતીલાને ખમ્મા હે માણારાજ ! ઘણી ખમ્મા !

મારૂ ! તુંને હાર માયલો હીરો કરી રાખું રે
[2]દાડમ-દંતીના સાયબાને
બાપાલાને ખમ્મા હે માણારાજ ! ઘણી ખમ્મા [3] !

---

૧ ખાનદાન ૨ દાડમ-દંતી દાડમના બીજ જેવા સુંદર દાંતવાળી. ૩ ખમ્મા ક્ષેમ. 'ખમ્મા' શબ્દ જીઓ પુરુષોને માટે ક્ષેમકુશળના આશીર્વાદ તરીકે વપરાય છે.

મારૂ ! તુંને મનડાનું માદળિયું કરી રાખું રે
[1]થોડાબોલીના સાયબાને
ડોલરિયાને ખમ્મા હે માણારાજ ! ઘણી ખમ્મા !

મારૂ ! તુંને ઉનાળાનો આંબો કરી રાખું રે
[2]અંતરભીનીના સાયબાને
કેસરિયાને ખમ્મા હે [3]માણારાજ ! ઘણી ખમ્મા !

મારૂ ! તુંને ચોમાસાનો ચંપો કરી રાખું રે
[4]પિયરપૂરીના સાયબાને
[5]નવશાજીને ખમ્મા હે માણારાજ ! ઘણી ખમ્મા !

મારૂ ! તુંને શિયાળાની શીરખ કરી રાખું રે
[6]મોસાળ-મોંઘીના સાયબાને
[7]નેજાળાને ખમ્મા હે માણારાજ ! ઘણી ખમ્મા !

મારૂ ! તુંને ખમ્માજી ખમ્માજી કરી રાખું રે
મરઘાનેણીના સાયબાને
છોગાળાને ખમ્મા હે માણારાજ ! ઘણી ખમ્મા !

---

૧ થોડાબોલી : મિતભાષી. ૨ અંતરભીની : અંતરની સુગંધે બહેકતી. ૩ માણારાજ • કાઠીપુરુષોને સંબોધાતો માનસૂચક શબ્દ : 'માણા' નામના કોઇ પૂર્વજ પરથી. ૪ પિયરપૂરી • જેને પિયરમાં પૂરું કુટુંબ છે તે. ૫ નવશાજી. નવશાહ : વરરાજા. ૬ મોસાળમોંઘી : જે પોતાના મામાને ઘેર અત્યંત લાડકવાયી છે તે. ૭ ધ્વજવાળો.

૨. હરિનાં મીઠડાં

[આ ગીત બ્રહ્માનંદનું રચેલું છે. ચારણો એને લગ્ન-ગીત ગણી લલકારે છે. એમાં સંવનનના સૂર છે : સરોવર-તીરે પરસ્પર દર્શન થયું : કન્યાએ દોટ દીધી : લજ્જા તજીને કંથનાં વારણાં લીધાં. 'ચૂંદડી' ભા પહેરવાના "દૂધે ભરી તળાવડી" અને "લાંમી લાંબી સરવરિયાની પાળ'ના ભાવવાળું ગીત છે.]

*

ગઈ'તી ગઈ'તી ભરવાને નીર
કેસરિયે [1]વાઘે રે નટવર દીઠડા જી માણારાજ!

એડું મેટ્યું સરવરિયાની પાળ
ઈંઢાણી વળગાડી આંબા કેરી ડાળખી જી માણારાજ!

[2]દડવડી દીધી મેં તો દોટ
[3]લાજડલી લોપીને લીધાં હરિનાં મીઠડાં જી માણારાજ!

શોભે શોભે બ્રહ્માનંદનો લલ
[4]છોગલીઆં બિરાજે પચરંગી પાઘમાં જી માણારાજ!

૩. ઉપમા

[વરરાજે કન્યાના ગામને પાદર તંબૂ તાણ્યા એ વખતનું વર્ણન : પોતે કેવો દીસ્યો ? રૂપ તો સૂર્ય સમ : ભાષા તો મહેલના ભ્રમર સમી : ગતિ તો હંસલા ઘોડા જેવી.]

*

[1]આછી રૂડી આંબલિયાની છાંય
[2]બને ને મારૂએ [3]ડેરા તાણીઆ જી માણારાજ!

નવશાજીનાં રૂપ [4]સરૂપ
જાણે રે વ્રજવાસી સૂરજ ઊગિયો રે જી માણારાજ!

આપાભાનો [5]બોલેવો સરૂપ
જાણે રે મોલુંમાં ભમરો ગૂંજિયો જી માણારાજ!

ઠાલરિયાનો [6]હાલેવો સરૂપ
જાણે રે [7]હંસોજી હેમર હાલિયો જી માણારાજ!

૪. જોવા દેજો !

[કન્યા પોતે જાણે કે વરરાજાનાં રૂપ જોઈ લેવા માગે છે. એ માગે છે કે 'મને જોવા દો નીરખવા દો ' એના મસ્તક પર કલગી છે, મોતીડાં છે, મેવાડી પાઘ છે; ઉપર ફૂલોનો તોરો ફરકે છે વગેરે.]

*

જોવા તે દેજો મુને [1]નરખણું દેજો રાજ !

[2]કલંગીવાળો કાન એ વર જોવા દેજો રાજ.
મોતીડાંવાળો [3]માવ એ વર જોવા દેજો રાજ.

માથે [4]મેવાડાહંદાં [5]મોળિયાંવાળો વર,
ફરહર લટકે ફૂલ એ વર જોવા દેજો રાજ ! –રાજ૦

બાંય બાજુ રે બાંધ બેરખાવાળો વર,
દસ આંગળીએ વેઢ એ વર જોવા દેજો રાજ ! –જોવા૦

પગમાં રાઠોડીહંદી મોજડીવાળો વર,
ચાલે ચટકતી ચાલય એ વર જોવા દેજો રાજ ! –જોવા૦

૫. કેસરિયાનાં તેડાં

[વર કન્યાને પોતાની પાસે તેડાવે છે: કન્યા જુદાં જુદાં બહાનાં બતાવી વિલંબ કરે છે. વિનોદ પરસ્પરની પ્રેમોર્મિને બહલાવે છે.

લાડી ! તમને કેસરિયો બોલાવે રે રંગભીની !
ઓરાં આવો મુજ પાસ.

પાળી[1] ચાલું તો મારા [2]પાહોલા દુઃખે
કેમ રે આવું વરરાજ !

મોકલાવું મારી અવલ હાથણિયું
બેસી આવો મુજ પાસ !—લાડી૦

અવલ હાથણિયુંની ઊંચી અંબાડી
તેથી ડરું વરરાજ !

મોકલાવું મારાં અવલ વછેરાં
બેસી આવો મુજ પાસ !—લાડી૦

અવલ વછેરાં તો નાચે ને ખૂંદે
તેથી ડરું વરરાજ !

મોકલાવું મારી અવલ વેલડિયું
બેસી આવો મુજ પાસ—લાડી૦

અવલ વેલડિયુંનાં પૈ રે ધડુકે
તેથી ડરું વરરાજ—લાડી૦

---

૧ પગ વડે. ૨ પગ.

૯. સાચી શોભા

[પુત્ર પરણે છે. તે સમયે જ વર-માતાનાં સાસુ સસરો રિસાઈ ગયાં છે. માતા વિલાપ કરે છે. જેમ આંબાની શોભા એના નિકટનાં જાંબુ વગેરે ઝાડ વિના જતી રહે છે, જેમ સરોવર પોતાનાં હંસ બગલાં વગેરે પક્ષી વિના સૂનું લાગે છે, તેમજ વરની મા પોતાનાં શ્વસુરોના રિસામણાંથી ઝાંખા પડી ગઈ છે]

તું કાં રે આંબલિયા [1]અણોસરો !
કે તારી વસમલી ડાળ
કે તારી વસમલી ડાળ
કે તુંને પંખીડે [3]દુવેગિયો ?
કે તુંને કોણે દીધી ગાળ ?
નથી મને પંખીડે દુવેગીઓ
નથી મને દીધલી ગાળ
મારાં આંસુ ને જાંબુ રોપ આલ્યાં
તે વિના શોભા નો પામીએ,
એક [4]સોઈ તે આંબુ ને સોઈ તે જાંબુ
પાળ બાંધણું કેવડો
વીરાને માંડવ બેની સોઈ
નજર બાંધણું રાજિયો.

૨

કે તું કાં સરોવરીઆ અણુસરો ?
કે તારી વસમલી પાળ ?

---

1 નિસ્તેજ-ઉદાસ. 2 વસમી: દુર્ગમ. 3 દુભાવ્યો. 4 સોહે.

કે તુંને પંખીડે હુવેગીઓ ?
કે તુંને કોણે દીધી ગાળ ?

નથી મને પંખીડે હુવેગીઓ
નથી મને દીધલી ગાળ;

મારા હંસ ને બગલાં રોપ ચાલ્યાં
તે વિણ શોભા નો પામીએ.

એક સોઇ તે હંસ ને સોઇ તે બગલું
પાળ બાંધણુ કેવડો.

વીરાને માંડવ બેની સોઈ
નગર બાંધણુ રાજિયો.

૩

કે તું કાં રે...બાઈ અણોસરી ?

કે તારી વસમલી ચાલ ?
કે તારે પિયુડે હુવેગિયાં ?
કે તુંને દીધેલી ગાળ ?

મારાં સાસુ ને સસરો રોપ ચાલ્યાં
તે વિણ શોભા નો પામીએ.

એક સોઇ તે સાસુ ને સોઇ તે સસરો
પાળ બાંધણુ કેવડો.

વીરાને માંડવ બેની સોઇ
નગર બાંધણુ રાજીઓ.

[૨]

કાઠી-રજપૂતનાં ગીતો

૭. એ વર વરીએ !

[કન્યાની પસંદગી સૂચવતું ગીતઃ ચૂંદડી ભાગ પહેલાના ગીત ૪-૫-૬ ને મળતું.]

*

+કેસર તળાવડીમાં અમીરસ પાણી
છૂટે અંબોડે દાતણ કરો રે કેસરિયા!

હાલતાં ને ચાલતાં....વહુએ નીરખ્યા
દાદાજી! વરીએ તો એ વર વરીએ!

કડય રે પાતળિયો મુખ રે શામળિયો
નાણાંનો બળિયો એ વર વરીએ!
ગરથે આગળિયો એ વર વરીએ!

કેસર તળાવડીમાં અમીરસ પાણી
છૂટે અંબોડે નાવણ કરો રે કેસરિયા!

હાલતાં ચાલતાં ....વહુએ નીરખ્યા
કાકાજી વરીએ તો એ વર વરીએ!

× × ×

+ 'ગંગા વાવડીમાં' પાઠાન્તર

૮. મનડાં મોહ્યાં

[આંહી પણ વર-કન્યાનો કોમલ પ્રીતિભાવ જાગ્રત કરવા માટે કુંજલડી, પોપટ, કોયલ વગેરેનાં રૂપકો લગાડાયાં છે. બધાં પક્ષીઓના તેમજ વરવહુનાં ખાસ લાક્ષણિક સુંદર તત્ત્વોનું સ્મરણ દેવાયું છે]

*

લાંબી ડોકે કુંજડ રાણી!
અને તારાં મધ દરિયે મનડાં મોહ્યાં રે કુંજડ રાણી!

લીલી પાંખે પોપટ રાણા!
અને તારાં પાંજરડે મનડાં મોહ્યાં રે પોપટ રાણા!

કાળી પાંખે કોયલ રાણી!
અને તારાં આંબલીએ મનડાં મોહ્યાં રે કોયલ રાણી!

રાતે ચૂડે મોંઘી વહુ રાણી!
અને તારાં....ગામ મનડાં મોહ્યાં રે મોંઘી વહુરાણી!

રાતે રેંટે....ભાઈ રાણા!
અને મારાં લાકડીએ મનડાં મોહ્યાં રે કેસરિયા રાણા!

૯. મોહિની

[પુરુષ જાણે કે દાતણ નાવણ વગેરેને બહાને આવીને કન્યાને જોઈ જાય છે, અને મુગ્ધ બને છે.]

૧ મિષે.

રાજને આંગણિયે કરેણી રોપાવો રાજ
વાલો દાતણિયાંની ૧મશે ભલે આવ્યા રાજ !

ઈ તો કોટાળો ચોટાળીને મોહ્યા રાજ
ઈ તો કેસરિયો મોંઘી વહુને મોહ્યા રાજ
હાંજિયલ મારૂઈ ! પાનિયલ મારૂઈ !

રાજને આંગણિયે વાવડલી ગળાવો રાજ !
વાલો નાવણિયાંની મશે ભલે આવ્યા રાજ—વાલો૦

ઈ તો ડગલાળો કડલાળીને મોહ્યા રાજ
ઈ તો કેસરિયો....વહુને મોહ્યા રાજ
હાંજિયલ મારૂઈ ! પાનિયલ મારૂઈ !

રાજને આંગણિયે ભોજનિયાં મંગાવો રાજ !
વાલો ભોજનિયાંની મશે ભલે આવ્યા રાજ !

ઈ તો કોટાળો ચોટાળીને મોહ્યા રાજ
ઈ તો કેસરિયો....વહુને મોહ્યા રાજ
હાંજિયલ મારૂઈ ! પાનિયલ મારૂઈ !

રાજને આંગણિયે મુખવાસિયાં મંગાવો રાજ !
વાલો મુખવાસિયાંની મશે ભલે આવ્યા રાજ !

ઈ તો રરેટાળો ચૂડાળીને મોહ્યા રાજ !
ઈ તો કેસરિયો ...વહુને મોહ્યા રાજ !
હાંજિયલ મારૂઈ ! પાનિયલ મારૂઈ !

---

૨. રેંટા (સોનેરી પાઘ) બાંધનારે

૧૦. વાલો કેવડો !

[શોભા : સુગંધ : સુસ્વાદ : વગેરેનું લગ્નાનુકૂલ વાતાવરણ સરજવા માટે.]

આંગણીએ વવરાવો નાગરવેલ્ય
આંગણીએ વવરાવો નાગરવેલ્ય
ટોડલીએ વવરાવો ઝણ્યનો કેવડો !

કિયા ભાઈને વાલેરા વેપાર
કિયા ભાઈને વાલેરા વેપાર
કયી વહુને વાલો ઝણ્યનો કેવડો !

૧૧. વાદળડી રે વરસે

[સમૃદ્ધિ આપનારી વર્ષાનું ટૂંકું સરસ વર્ણન છે.]

વાદળડી રે વરસે મેરામણ રેલે છેલે
વાદળડીને વરસ્યે ઘઉંડા નીપજે,
મેરામણુને રેલ્યે ઘઉંડા નીપજે,
આવડા તે ઘઉંને શું કરશો રે વાજસુરભા બાપુ !
લાડે કોડે....ભા પરણાવશું
રંગે છંગે....ભા પરણાવશું
*વાદળડી રે વરસે મેરામણ રેલે છેલે.

*ચોખા નીપજે—કાકા } એ રીતે એની એ કડી વારંવાર
*મગડા નીપજે—મામા } ગવાય છે.

૧૨. ફૂલ-ભેટ

એક વાર જાજે રે માળણ માળવે રે
લાવ્યે ડોલરિયાનાં ફૂલ!

તેનો ગૂંથ્યે રે માળણ ગજરો રે
ગજરો કેસરિયાને ભેટ.

કેસરિયો રૂડો ને ગજરો શોભતો રે
જોજો કેસરિયાનાં રૂપ!

એક વાર જાજે રે માળણ માળવે રે
લાવ્યે ડોલરિયાનાં ફૂલ!

તેનો ગૂથ્યે રે માળણ વીંઝણો રે
[1]વીંઝણો [2]વવારૂને ભેટ.

વવારૂ રૂડાં ને વીંઝણો શોભતો રે
જોજો વવારૂનાં રૂપ!

૧૩. વેલેરા પધારો

[કન્યા પોતાના વરને પરણવા તેડાવે છે. વર-પક્ષના પ્રત્યેક સગાંને સગવડો આપવા તત્પર થાય છે. આંહી કન્યાની ઉત્સુક્તા સુચવાયેલ છે.]

[1]ઘૂઘરિયાળો ઝાંપલો વરરાજા !
રમતા આવો રે હું વારી જાઉં !

રૂાલરિયા ! વેલેરા પધારો માણુરાજ !
કેસરિયા ! [2]ચોંપેથી પધારો માણુરાજ !

હું કેમ આવું એકલો
ઘરે દાદોજી રિસાણા રે હું વારી જાઉં !

તમારા દાદાને [3]ચાડણુ ઘોડલાં
તમારી માડીને માફા વેલ્યું રે હું વારી જાઉં !

વરરાજા ! વેલેરા પધારો માણુરાજ !
પાતળિયા ! ચોંપેથી પધારો માણુરાજ ! – ઘૂઘરીઆળો૦

---

૧. આમ પણ ગવાય છે.

કેસરાણી કાગળ મોકલે તમે સૂતા સરદાર !
જાગો રે લાડી સામા આવો રે !
હું કેમ આવું રે એકલો મારો દાદોજી રિસાણુ રે
લાડકી તમે આવોને !

૨. ચોપેથી=ઝડપથી ૩. ચાડણ=ચડવા ('ચાડવું' એ ચારર ક્રિયાપદ છે.)

૧૪. રામરક્ષા

[બહેન પોતાના પરણતા વીરને રામ-રક્ષાની આશિષો આપતી આપતી અનેક વિશેષણો વડે વિભૂષિત કરે છે]

*

તંગલ ત્રોડા વાળો
ભારે બેડી વાળો

કેસરિયાને ઝાઝી ખમ્મા !
ડોલરિયાને રામ-રખ્યા !

જીવે જામજાદો !
જીવે મોતિયું વાળો !

મારા વીરને રામ-રખ્યા !

*સીંગલદીપ જાજો હો વરરાજા ! હાથી કેરાં મૂલ ઘણાં !
મોંઘી વહુ તમારે ઓરડીએ કેસરિયાનાં મન ઘણાં !
રંગભીનાનાં દલ ઘણાં !

ફૂલ ફેંટા વાળો
રાતા રેંટા વાળો

કેસરિયાને ઝાઝી ખમ્મા !
અંતરિયાને રામ-રખ્યા !*

* આ પછી એમ પણ ગવાય છે કે
હાથીડાનો હોસી જીવે મારો વાઘો !

તારી જાત વાલી
તારી બોલી મીઠી

ડોલરિયાને ઘણી ખમ્મા !
પાલખીઆને રામ-રખ્યા !–તંગલ૦

ઘોઘા શેર જાજો હો વરરાજા ! ઘોઠી કેરાં મૂલ ઘણાં !
મોંઘી વહુ તમારે ઓરડીએ કેસરિયાનાં મન ઘણાં !

[1]બસરી બાંધણુ વાળો !
ચોસરી ચોગઠ વાળો !

વરરાજાને ઘણી ખમ્મા !
અલબેલાને રામ-રખ્યા !

તારી જાત વાલી
તારી બોલી મીઠી

ડોલરિયાને ઘણી ખમ્મા !
પાલખિયાને રામ-રખ્યા !

× × ×

નગર શે'ર જાજો હો વરરાજા ! [2] નુરમલિયાંનાં મૂલ ઘણાં
મોંઘી વહુ તમારે ઓરડીએ કેસરિયાનાં મન ઘણાં.[3]

---

૧ બે સેર્યવાળી બાંધણી. ૨ રેશમી પટાવાળું ઘાઘરાનું કપડું.

[3] 'શેર જાજો, ચૂંદડિયુના મૂલ ઘણા'
'વાળાક શેર જાજો, વેલડિયુંનાં મૂલ ઘણાં'
એ રીતે બોલીને એની એ પંક્તિઓની પુનરુક્તિ થાય છે.

૧૫. સહુથી મીઠી !

[પીઠી ચોળતી વખતે ગવાય છે. કાઠી કોમ પરત્વે 'વેપાર'નો નિર્દેશ છે. પૂર્વે કદાચ એ લોકો પશુનો વેપાર કરતા હશે]

લીલૂડો સરિયો રે
પીળુડી પીઠીનો ભરિયો.

વેપારે ચડિયો રે
વીરો મારો વેપારે ચડિયો.

વેપારે ચડિયો રે
નાની વહુને ઓરડીએ ઊતરિયો.

નાની વહુના દાદા રે
મારા વીરને ઉતારા દેજો !

ઉતારા દેજો રે
દૂધ ને સાકર પાજો !

સાકર મીઠી રે
સાકર પેં શેરડી મીઠી.

શેરડી મીઠી રે
મારા વીરની [1]બોલછા મીઠી.

શેરડી મીઠી રે
મારે વીરે લાડડી દીઠી.

---

[1] લવાની ટબ.

૧૬. અતુલ

વીર તો પાન સરીખા પાતળા
વીરની લવીંઞ સરખી લાંક રે કેસરિયા વીર !
તમારે ને તોલે વીર કોઈ નાવે.

વીર તો સીમડીએ આવ્યા રે મલપતા
હરખ્યાં હરખ્યાં ગોવાળીડાંના મન રે કેસરિયા વીર !
તમારે ને તોલે વીર કોઈ નાવે.[1]

૧૭. જોઈ રહી

વાલો વીર વર ઘોડલડે ચડે ને હું તો જોઈ રહી છું;
વાલા વીર ! જોયાં તમારાં પિતળિયાં પલાણુ રે
ભમરલો તો બહુ રમે !

વાલો વીર વર વાઘા પેરે ને હું તો જોઈ રહી છું;
કેસરિયા ! જોઈ તમારી પાતળડી [2]પરેંઠ રે
ભમરલો તો બહુ રમે !

વાલો વીર વર ફેંટા બાંધે ને હું તો જોઈ રહી છું
કેસરિયા ! જોયાં તમારા છોગલડાનાં રૂપ રે
ભમરલો તો બહુ રમે.

૧૮. વારી જાઉં

[વરને મોરનું અને કન્યાને ઢેલનું રૂપક આપ્યું છે. મોર-ઢેલનું જોડલું લગ્ન-સાહિત્યમાં વારંવાર આવે છે.]

*

મોરને કાને [1]મુરકિયું વારી જાઉં
ઢેલને નવસરો હાર સાજન ! વારી જાઉં.

કયા ભા દાદાનો મોરલો હું વારી જાઉં !
કયા વેવાઈની ઢેલ્ય સાજન ! વારી જાઉં.

રાણે વખાણ્યો મોરલો હું વારી જાઉં !
રાણીએ વખાણી ઢેલ્ય સાજન ! વારી જાઉં.

મોરલો ને હાલે મલપતો હું વારી જાઉં !
ઢેલડી હાલે ધુમાધૂમ સાજન ! વારી જાઉં.

ચેવાણુ પોંખે મોરલો હું વારી જાઉં !
[2]....બાઈ પોંખે જોડય સાજન ! વારી જાઉં.

૧૯. ઊભલા રે'જો

[વસંત ઋતુનું સૂચન છે. કાચી કેરીની સુગંધ મીઠી હોય છે]

*

આજ રે કાચી કેરીની સોરમ લ્યો રે !
કેસરિયા રાયવર ઊભલા રેજો !

ઊભલા ને રો તો આપડી વાડિયુંમાં રેજો !
આજ રે બેનીબા અમને દાદાજીની હોંશું
દાદા કિયા ભાઈ આપડી જાનમાં બિરાજે
રાયવર ઊભલા રેજો !–કેસરિયા૦

લવીંગે ને લેર્યા રાયવર !
ફૂલડે ને ફોર્યા રાયવર ! ઊભલા રેજો !

૨૦. વેલીનો રખેવાળ

[હે વીર વરરાજા ! દારૂ પીને છાકટા ન બનજો. પણ અમીમય, ધીર, ગંભીર ને મસ્ત રહો તેટલા પ્રમાણમાં જ પીજો. વાડે વળગેલી વેલડી રૂપી પર-કન્યાને તમે આપણે આંગણે રોપીને જતનથી ઉછેરજો ! યૌવનરૂપ વસંત ઋતુમાં જ્યારે એને સૌંદર્યનાં ફૂલડાં ખીલે ત્યારે એની સુવાસ લેજો !]

*

વીરા ! તમે [1]દારૂડો પીઓ તો [2]અમીઅલ રે'જો માણારાજ !
અમર રે'જો શીખું દેજો

૧. દારૂ ૨. અમીમય.

વેર્યું લાવજો રાજ !
વીરા તમે સોનાની શરણાયે જોધપર ડેરા દેજો રાજ !

[1]ડેરા દેજો લેર્યું લેજો
માયા રાખજો રાજ !
વીરા તમે વાડયે વળગેલી વેલી આંગણે રોપો માણારાજ !

આંગણુ રોપો ને રખોપો
રાખો એનો રાજ !
વીરા મારા ! વસંતે વેલડીનાં ફૂલડાં ફૂલે માણારાજ !

ફૂલડાં ફૂલે ભમર ભૂલે
કાચી કળીએ રાજ !
વીરા ! તમે ફૂલેલાં ફૂલડાંની સોરમ લેજો માણારાજ !

૨૧. કરની વસૂલાત

[કન્યાના ગામમાં જતાં વરને અનેક ગ્રામરક્ષકોના કર ચૂકવવા પડતા હતા, પછી જ પરણી શકાતું. એ સમાજ-રક્ષકો કયા ? ગોવાળ, પનિયારી, સપરો, મહાજન વગેરે.]

*

રાયાંનો વર સીમડીએ આવ્યા;
ગોવાળીડા માગે રીતડીરે [2]ઝીણા મારૂજી !
ગોવાળીડાની રીત ચૂકવજો રે ઝીણા મારૂજી !

---

૧ આંહીથી શરૂ થતો પાઠ નવીન ઉમેરાયો લાગે છે.
૨ 'ઝીણા મારૂ' એ મૂળ મારવાડમાંથી ઉદ્‌ભવેલું સંબોધન છે.

મોટાને માંડવ માલજો રે ઝીણા મારૂજી !
લાખેણી લાડી લાવજો રે ઝીણા મારૂજી !

રાયાનો વર સરોવરીએ આવ્યા;
પાણિયારી માગે રીતડી રે ઝીણા મારૂજી !

રાયાનો વર શેરીએ આવ્યા
સૈયરું માગે રીતડી રે ઝીણા મારૂજી !

રાયાનો વર તોરણે આવ્યા
સાસુજી માગે રીતડી રે ઝીણા મારૂજી !

રાયાંનો વર માયરે આવ્યા
કેન્નાજી માગે રીતડી રે ઝીણા મારૂજી !

રાયાનો વર ચોરીએ આવ્યા
સાળોજી માગે રીતડી રે ઝીણા મારૂજી !×

૨૨. કન્યાનું નિરીક્ષણ

આંબલિયા થડ [1]રામેનાં નાંમ
સીતાએ નાખ્યા ચાકળા.

રામૈયા ! અમેકે લ કાગદ દેખાડો
સીતાજીને નરખવા

× પ્રત્યેક કડીએ પહેલી પંક્તિઓ બોલાય છે.
૧ રામના 'રામેના' એ રૂપ કાઠી ભાષાનું લાક્ષણિક છે.

નરખ્યાં છે નાકે ને નેણ
રૂપા કેરે આંગળે

આંબલિયા થડ રામના નામ
....વહુએ નાખ્યા ચાકળા.

વાલા [1]અમેહું ગામડિયું દેખાડો
સોંઘી વહુને નરખવા.

નરખ્યાં છે નાકે ને નેણ
રૂપા કેરે આંગળે.

૨૩. વર શામળો

[મેડી પરથી કન્યા વરને આવતો નીરખે છે. એને વર શ્યામવરણો દીસે છે. ચિંતાથી સ્વજનોને પૂછે છે કે 'આવું કજોડું શીદ કર્યું !' સ્વજનો સમજાવે છે કે 'બહેન ! એ તો દૂરથી આવે છે, મોં પર રજ પડી છે, તેથી શ્યામ દીસે છે.']

*

મેડીને મો'લ બેઠાં સોંઘીબા બોલે
કાં રે દાદાજી વર શામળો !

છેટેથી આવ્યો રજે ભરાણો
રજનો ભરાણો વર શામળો !

× × ×

---

૧ અમને ૨ કાકાજી, મામાજી, વીરાજી, વગેરેને સંબોધીને ગીત આગળ ચાલે છે.

૨૪. રૂપની લહેરો

[પનિયારી માહેલી એક કન્યાનાં રૂપ દેખી વરને ઘેન ચડે છે. નિદ્રાની લહરી લહેરાય છે. કુટુંબીજનોની બહોળપ ઈષ્ટ ગણાતી.]

*

આઠ કૂવા રે નવ પાવઠા, એની પાણિયારે નહિ પાર
મોંઘીબાઇને રૂપે જમાઈ ઝીણાં ઝોલાં ખાય.

આઠ કાકા રે નવ કાકિયું, એને કટંબે નહિ પાર
....બાઇને રૂપે જમાઈ ઝીણાં ઝોલાં ખાય.

આઠ મામા રે નવ મામિયું, એને મોસાળે નહિ પાર
....બાઈને રૂપે જમાઈ ઝીણાં ઝોલાં ખાય.

૨૫. સ્વાગતની સામગ્રી

['મોર તારી સોનાની પાંખ!' એ ગીતનો જ ભાવ આંહી છે.]

*મારા [૧]વેવાઈહીં [૨]ભણજો માણુરાજ!
એને કેજો માણુરાજ

શીમડીએ [૩]શેલડિયું વીરને જોશે માણુરાજ!
મારા વેવાઈહીં ભણજો માણુરાજ!
એને કેજો માણુરાજ!

૧. વેવાઈને ૨. કહેજો ૩. શેરડી

વાડીએ વનફળિયાં વીરને જોશે માણારાજ !
મારા વેવાઈહીં ભણજો માણારાજ !
એને કેજો માણારાજ !

ઝાંપલીએ [1]જાંગીડા વીરને જોશે માણારાજ !
મારા વેવાઈહીં ભણજો માણારાજ !
એને કેજો માણારાજ !

તોરણીએ સામુડી વીરને જોશે માણારાજ !
મારા વેવાઈહીં ભણજો માણારાજ !
એને કેજો માણારાજ !

[2]અંતરની વાશેલ વીરને જોશે માણારાજ !

૨૬. પોંખણાં

[સરખાવો–'સીતાને તોરણ રામ પધાર્યા'—(ચૂંદડી ભાગ ૧)]

*

સોનાની સળીએ પોંખ્યે રે બાઈ !
સોના સરીખો લાડડો છે જો.

રૂપાની સળીએ પોંખ્યે રે બાઈ !
રૂપા સરીખો લાડડો છે જો.

---

૧ લગ્નના ઢોલ
૨ અત્તરથી સુવાસિત કરેલી (કન્યા)

ધોંસરીએ ને પોંખ્યે રે બાઈ!
ધોંસરું તારે ખેડવા થાશે—સોનાની૦

રવાઈએ ને પોંખ્યે રે બાઈ!
રવાયો તારે ઘૂમવા થાશે—સોનાની૦

તરાકડીએ ને પોંખ્યે રે બાઈ!
તરાકડી તારે કાંતવા થાશે—સોનાની૦

સાંબેલે ને પોંખ્યે રે બાઈ!
સાંબેલું તારે ખાંડવા થાશે—સોનાની૦

૨૭. ડુંગર ડોલે

[વરની તલવારના પટ્ટા પર ચોડેલી પાવલીઓ રણકે છે. અથવા વેલડીના પૈડામાં પરોવેલી પાંદડીઓના રૂમઝુમાટ થાય છે.]

પાવલીએ રણુકે રે ડુંગર ડોલે!

ઘૂઘરિયાળાં ઘોડાં રે જમાઇ રાણાનાં–પાવલીએ૦
માફાળિયું વેલ્યું મોંઘી બાઈન્યુંનું–પાવલીએ૦
આંખલડી રૂડી રે જમાઈ રાણાની–પાવલીએ૦
[1]પાસેંડલી રૂડી રે મોંઘી બાઈની–પાવલીએ૦

૧. શરીરનાં બન્ને પાસાં

૨૮. પરણે

વાગ્યાં વાગ્યાં જાંગીનાં ઢોલ
શરણાયું વાગે રે સરવા સાદની.

ઊડે ઊડે અબીલ ગુલાલ
દારૂડો ઊડે રે મોંઘા મૂલનો.

પરણે પરણે રા' ને ખેંગાર
કેસરિયો પરણે રે પૂરી પદમણી—વાગ્યાં૦

૨૯. ચંપાવરણીની ચિંતા

*

વીરનો દાદો એમજ કે'
હાથીડા હલકારો, મેલો નેજા ઢળકતા
ચંપાવરણી રજે ભરાય !

વીરની માતા એમજ કે'
માફા હલકારો, મેલો નેજા ઢળકતા
ચંપાવરણી રજે ભરાય !

વીરનો વીરો એમજ કે'
ઘોડીલાં હલકારો, મેલો નેજા ઢળકતા
ચંપાવરણી રજે ભરાય !

વીરની ભોજાઈ એમજ કે'
વેલડિયું હલકારો, મેલો નેજા ઢળકતા
ચંપાવરણી રજે ભરાય !

૩૦. હરણ

[કન્યાનાં હરણ કરવામાં આવતાં તેનું આમાં સૂચન છે.]

ઊંચી મેડી ને બાળા ઝમરખ દીવડો
ત્યાં રે કેસરિયાના ઢોલિયા ઢળાવો!

ઢોલિયે બેસીને વાલો વેણું વગાડે
વેણું વગાડે ને દાદાજીને વિનવે.

દાદા....ભા દાદા ઓરેરા આવો.
....ગામડિયાંનો ગઢડો કેમ કરી લેશું!

[1]ધમળા ધોડાવશું રૂપૈયા રેલાવશું,
લાકડી સોતો ગઢ ચડી ચોટ લેશું.

૩૧. શેણે લાગી વાર!

સાંદ્યું કોટે સાંકળાં, ધોરીડે ઘૂઘરમાળ.
લાડી પૂછે લાડડા! આવલડી ને શેણે લાગી વાર!
ચીતળ ગ્યા'તા એકલા, ચૂંદડિયું મૂલવતાં લાગી વાર.[2]

---

૧. બળદ.

૨. આમ પણ ગવાય છે.

સોસો બંદૂકિયા સાબદા રે લાખે ઘોડે વીરની જાન
લાડી પૂછે વરલાડડા! શિયો લાવ્યા શણગાર.
તાંસ્ય લાવ્યા ટીબકી લાવશું, ચાંદલો ચોરે વહુનો વીર.
કાંબી લાવ્યા ને કડલાં લાવશું, ઝરમર ચોરે વહુનો વીર.
ચીર લાવ્યા ને ચૂડલી લાવશું, ચૂડલો ચોરે વહુનો વીર.

૩૨. હળવો હળવો હાલ્ય !

દૂધે ભરી તળાવડી હો રાજ !
મોતીડે બાંધી પાળ
[૧]મણિયલ હળવો હળવો હાલ્ય !

ચીતળ શેરની બજારમાં હો રાજ !
રૂડી ચૂંદડિયું વેચાય
મણિયલ હળવો હળવો હાલ્ય ![૨]

---

૧ મણિ સમાન.

૨. આવા જ ભાવના ગીતો જુદા જુદા એકેક ઊર્મિ જોડી દઈને નીચેની ત્રણ રીતે પણ ગવાય છે

ચૂંદડીનો મહિમા

ઝીણા ઝીણા રે મોતીડા હેમર હાથીડા !
એના સોનેરી પલાણ

હાથીડે બેસે રે મારે નાની વહુનો સાયબો
ઊતર્યા કસુંબીને હાટ

વોરો વોરો રે વાલીડા ! નવરંગ ચૂંદડી
ચૂંદડી મારે મોંઘી વહુને કાજ

ઓઢો ઓઢો રે મોંઘી વહુ નવરંગ ચૂંદડી
મહાલો કેસરિયાને મોલ-ઝીણા ઝીણા રે૦

આંખોનો નેહ

અણિયાળી આંખ્યોનો નેડો લાગ્યો માણારાજ !
વાંકડીએ નેણેનો ભામો લાગ્યો માણારાજ !

....ભાઈ તે ચૂંદડી મૂલવે હો રાજ !
ઈ તો મારે વહુને કાજ
અણિયલ હળવો હળવો હાલ્ય !

દૂધે ભરી તળાવડી હો રાજ !
મોતીડે બાંધી પાળ
અણિયલ હળવો હળવો હાલ્ય !

લાડી પૂછે વરલાડડા !
આવડલી તે શેણે લાગી વાર ?

ચીતળ ગ્યા'તા અમે એકલા
ચૂંદડિયું વોરાવતાં લાગી વાર—અણિયાળી૦

નેણે નાગરવેલ

ચીતળ જાજો મોરી નગરીના ઢોલ
ચૂંદડી મારે મોઘીબાઇને નેણે નાગરવેલ.'

નગર જાજો મોરી નગરીના ઢોલ ઢુરમલિયા.
મારે મોઘીબાઇને નેણે નાગરવેલ.

વાળાક.......................વેલડિયું—મારે૦
દાઠે.........................ડાબલડા—મારે૦

૩૩. કયારે આવશે ?

[ચંદ્રજ્યોત્સ્નાએ રંગાયેલી રાત્રિ જાણે અગરચંદન વડે લેપન કરેલી હોય તેવી કલ્પના છે. રાત્રિ માટે જેમ ચંદ્રની રાહ છે, તેમ વહુ માટે વરની રાહ છે. પણ એ તો યુદ્ધે ગયો છે. પ્રભાતે આવશે.]

•

અગર ચંદણની રાત
આંદા પૂનમની રાત

ચાંદલિયો [1]કારે રે ઊગશે !
તારોડિયો કારે રે ઊગશે !

નાની વહુ ! તોરલો શામ
મોંઘી વહુ ! તોરલો કંથ

કેસરિયો કારે રે આવશે !
નેજાળો કારે રે આવશે !

ગ્યા છે રજપૂતે સાથ
ગ્યા છે રાઠોડે સાથ

દિવડીઓ ઊગ્યે રે આવશે.
તારોડીઓ ઊગ્યે રે આવશે.

---
૧ ક્યારે.

૩૪. કાં રે દૂબળો !

[શૃંગારનું ગીત છે વહુ પોતાના કંથની દુર્બલતાનું કારણ રસભરી મર્યાદા વડે બતાવે છે]

•

પોપટડી રે! તોરલો કંથ
કાં રે પોપટ દૂબળો?

દિ'વારે રે વનફળ વેડવા જાય
રાતે ને પોપટ પાંજરે!

હાથણુલી રે! તોરલો કંથ
કાં રે હાથી દૂબળો?

દિ'વારે રે દરબાર ઝૂલવા જાય
રાતે ને હાથી સાંકળે!

નાની વહુ રે! તોરલો કંથ
કાં રે કેસરિયો દૂબળો?

દિ'વારે રે ઘોડલાં ખેલવવા જાય
રાતે રમે સોગઠે!

સોગઠડે રમતેલા હાર્યા
તેણે દરબાર દૂબળા!

૩૫. સૂડલો ઝાલીઓ

નાના ભાઈ કાંઈ ચડયા રે શિકાર
  વનમાં જઈને રે સૂડલો ઝાલીઓ રે માણારાજ !

નાની વહુ કાંઈ ધાન ન ખાય
  શિયે ને અપરાધે સૂડલો ઝાલીઓ રે માણારાજ !

*આપણા બાગમાં એળચડીનાં ઝાડ
  લીલી ને એળચીએ ચાંચું ચોડિયું રે માણારાજ !

—નાના ભાઈ

૩૬. દોઢયે ડગલું

[વિનોદ-ગીત છે. પૂર્વાર્ધ વર-પક્ષવાળાં અને ઉત્તરાર્ધ કન્યા-પક્ષવાળાં ગાય છે. 'સૂર્ય' કાઠીના ઇષ્ટદેવ હોવાથી એનું મુખ સૂરજને મળતું સૂચવાયું છે.]

*

મોતીએ જડી તારી મોજડી, તારાં હીરે જડયાં હથિયાર,
  વર [1]સોમલીઆ, પોરે પગલું ભર્ય !

---

* 'સોપારીનાં ઝાડ' 'નાળિયેરીનાં ઝાડ' વગેરે મૂકી એ જ પંક્તિઓ ગવાય છે.

1. 'સોમલીઆ' કાઠી પુરુષનું સંબોધન છે. તેઓના એક પૂર્વજના ઘરમાં સોમાવંતી નામે ચહુઆણની પુત્રી હતી. એ સ્ત્રીએ જગાઈને પ્રસન્ન માળવામાં સોમલ નદી કાઢી, તે પરથી કાઠી સોમલિયા કહેવાયા.

વર કેસરિયા,[1] દોઢયે ડગલું ભર્ય !
કાં રે વાલીડા અણોસરો ! તારી સૂરજની અણુસાર,
વર કેસરિયા, પોરે પગલું ભર્ય !
વર અંતરિયા, દોઢયે ડગલું ભર્ય !

કાં રે જમાઈડા અણોસરો ! તારે હડમાનની અણુસાર,
[2]સાંઢિયેના સૂડતલ !
ઝીપટેના ઝૂડતલ !
હળના ખેડુ, હળવો હળવો હાલ્ય !

કાં રે જમાઈડા અણોસરો ! તારી અડદેની અણુસાર
સાંઢિયેના સૂડતલ !
ઝીપટેના ઝૂડતલ !
હળના ખેડુ, હળવો હળવો હાલ્ય !

૩૭. મરડ ઘણો

[વિનોદ-ગીત છે. હે વર! તું તો બહુ થોડે ખરચે પરણી ગયો. તુ ગરીબ છે, છતાં આટનો ઠઠારો શાનો ?]

તારે ઠાલો ને ઠઠારો તારે મરડ ઘણો!
તારે મરડ ઘણો ને તારે ઠરડ ઘણો!

મારી....બાઈના વર! તારે મરડ ઘણો!
તારે મરડ ઘણો રે તારે ઠરડ ઘણો!

તું તો પાશેરામાં પરણ્યો, તારે મરડ ઘણો!
તું તો અધશેરામાં [1]ઉઘલ્યો તારે મરડ ઘણો!

તું તો માગેલા માણસે આવ્યો, તારે મરડ ઘણો!
તું તો માગેલ ઘોડે આવ્યો, તારે મરડ ઘણો!

તારે મરડ ઘણો રે તારે ઠરડ ઘણો!
મારે મોંઘીબાઈના વર! તારે મરડ ઘણો!

---

૧. વિદાય થયો.

૩૮. નીંદરડી આવે

[નીચેનાં ૩૮ તથા ૩૯ બન્ને વિનોદ–ગીતો છે.]

*

વર તો હાલે ચાલે ને વરને નીંદરડી આવે.
વરનો દાદોજી ચાલવા નો દિયે
બાળુડા વરને નીંદરડી આવે.

મેલો મેલો દાદાજી ! છેડલો અમારો
અમારે જાવાં છે ફુજિતિયાને તોરણ
બાળુડા વરને નીંદરડી આવે.

અમારે જાવાં છે ધુતારિયાને તોરણ
બાળુડાં વરને નીંદરડી આવે.

વર તો હાલે ચાલે ને વરને નીંદરડી આવે
વરનાં માતાજી ચાલવા નો દિયે
બાળુડા વરને નીંદરડી આવે.

મેલો મેલો માતાજી છેડલા અમારા,
મારે જાવાં છે ફજેતિયાને તોરણ
બાળુડા વરને નીંદરડી નાવે.

૩૯. લવીંગડાં લઈ લીધાં

મેં તમને વાર્યા વીર
*...ભાઈની સીમડીએ ન જાજો માણારાજ!

ગોવાળ ધુતારા વીર!
મારાં વીરનાં [1]લવીંગડાં લઈ લીધાં માણારાજ!

મેં તમને વાર્યા વીર!
*...ભાઈને સરવરિયે નો જાજો માણારાજ!

પનીઆરી ધુતારી વીર!
મારા વીરનાં લવીંગડાં લઈ લીધાં માણારાજ!

સાસુડી ધુતારી વીર!
મારા વીરનાં લવીંગડાં લઈ લીધાં માણારાજ!

*સાસરાનું નામ ૧. કાનનું ઘરેણું

૪૦. દારૂડો ગુઢો

ગોરાં ઠકરાણાં ઠમકથી બોલે
નહિ દારૂડો પ્રેમને તોલે રે!
દારૂડો ગૂઢા ને નાગર વેલ્ય.

તમે દારૂડાની અલગત છોડો
પ્રીત પિયાલા ભરી ભરી પિયો રે–દારૂડો૦

અમારે....ભાઈ કાંઈ કેળ્યુંમાંથી કેવડો
અમારે....વહુ લટિયલ કેળ્ય રે–દારૂડો૦

તમે એક વાર શિરોહી જાજો
તમે શિરોહીની સમશેરું લાવો રે–દારૂડો૦*

તમે એક વાર રણમા જાજો!
તમે પણ રણ રંગ લગાડીને આવો રે
દારૂડો ગૂઢા ને નાગર વેલ્ય.

*'ધોધા જાજો–ધોડલા લાવજો' વગેરે.

[૩]

મિશ્ર ગીતો

૪૧. પૂજ્યા હોય મોરાર

[પ્રભુ પૂજ્યા હોય તો આવાં આવાં સુખ સાંપડે: આંગણે પીપળો, ઘેરે ગાય, પેટે દીકરી અને દીકરા: આંહી દીકરીની પ્રાપ્તિ કેટલી મંગલ અને સુખમય કહી છે! પુત્રી હોય તો જ જાણે કે સંગ્રહેલું દ્રવ્ય એને અર્પણ કરવાથી સાર્થક થાય. સ્ત્રીજન્મ પ્રતિનો આ ઉચ્ચ લોકાદર છે.]

*

પાટે તે ગણેશ બેસારીએ, મંગળ કરે નિરધાર;
સગાં કુટુંબી તેડીએ, જો પૂજ્યા હોય મોરાર.

જેને તે આંગણુ પીપળો, તેનો ધન્ય અવતાર,
સાંજ સવાર પૂજા કરે, જો પૂજ્યા હોય મોરાર.

જેને તે આંગણુ ગાવડી, તેનો તે ધન્ય અવતાર;
સાંજે સવારે દોહી વળે, જો પૂજ્યા હોય મોરાર

જેને તે પેટે દીકરી, તેનો તે ધન્ય અવતાર.
*સાંચ્યું સૂચ્યું વાપરે, જો પૂજ્યા હોય મોરાર.

જેને તે પેટે દીકરા, તેનો તે ધન્ય અવતાર,
વવારૂ પાયે પડે, જો પૂજ્યા હોય મોરાર.

---

*સંચિત ધન.

રાતો તે ચૂડો મારો રંગભર્યો, કોરો ને કમખો હાથ;
*ઘરચોળે ઘડ ભાંગીએ, જો પૂજ્યા હોય મોરાર.

કાઢા તે ઘઉંની રોટલી, માંહી ગળગળીઓ કંસાર;
ભેગાં બેસી ભોજન કરે, જો પૂજ્યા હોય મોરાર.

૪૨. મારે આંગણીએ

[આ ગીત અંત્યજોમાં પણ ગવાય છે. વિવાહ વખતે ઘરના આંગણામાં મંગળ રમણીયતા રેલતી કલ્પાય છે.]

મારે આંગણીએ તુળસીનો ક્યારો.
તુળસીને ક્યારે ઘીના દીવા બળે.

ઘીના દીવા બળે, જોવા દેવ મળે.
જોવા દેવ મળે, રૂડા રામ રમે.

રૂડા રામ રમે, સાચાં મોતી ઝરે.
સાચાં મોતી ઝરે, લીલા મોર ચરે.

લીલા મોર ચરે, ઢેલ્યું [1]ઢુંગે વળે.
ઢેલ્યું ઢુંગે વળે, [2]....ભાઈને ગમે.
....ભાઈને ગમે, એનો [3]મોભી પરણે.

એનો મોભી પરણે એને હોંશ ઘણી.
એને હોંશ ઘણી એને ખાંત ઘણી.

*'ઘરચોળું' નામે મંગલ વસ્ત્ર માત્ર લગ્નાદિક અવસરે જ પહેરાય. તે સિવાય તો ઘડીબંધ સંકેલેલું પડ્યું જ રહે. એટલે જ 'ઘરચોળે ઘડય ભાંગવી'નો લાક્ષણિક અર્થ 'લગ્નાદિક અવસર ઉજવવા' એવો થાય છે.

૧ ટોળે. ૨ વરના પિતાનું નામ લેવાય. ૩ પુત્ર.

૪૩. પાણિયારી

[પ્રથમ મિલનનું ગીત: 'દૂધે ભરી રે તળાવડી' જેવું.]

*

સાંકડો સાંકડો પાણિયારાનો શેરો
ઢોળો ધોતિયાં ધોવાને રાયવર સાંચર્યો રે.

ધોજો ધોજો બગલડાની પાંખડી રે
વીરને પ્રણવી છે....ગામની પદમણી રે.

વરના દાદા કિયા ભાઈ તમને વીનવું રે

દાદા! ખરચોને લાખ બે લાખ
....ગામની પાણિયારી રૂડી લાગશે રે.

૪૪. માનવીનાં પરણેતર

ઘોડલે ચડીને ગોવિંદજી રે આવ્યા
આવ્યા છે દ્વારકાના વાસી કરસનજી-પાલખડી વરરાજા!

સુભદ્રાબાઈ પૂછે ઓરેરા પધારો
માનવી ને લોક કેમ પરણે કરસનજી-પાલખડી વરરાજા!

સુખડનો માંડવો ને આંબાનાં તોરણ
માનવી ને લોક એમ પરણે કરસનજી-પાલખડી વરરાજા!

ત્રાંબાની થાળી ને કંકૂડે અંજવાળી
દાદોજી દીએ કન્યાદાન કરસનજી-પાલખડી

૪૫. જમરખ દીવડો

[દીવડો જમરખ કહેવાય છે. તેની પાછળ આવો ભાવ છેઃ દેવોએ ભેટ કીધેલાં હથિયારોને ગાળીને ઘડેલો એ દીવડો છે. આ લુહારોનું લાક્ષણિક ગીત છે.]

*

મારે આંગણે આવ્યા ફરશુરામજી
હા રે આવ્યા શંકર ને રણછોડ
મેં તો પ્રેમથી પૂજા કરી.

ફરશુરામે ફરશી આપી હેતથી
મહાદેવે તો આપ્યું છે ત્રિશૂળ
રણછોડરાયે ચક્કર આપિયું.

ત્રણેને ગાળીને કરી લાળકી
તેની પાટી ઘડે રે લુવાર
એ પાટીનો જમરખ દીવડો.

દીવડીએ કાંઈ માંડ્યા છે ગણેશ
મેં તો કોડે પગરણ આદર્યાં.

૪૯. બાજોઠ

[બાજોઠની મંગલતા પણ એ જ જાતની કલ્પાઈ છે. આંબો-વવાયો. એને કૃષ્ણે, બળભદ્રે ને રૂક્ષ્મણીએ ઊછેર્યો : એમાંથી રામ, લક્ષ્મણ અને સીતાએ બાજઠ સરજ્યો.]

*

મારે આંગણ નવરંગ આંબો મોરીઓ

એ આંબલિયો કોણે રોપ્યો; કોણે પાયો ?
  કઈ રે રાણીજી રયાં [1]રખોપલે !

એ આંબલિયો કાને રોપ્યો, બળનો પાયો,
  રાણી રૂખમાઈ રયાં રખોપલે !

આંબલિયાની આડી અવળી ડાળખી,
ડાળ્યે બેઠા ટૌકે ઝીણા મોર
  મેં તો તેનો રે ઘડાયો બાઈ બાજોઠીઓ.

એ બાજોઠીઓ કોણે ઘડીઓ, કોણે જડીઓ ?
  કઈ રે ચિતરાળીએ બાજોઠ ચિતર્યો ?

એ બાજોઠીઓ રામે ઘડીઓ, લખમણે જડીઓ,
  સીતા ચિતરાળીએ બાજોઠ ચીતર્યો.

બાજોઠે કાંઈ માંડયા છે ગણેશ
  મેં તો કોડે પગરણ આંદર્યાં.

---

૧. રખોપે–રક્ષણ કરવા.

૪૭. મંગલ રંગ

•

દાદાજી તો ગ્યા'તા રે દ્વારકાં
દ્વારકાંથી લાવ્યા પારિજાત
એને આંગળીઆમાં રોપીઓ.

વસંતે ફાલેલા રૂડાં ફૂલડાં
તેના કાઢ્યા નવરંગી રંગ
તેમાં રંગી કન્યાની ચૂંદડી.

બીજી રંગી વરરાજાની પાઘ
વર ને વાપે કેસર છાંટણાં.

૪૮. મોતીના દાણા

વનરા તે વનમાં તુળસી કુંવારાં;
તુળશીને પાણીડાં પાવ રે નાના ભાઈ રાણા!
મોતીના દાણા!

વેવાઈને માંડવે ઉનારા ઓરડા
જઈને ઉતારા કરો રે નાના ભાઈ રાણા!
મોતીના દાણા!

વેવાઈને માંડવે કન્યા કુંવારી
જઈને હાથેવાળો મેળો રે નાના ભાઈ રાણા!
મોતીના દાણા!

[દાતણ દાડમી : નાવણ કુંડિઉં પોઢણ ઢોલીઆ : વગેરે]

૪૯. વીર વાલા

[પિતાને, માતાને, ભાઈ ને, બહેનને વગેરેને વર કેવો વહાલો લાગે છે !]

*

સવા મણ સોનીનો છે દીવો રે
અધ મણ રૂપાનું છે છોડું રે.

ભાર કપાસની છે વાટ્યું રે
આછી આછી ઘાણીમાં છે તેલ રે.

દીવો મેલ્યો રસિયા માંડવા હેઠ રે
દાદા વીનવજો કિયા ભાઈ રે
તમને કિયા ભાઈ કેવા વાલા રે ?
જેવી મારી આંખલડીનાં તેજ રે
અમને ....ભાઈ એવા વાલા રે.

માતા વીનવજો કંઈ બાઈ રે
તમને કિયા ભાઈ કેવા વાલા રે
જેવો મારો હાથડીઆનો ચૂડો રે
અમને ....ભાઈ એવા વાલા રે
*જેવો મારા હૈયા કેરો હાર રે
એવા ....ભાઈ અમને વાલા રે.

*જેવી મારી લલાટની ટીલડી રે
એવા ....ભાઈ અમને વાલા રે.

* જુદા જુદા સ્વજનો કહે છે.

૫૦. મોસાળું

[વરની અથવા કન્યાની માતા પોતાના ભાઈને કહેવરાવે છે કે "મારાં પ્રત્યેક સગાંને ભેટ આપવાની આટલી ચીજો લઈ ને જ આવજે! નહિ તો ભલો થઈ આવીશ મા! કેમકે મારા પર મેણાં વરસશે." વરના મામા એ તમામ વિગતવારનું મોસાળું લઈ ને હાજર હતા. આ રીતે સ્ત્રીનો પિયર-પક્ષ હમેશાં દબાણમાં જ રહેતો.]

*

કોઠે ને પગરણ આદર્યાં; હરખેસું માંડયા જાગ,
ઘરનો નાહોલિયો વીનવે, સાંભળો ગોરી વાત!

મારું તે સઘળું કટંબ આવિયું, હવે તારાંને તેડાવ!
મારા બાંધવા ગ્યા છે ગાળવે, ભતરીજ નાનાં બાળ.

લખે કાગળ દે મુખ વાંચીઆ, શું જોશે મોસાળાને કાજ,

સસરાને લાવે વીરા! પાઘડી, સાસુને સાડલાની જોડ.
જેઠને લાવે વીરા! મોળીઆં, જેઠાણીને છાયલ ચીર.

દેરને લાવે વીરાં! પાંસકી, દેરાણીને દખણીનાં ચીર.

નણુંદીને લાવે વીરા! ચૂંદડી, નણદોઈને ભેરવ મૂલ્ય.
વધેડીને લાવે વીરા! ઢીંગલી, કુંવરીઆંને રાતી મોળ્ય.૨

મારે ને લાવે વીરા! ઘરચોળડાં, બતરીશ ભમરીનો મોડ.
ઘરના સ્વામીને ઘોડો હંસલો, મોતીડે જડિત્ર પલાણ.

---

૧. દીકરી. (નણદની) ૨. પાઘડી

કટંબને લાવે વીરા ! કાપડાં, પાડોશીને નાળિયેરની જોડ.
એટલી ને સંપત હોય તો આવજે ! નહિ તો રે'જો તમારે ઘેર.

કીંયાં ગાજ્યો કીંયાં ગડગડયો, કીંયાં ઊતર્યો અષાઢીલો મેઘ !
આવ્યા મારે....ભાઈના મામલા, અવસરે રાખ્યો રંગ.

૫૧. વીરને તેડાવીએ

[હે પતિ ! ચાહે તેટલી જહેમત ઉઠાવીને પણ મારા વીરને તેડાવો.]

*

સ્વામી મારા ! ચોખા મગાવો ને કંકુડે પીળાવો,
નાત્યુંને નોતરાં અપાવીએ !

નાત્યુંનાં નોતરાં, કટંબને કંકોતરી
મોસાળીઆ વીરને તેડાવીએ !

સ્વામી મારા ! સસરોજી આવ્યા સાસુજી રે આવ્યાં
મારા મૈયરનું કોઈ નાવિયું.

ગોરી મોરી ! તારા મૈયર આડા ડુંગર ઘણેરા
તેની રે મસે કોઈ નાવિયું.

સ્વામી મારા ! ડુંગર કોરાવીને રસ્તા બંધાવો
મામેરીઆ વીરને તેડાવીએ.

ગોરી મોરી ! તારા મૈયર આડા વેરી ઘણેરા
તેની રે મસે કોઈ નાવિયું.

સ્વામી મોરા! જેઠજી આવ્યા ને જેઠાણી આવ્યાં
મારા મૈયરનું કોઈ નાવિયું.

ગોરી મોરી! તારા મૈયર આડા સમદર ઘણેરા
તેની રે મસે કોઈ નાવિયું.

સ્વામી મોરા! સમદર સોસાવીને સડકું બંધાવો
મામેરીઆ વીરને તેડાવીએ.

૫૨. વરરાજાની વાટ

[કન્યાની ઉત્સુકતાભરી વાટ જુએ છે.]

નાની બેન દાદાજીને વીનવે રે;
મંડપ ઊંચેરા નાખો!

ઊંચી ચડું ને નીચી ઊતરું રે;
જોવું વરરાજા વાટ.

જેઠ ઘોડે ને સસરા હાથીએ
દેર તેજી-પલાણ

વરરાજા બેઠા પાલખી રે
આગળ ચમર ઢોળાય

કોઈ કે, જૂનેગઢ ઊમટ્યો રે
કોઈ કે' હલકયો હાલાર!

કોઈ કે' ચાંદો ને સૂરજ રવ ચડ્યા રે
કોઈ કે' ચંદ્રમાનાં તેજ.

નથી રે જૂનાગઢ ઊમટયો રે
નથી હલકયો હાલાર.

કુંવરી પરણે....ભાઈ તણી રે
એની આવે છે જાન.

૫૩ જોવા જાઉં.

[મુગ્ધ અનની કન્યા પોતે પોતાના વરને પરણતાં પહેલાં જાણે જુદા જુદા વેશ કાઢીને જોઈ લેવા માગતી હોય તેવો ભાવ ઊઠે છે.]

*

મરઘાનેણીનો વર ઊતર્યો વાડીએ રે
હું તો શેને રે મસે જોવા જાઉં રે!
સંધાડે ઉતાર્યો રાંગનો ઢોલિયો રે

હું તો હાથમાં તે લઉં લાલ લાકડી રે
હું તો ગોવાળીની મસે જોવા જાઉં રે–સંધાડે૦

હું તો હાથમાં તે લઉં ફૂલ-છાબડી રે
હું તો માળીની મસે જોવા જાઉં રે–સંધાડે૦

હું તો હાથમા તે લઉં જળ-બેડલું રે
હું તો પાણીલાંની મસે જોવા જાઉં રે–સંધાડે૦

હું તો હાથમાં તે લઉં જમરખ દીવડો રે
હું તો પોંખનારીની મસે જોવા જાઉં રે–સંધાડે૦
૪

૫૪. મનડાં વાળો

દાદે નો જોયો દેશ માળવો રે
નો જોઈ ઘેલી ગુજરાત રે બેનીબા!
તમે રે ધોળાં ને રાયવર શામળા રે!

*.. બેનના વર છે શામળા રે
તે દેખી મનડા વાળો રે બેનીબા!
તમે રે ધોળાં ને રાયવર શામળા રે!

૫૫. રૂપ અને ગુણ

[હે પુત્રી! વરના રૂપ સામે નહિ, પણ ગુણ સામે જોજે. રૂપ ને ગુણ બન્ને દેવ પાસે ગયેલાં, ત્યારે દેવે રૂપને તો દૂરથી જ નમસ્કાર કરી વિદાય દીધેલી, ગુણને જ પોતાની પાસે આસન દીધેલું]

બેની ચડો રે બાઈ મેડીએ,
તમે જુઓને સાસરવેલ

રે રાયજાદી! રે સાહેબજાદી તે ચડિયાં મેડીએ.

રાયવર આવ્યા દાદાજીની ડેલીએ
નજરે નિહાળી સાસરવેલ–રે રાયજાદી૦

દાદા અમે રે ગોરાં ને રાયવર શામળા!
એવો મનમાં લાગ્યો સંદેહ–રે રાયજાદી૦

*જુદી જુદી બહેનોના નામ લેવાય છે.

દીકરા ! તેનો ન કરીએ ઓરતો,
તમે મનમાં કરો ને વિચાર–રે રાયજાદી૦

દ્વારકામાં રણછોડરાય શામળા,
એ તો ગુણ તણો ભંડાર–રે રાયજાદી૦

રૂપ ગુણ બે દેવ પાસે ગયાં,
દેવે રૂપને કર્યાં રે જુવાર–રે રાયજાદી૦

દેવે ગુણને તે દીધાં બેસણાં;
એવો ગરવો ગુણિયલ વરરાય–રે રાયજાદી૦

૫૯. લાવે રે છોકરડા !

[શણગારોની વિનોદભરી માગણી]

તારી ગહડામાં ગાડી છોડ રે છોકરડા !
*લાલ ધતૂરો વાપર્યો,

મારાં મોન માગે તે લાવે રે છોકરડા !–લાલ૦
[1]કાંબી કડલાં રે લંગર લાવે રે છોકરડા !–લાલ૦

[2]કાવલા ગુજરી ને બેરખા લાવે રે છોકરડા !–લાલ૦
[3]તુલસી ઝરમર ને દોરો લાવે રે છોકરડા !–લાલ૦

[4]વાળી વળીઆં કોકરવાં લાવે રે છોકરડા !–લાલ૦
નહિ તો પોળેથી પાછો વળે રે છોકરડા !–લાલ૦

---

*લાલ ધતૂરો વાપર્યો: તે ધતૂરો પીને આંખો લાલ કરી લાગે છે–
૧. પગમાં પહેરવાનાં. ૨. હાથમાં ૩. ડોકમાં ૪ કાનમાં.

૫૭. ચંપો ઘેર ગંભીર

મારા ચોક વચ્ચે રે ચંપો રોપીઓ,
ચંપો થિયો છે રે કાંઈ ગંભીર
વધાવો જી રે મારે આવીઓ.

હું તો વળી રે દાદાજીના દેશમાં,
એના દેશમાં રે ઝાઝાં આંબાનાં ઝાડ–વધાવો૦

એક આંબો પાકે ને કેરી નીપજે,
રસ જમશે રે મારો માડીજાયો વીર-વધાવો૦

મારા ચોક વચે રે ચંપો રોપીઓ,
ચંપો થિયો છે રે કાંઈ ઘેર ગંભીર-વધાવો૦

હું તો વળી રે સસરાજીના દેશમાં,
એમના દેશમાં રે ઝાઝાં ડાંગરનાં ઝાડ–વધાવો૦

એક ડાંગર પાકે ને ચોખા નીપજે,
એ તો જમશે રે મારી નણદીનો વીર-વધાવો૦×

૫૮. માઝામાં રેજો

[વરને પોતાની વિલાસ-મર્યાદા ન વળોટવા વીનવે છે. પહેલી પંક્તિ તો લોકગીતની છે, પણ બાકીનું ગીત આધુનિક રચના જણાય છે ઘોઘા તરફના નાગરોમાં ગવાતું હોવાનું જણાયું છે.]

*

માઝામું રેજો રાયવર, માઝામાં રેજો !

આંબાની ડાળ્યે બેઠી કોયલ બોલે,
કાચી કેરીમાં રસ નો'યે પરધાન રાયવર !
માઝામાં રેજો !

ગુંજારવ કરતો આ ભમરો ભણે છે,
કાચી કળીમાં મધ નો'યે પરધાન રાયવર !
માઝામાં રેજો !

સૂરજ સાખસી એમ પૂરે છે,
ધરમ ધારીને તમે રેજો ! પરધાન રાયવર !
માઝામાં રેજો !

૫૯. સાસરગામનું દર્શન

[જાન ઉતરતી વેળા ગવાય છે]

*

ગોરાં ....વહુ તે ભાઈને વીનવે
તારા ગામની સીમડી દેખાડ રાયજાદા રે,
લાલ છેડો લટકાં કરે.

તમે આધેરાં તે ઓઢો ગોરી ઓઢણાં
મારાં છોગલિયાંને છાંયે ચાલી આવ રાયજાદી,
—લાલ૦

ઓલ્યે કેરડે તે ઝાઝાં કેરડાં
ઓલ્યે લવીંગડે તે ઝાઝાં લવીંગ, રાયજાદીરે
—લાલ૦

તારા ગામની બજાર દેખાડ રાયજાદારે,
તારા ગામની શેરિયું દેખાડ રાયજાદારે
—લાલ૦

આવી નદી ને નિર્મળી નિરખો નેહથી;
પરવત–પિયરથી જાય સાયર–સાસરવાસ મારાં ગોરી રે!
—લાલ૦

આવી વાડીઓ તે રાયની રળિયામણી;
જુઓ આંબાડાળે વળગી નાગરવેલ મારાં ગોરી રે!
—લાલ૦

ચંપો મોગરો ને કેવડો સોહામણો
ગૂંજે માલતી ને ફૂલે મકરંદ મારાં ગોરી રે!
—લાલ૦

આવ્યું સરોવર તે આપણું સોનારિયું;
જુઓ કમળે કમળે ભમરા પામ્યા મોહ મારાં ગોરી રે!
—લાલ૦

આવ્યો દરવાજે ને જુઓ ઘોઘા શેરનો
એની દોઢીઓની સાથે શોભા હોય મારાં ગોરી રે!
-લાલ૦

આવ્યા હાટકેશ્વર દર્શન કરીએ હેતનાં;
જુઓ ઉમા-મહેશ્વરની મળી જોડ મારાં ગોરી રે!
-. લાલ છેડા લટકાં કરે.

૬૦. વેલ્યે વળુંભ્યો કેવડો

[આવું રસગીત કણબીઓમાં પણ ગવાય છે. ફૂલ-વેલીની સાથે જેમ કેવડો જડાઈ ગયો હોય તેવી રીતે ગાઢ સ્નેહગાંઠથી વર-કન્યા પરસ્પર જડાઈ ગયાં હોવાનું સૂચન કરે છે.]

વાડીમાં રોપાવો રૂડો કેવડો!
આંગણે રોપાવો નાગર વેલ્ય
વેલ્યે વળુંભ્યો રૂડો કેવડો!

ફૂલ વિના ફોરે રૂડો કેવડો,
ફળ વિના ફાલી નાગર વેલ્ય-વેલ્યે૦

કિયા ભાઈનો મોભી રૂડો કેવડો!
કિયા વેવાઈની નમણી નાગર વેલ્ય-વેલ્યે૦

....ભાઈનો મોભી રૂડો કેવડો;
....વેવાઈની નમણી નાગર વેલ્ય-વેલ્યે૦

મારવાડી લગ્નગીતો

[રજપૂતાનાના ભિન્ન ભિન્ન પ્રદેશોમાં ગવાતાં ગીતો, તેની શૈલી ને ભાષા જુદાં જુદાં હોય છે. ખુદ મારવાડની અંદર પણ જુદાં જુદાં ગીતો પ્રચલિત છે. આંહીં ઉતારેલાં છે તે બધાં પાલનપુરની પેલી મેર નજીકના મારવાડી પ્રદેશનાં મૂળ વતની અને અત્યારે પેઢીથી ભાવનગર ગામનાં નિવાસી કુંભાર કુટુંબોની બહેનો પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલાં છે. આ કુટુંબોનો લગ્ન-વ્યવહાર હજુ સુધી નિજ વતનની સાથે જ ચાલુ હોવાથી આ ગીતો ત્યાંનાં જ છે. છતાં લાંબા વસવાટને લીધે આંહીના વાણી-પ્રયોગોનો પાસ એમાં બેસી ગયો હોવાનું સંભવિત છે. આ મારવાડી કુંભારણ બહેનો એમનાં લગ્ન-ગીતો, ઋતુગીતો, ગરબા વગેરે ઘણી મીઠી હલકે મસ્ત બનીને રાત્રિએ રાત્રિએ ગાય છે. ઘણાં ઘણાં ગીતોમાં સોરઠી ભાવોની આછી ઘાટી છાયા તરવરે છે સોરઠમાંની સંખ્યાબંધ જાતિઓ મૂળે મારવાડ તરફથી આવેલી હોઈ આ સંસ્કારોનું સામ્ય સમજવુ સહેલું છે.]

૬૧. માડીજાયો આવશે.

[મામેરાનું ગીત]

*

આંગણે આંગણે આંબલીઓ રોપાવું હો જેઠાણી !
હમણે માડીજાયો આવશે રે.
હું તો ઊંચી ચડું 'ને નીચી ઊતરું રે;
જોઉં મારો માડીજાયો વીર રે જેઠાણી !
હમણે માડીજાયો આવશે રે.

ઊંડા ઊંડાં રણમાં ઊડે [૧]ખેહ રે જેઠાણી !
હમણે માડીજાયો આવશે રે;

ઝબક્યાં ઝબક્યાં [૨]ધોરીડાનાં શીંગ રે જેઠાણી !
ઝબક્યાં નાના ભાઈનાં [૩]પાંપણિયાં રે !

ઝબક્યાં ઝબક્યાં [૪]વેલડિયાનાં ઈંડાં રે જેઠાણી !
ઝબકી ભાભલડીની ચૂંદડી !

૬૨. સંતોખણ બેનડી

[વરની માતા પોતાના વીરને મામેરું લઈને આવવા કહાવે છે: હે ભાઈ! તારે કીમતી મામેરું કરવું પડશે તેની ફિકર ન રાખજે. મારે ઘેર અઢળક સાયબી છે તું તારે માત્ર એક લીલું નાળિયેર લઈને આવજે ! હું તો સંતોષી બહેન છું]

*

વીરા ! નીલૂડું નાળિયેર લઈ આવ !
હું રે સંતોખણ બેનડી.

[૫]ભાયા ! ભલો તે ભેંસોનો લલકાર,
હું રે સંતોખણ બેનડી

ભાયા ! ભલેરી [૬]જોટડિયું હંકાર
હું રે સંતોખણ બેનડી.

ભાયા ! ભલો છે [૭]સાંઢ્યાંનો લલકાર
હું રે સંતોખણ બેનડી.

---

૧. રજ. ૨. બળદ. ૩ પાંપણીઓ. ૪. વેલડી. ૫. ભાઈ.
૬. ભેંસો. ૭. સાંઢિયા.

૬૩. આવાંસાં હો રે !

[વરની ઉક્તિ: હે મૃગનયની ! હું આવું છું. ઘોડાની સવારી કરતો, ઝૂલતે હાથીડે અને શ્રીફળનાં દાન દેતો આવું છું.]

*

આવાંસાં મારી મરઘાનેણી !
આવાંસાં હો રે

રે ઘોડાંરી ધમસાણે
હાથી ઝૂલતાં નાળેરાં દેતાં
આવાંસાં હો રે !

આવાંસાં મારી પિયરપૂરી !
આવાંસાં હો રે!

ચૂડલા સોયે તો ૧સીરમિયા લેળા લેજો રે !
આવાંસાં મારાં મરઘાનેણી !
આવાંસાં હો રે!

સાળુડા સોયે તો વાણીડા લેળા લેજો રે–આવાંસાં૦
ઘરણાં સોયે તો સોનીડા લેળા લેજો રે–આવાંસાં૦

૬૪. રીતાં લાયો

[વરરાજા કન્યાની છાબ માટે શી શી ચીજો લાવ્યો તેનું વર્ણન છે. સૈંયરો મેડતિયા (મેડતા ગામના વાસી વર) ને જોવા નીકળી છે.]

*

ચાલો રે સૈરાં મોજ કેરાં !
મેડતિયો જોવા જાં.

એ....સરદાર લાડલો !
કેડી કેડી રીતાં લાયો ?

ચૂડલા રે લાયો રે જો જોત ઘણા
[1]કાંકણિયારો સેન અપાર.

એ....સરદાર લાડલો !
એડી એડી રીતાં લાયો.

એ ઉમરાવ રવનરો !
એડી એડી રીતાં લાયો હાં—ચાલો૦

છાબ ભરીને કપડલાં રે લાયો
સાળુડારો સેન અપાર

એ....સરદાર લાડલો !
એડી એડી રીતાં લાયો.

એ—ઉમરાવ વનરો !
એડી એડી રીતાં લાયો હાં—ચાલો૦×

૬૫. સાચું સગપણ

[વર કન્યાને મનાવે છે. હે રાણી ! ચાલો, મારે દેશ કેરીઓ પાકી છે. કન્યા કહે છે કે મારાં માબાપ વિના મને શે ગમશે? વર સમજાવે છે કે સાચો સંબંધ તો માત્ર સ્ત્રી-પુરુષનો જ છે, બીજું બધું સગપણ મિથ્યા છે.]

*

ઝાલી રે રાણી ! હાલો રે આપણે દેશ !
કે આંબા રે પાકા, રસ ઢળે

સોઢા રે રાણા ! મેં કેમ આવું થારે દેશ !
કે રબાબાજી કવેણું રિયો નહિ ચાલે.

સોઢા રે રાણા ! મેં કેમ આવું થારે દેશ,
કે માતા અમારા - મન સમાં.

બાવોજી રે થારા આળ જંજાળ,
કે સાચો રે સગપણ હોય જણાં–ઝાલી૦

-બીજો રે સગપણ આળ જંજાળ,
કે સાચો રે સગપણ હોય જણાં–ઝાલી૦

[અન્ય સગાંનાં નામ લઈ એનું એ જ ગવાય છે.]

૧ તારે. ૨ બાપ. ૩. વિહોણું.

૬૫. સાચું સગપણ

[વર કન્યાને મનાવે છે. હે રાણી! ચાલો, મારે દેશે કેરીએ પાકી છે. કન્યા કહે છે કે મારાં માબાપ વિના મને શે ગમશે? વર સમજાવે છે કે સાચો સંબંધ તો માત્ર સ્ત્રી-પુરુષનો જ છે, બીજું બધું સગપણ મિથ્યા છે.]

*

ઝાલી રે રાણી ! હાલો રે આપણે દેશ!
કે આંબા રે પાકા, રસ ઢળે

સોઢા રે રાણા! મેં કેમ આવું થારે દેશ!
કે રબાવાજી રુવેણું રિયો નહિ ચાલે.

સોઢા રે રાણા! મેં કેમ આવું થારે દેશ,
કે માતા અમારા મન સમાં.

બાવોજી રે થારા આળ જંજાળ,
કે સાચો રે સગપણ હોય જણાં—ઝાલી૦

બીજો રે સગપણ આળ જંજાળ,
કે સાચો રે સગપણ હોય જણાં—ઝાલી૦

[અન્ય સગાંનાં નામ લઈ એનું એ જ ગવાય છે.]

૬૬. હરિયા વનની કોયલડી

[વરનાં મનામણાં ચાલુ છે: હે લાડી! તારા સસરાએ તારે માટે હીંડોળો બાંધ્યો હે મારી લીલા વનની કોયલ! તું હીચકવા જલદી ચાલ હવે તું તારા માતા-પિતાનો સ્નેહ છોડીને ચાલી આવ! સરખાવો 'આછેરું' કંકુ ઘોળ્યે રે લાડી'' (ચૂંદડી ૧૯ ગીત ૭૨)]

[1]વનડી! થારે સસરેજી [2]ડોલર બાધીઓ,
વનડી! [3]હીંડારે [4]ઉમાટે વેલી આવ!
રે મારી હરિયા વનરી કોયલડી!

લાડી! આબા પાકા ને કેરી રસ ઢળે,
લાડી! જામફળરો વડો રે સવાદ
રે મારી હરિયા હરિયા વનરી કોયલડી!

લાડી! મેલો માતારી [5]ચટુ આગળી,
લાડી! છોડો બાવાજી વાળો હેત

લાડી! રાખો સસરાજી વાળો પેત
રે મારી હરિયા વનરી કોયલડી!

[અન્ય સગાંનાં નામ લઈ ગવાય છે.]

૬૭. મારો દેશ

[હે લાડી ! તારે પગલે હું વાવ કૂવા ગળાવું, તું મારે દેશ ચાલ !]

*

પગે પગે વાવલડી ખોદાવું હો લાખેણી લાડી !
પગે પગે વાવલડી ખોદાવું હો રૂપાળી લાડી !
લઈ ચાલાં મારે દેશ.

દેશલડો ડરિયામણો લાગે હો રૂપાળા લાડા !
દેશલડો ડરિયામણો લાગે હો રૂપાળા લાડા !
નહિ ચાલું થારે દેશ.

*બાવાજીરી અવળુ આવે હો લાખેણા લાડા !
નહિ ચાલું થારે દેશ.

અવળું થારે ચૂડલે લખાવું હો લાખેણી લાડી !
અવળુ થારે ચૂડલે લખાવું હો લાખેણી લાડી !
લઈ ચાલું મારે દેશ.

૬૮. તારે કારણે

[હે લાડી, તારા જીવનને કારણે તો મેં પિતાનો પ્રેમ તજ્યો, હવે ચાલ મારી બાગોમાં! મારી બાગમાં ચંપો, મરવો ને કેવડો જેવાં ફૂલ છે: હે પિયુ! તારાં છોગલામાં કેવળ ગલનાં ફૂલ છે! તું બીજાં ફૂલોની જૂઠી વાતો કરે છે.]

*

*મેં તો થારા જીવન વની! કારણીએ,
મેં તો છોડચા બાવાજી વાળાં હેત
હાલોને વની વાગાંમેં!

વાગાંમેં ચંપો ને મરવો કેવડો,
વાગાંમેં [1]ચંપોલડીરાં ફૂલ
હાલોને વની વાગાંમેં!

ગલરે ફૂલ વનાજી થારા છોગામેં,
ગલરા ફૂલ ભમરજી થારા [2]પેચામેં
હાલોને વની વાગામે!

---

* સરખાવો:

મેં તો દાદા મારાને દુભાવ્યા રે
તારા આછા ઘૂંઘટડાને કારણ હો લાડડી!
હજી રે સમજ મારી કોયલડી!
(ચૂંદડી ૧ : ગીત ૭૩)

૧ ચંબેલીનાં ફૂલ. ૨. પાઘડીનો પેચ.

૬૯. મારા દેશમાં

[હે કન્યા ! મારા દેશમાં લઈ જઈને હું તને સારી પેઠે સોનાનાં આભૂષણો પહેરાવી પીળી હળદર જેવી, રૂપાના અલંકારો સજાવી ધોળી સફેદ અને કંકુના શણગાર કરાવી લાલચોળ બનાવી દઈશ !]

•

ડુંગર ઉપર ડેરડી રે વની !
[1]જણ ઉપર દાડમ દ્રાખ,
થારા દાદાને કહી દેજે રે વની !
લઈ હાલું મારડે દેશ.

બાળક વની ! લઈ હાલું મારડે દેશ,
મારા તે દેશમા રૂપું ઘણું રે વની !
[2]કર દેશાં ધોળી સફેદ !
બાળક વની ! કર દેશાં ધોળી સફેદ !

ડુંગર ઉપર દેરડી રે વની !
જણ ઉપર દાડમ દ્રાખ,
થારા વીરાને કહી દેજે રે વની !
લઈ હાલુ રે મારડે દેશ

મારા તે દેશમાં સોનું ઘણું રે વની !
કર દેશાં પીળી હળદ !—ડુંગર૦

૧ જેના. ૨ કરી દઈશ.

થારા મામાને કહી દેજે રે વની!
લઈ હાલું રે મારડે દેશ.

મારા તે દેશમાં કંકુ ઘણું રે વની!
કર દેશાં લાલ લપેટ!–ડુંગર૦

૭૦. પ્રેમની વાતો

[હે લાડી! તારે માટે શણુગાર લાવ્યો છું. મુખેથી બોલ તો ખરી. હે લાડડા! કેમ કરીને હું બોલું? મારા મોંમાં તાંબુલનીપટ્ટી છે.]

*

ચૂડલા લાયો રે વની!
કે [1]મુંઢ બોલ તો ખરી!

કે કી[1] કર બોલું હો વના!
કે મુંઢે પાનરી બીડી!

કે મુંઢે પાનરી બીડી
કે હીરા લાલસું જડી.

કે હીરા લાલસું જડી
કે મૂઠી મો'રસું ભરી

કે મૂઠી મો'રસું ભરી
કે બાતાં પ્રેમસું કરી!×

---

૧ મોઢે. ૧ કેમ કરીને.
× એની એ પંક્તિઓ જુદા જુદા અલંકારોનાં નામ લઈને ગવાય છે.

૭૧. ચરકલી

[પુત્રીની વિદાય વેળાનું ગીત· આપણા ગીત "દાદાને આંગણુ આંબલો" જેવુ.]

*

બાઈના બાવારે આંગણુ આંબલો,
બાઈ રમતાં આંબલિયારી છાંય રે
નીલા વનરી ચરકલી!
[1]ભાવા! દીધાં તે ધણુ પાછાં ને આવે
ઈ તો ઊડી જાશે પર ઘેર રે
નીલા વનની ચરકલી!

[અન્ય સગાંનાં નામ મૂકીને એની એ જ પંક્તિઓ ફરી ગવાય છે.]

૭૨. વનજી વાગાઁમેં

[આ શૃંગાર–ગીત છે. વર બાગમાં આવ્યો છે. રૂપિયા આપીને નવવધૂને રિઝવવાની ગ્રામ્ય રીતિની આ ગીતમાં નોંધ છે. નવવધૂને લગ્નની પહેલી રાતે ઘૂમરો ઊડાવવા વગેરે માટે રૂપિયા આપીને મનાવવાની રીત પ્રચલિત હતી–અટકે છે.

ચૂડલો પણુ લાવજો વનાજી રાજ!
વનડી જોવે ચૂડલારી વાટ, વનજી વાગાઁમેં.
ઓઢી પેરી ઊભાં સરાંથીએ વનાજી રાજ!
વનજી તાણે વનીરો હાથ, વનજી વાગાઁમેં.

---

1 બાઈ.

હાથલડાં [1]મતી તાણજો વનાજી રાજ !
રૂપિયા માગું સાડી સાત, વનજી વાગાંમે.
ચાર દેશાં [2]સોનલાં વનીજી રાજ !
સાડા ત્રણુરી કરો ઉધાર, વનજી વાગાંમે.
ઉધાર બુધાર મેં ને કરાં, વનાજી રાજ !
પારકા જીવરો શો [3]વશવાસ વનજી વાગાંમે.

૭૩. રંગના પ્યાલા

[આ પણ શૃંગાર-ગીતઃ સીરવણુ (મણિયારા) ની વાદળ જેટલી ઊંચી દુકાને ચૂડલા ઉતરાવી, એ ચૂડલા પહેરીને કન્યા ઓરડે ઘૂમતી પોતાના પતિને મદ્યના પ્યાલા પીવરાવે છે. મારવાડી રજપૂતોનો રિવાજ.]

*

ઊંચેલા વાદળીઆ ને સીરવિયારે હાટે
ચૂડલા [4]સીરાવત હાજર ઊભી બનલી.
ચૂડલા પેરીને વનલી ડેરે ડેરે ફરતી,
વનલી ડેરે ડેરે ફરતી,
કેસરિયાને દોદા પ્યાલા દેતી વનલી;
બાળુડાને રંગરા પ્યાલા દેતી વનલી,
—ઊંચલા*

---

૧. મા, નહિ. ૨. એ નામનો સિક્કો. ૩. વિશ્વાસ. ૪. ઉતરાવતી.

[* 'વાણીડારે હાટ-સાળુડા' વગેરે મૂકી એ જ ગીત વારંવાર ગવાય છે.]

૭૪. કાંઇ લાયા રે!

[કન્યા પૂછે છે, શું લાવ્યા? વર કહે છે, તારે પહેરવાના અંલકાર. કન્યા કહે: 'હે સ્વામી! ધીરે ધીરે બોલો. સાસુજી સાંભળશે તો મને ઠપકો દેશે.' વર કહે: 'સ્ત્રી! ઠપકો નહિ દેવરાવું. તને તો મારા શિર પર રાખીશ. તને દળવા નહિ દઉં. મજૂરી ચુકાવીને બીજા કોઈ પાસે દળાવીશ']

*

કાંઈ લાયા વના! [1]થે કાંઈ લાયા રે!
કે [2]થારી રંગરી ડબીમેં વના થે કાંઈ લાયા રે!

ચૂડલા લાયા રે!
આળક વની! ચૂડલા લાયા રે;
કે થારે [3]પેરવારી [4]અતરાઈ કે વની! ચૂડલા લાયા રે!

ધીમા બોલો રે!
[5]હરિયાળા લાડા! ધીમા બોલો રે!
કે મારી સાસુડી સાંભળે ને નણદી દેશે મને ગાળ.

નહિ દેવરાવાં ગાળ!
હરિયાળી લાડી! નહિ દેવરાવાં ગાળ!
કે થાને છોગલા ઉપર રાખાં, થાને નહિ દેવરાવાં ગાળ!

[6]મૂલ પીસાડું રે
લાખેણી લાડી મુલ દળાવું રે!
કે થાને છોગલા ઉપર રાખું, થાને નૈ દેવરાવાં ગાળ!

---

૧. તમે ૨. તારી. ૩ પહેરવાની. ૪ ચતુરાઈ. ૫ લીલા. ૬ પૈસા આપીને દાણા દળાવું.

૭૫. હસીને બોલો !

[હે પતિ ! તમે ચૂડલા વગેરે ઘડાવીને લાવ્યા, પણ મારી સાથે હસીને બોલશો તો જ હું ચૂડના હોશે હોશે પહેરીશ જો વઢીને બોલશો તો આભૂષણ પાછાં આપીશ]

*

વનજી ! સીરવીઆરે હાટે
ઊભા પ્યારા લાગો સરદાર !

વનજી ! ચૂડલા સીરાવો
વનીરે [1]ઉરે આવો સરદાર !

વનજી ! [2]વાદળિયાં મેલાંમે
બાળક વની ઊભાં સરદાર !
છોટી લાડી ઊભાં સરદાર !

વનજી ! હસીને બોલો તો
ચૂડલા સારા ઝીલાં સરદાર !

વનજી ! [3]વેરાજી બોલો તો
ચૂડલા પાછા દેશાં સરદાર !

---

૧ મદેશે. ૨ વાદળ સમા ઊંચાં. ૩ બેસ્રાજી : નારાજથી.

૭૬. પ્રેમ–ગોષ્ઠિ

[શૃંગાર–ગીત : હે સ્ત્રી ! મને તારા ઘૂંઘટની મોહિની લાગી. હે સ્વામી ! મને તમારા છોગાની પ્રીતિ લાગી. હે સ્ત્રી ! મને તારા દેહની ઉષ્માનો પસીનો વળ્યો. હે સ્વામી ! તો તમારા છોગા વતી પવન ઢોળો !]

ચૂડલા લાયા વનાજી [1]સીરમ દેશના,
લાવે ને પેરાવે બાળક વનીને.

લાવે ને પેરાવે છોટી લાડીને.
બાળક વની મોલાંરે ઉપર લે ચડે.

મોલ્લોમેં ચંપો ને મરવો કેવડો.
[2]ગલરાં ફૂલ વનાજી થારાં છોગાંમેં !

[3]ચત લાગ્યો લાડલડી થારા ઘુંઘટરો !
મન મોયો વનાજી થારા પેસાનો !

[4]પરેહો વળીયો વનીજી થારી [5]ગરમાઈ નો
વાયરો ઢાળોં વનાજી મનમેં આવે તો !

વાયરો ઢાળો ભમરજી મનમેં આવે તો !
વાયરો ઢાળો ભમરજી પીળાં [6]પેસાંનો !

[બીજાં અલંકારોનાં નામ લઈને ગવાય છે.]

---

૧. સિંહલદ્વીપ. ૨ ગલગોટાનાં ફૂલ. ૩ ચિત્ત. ૪ પસીનો. ૫ દેહની ગરમી. ૬ છોગાનો.

૭૭. કોણ કોણ પ્યારા ?

[આંબા અને લીંબુ લુંબાઝુંબ પાક્યાં છે. વર-વહુ બેઠાં છે. વર હેતથી વાત પૂછે છેઃ 'હે માલવણ! તને તારા પિયરમાં કોણ પ્યારું?' સ્ત્રી જવાબ આપે છેઃ 'હે સ્વામી! એક તો પ્યારા માત પિતા: એથી સવાઈ પ્યારી મારી માતા.' આવો ઉત્તર સાંભળીને વર ખિજાય છે. પરણ્યા પછી સ્ત્રીને પિયરિયાં પર પ્યાર રહે એ એને ગમતું નથી. એ ધમકી આપે છે કે 'જૂઠી વાતઃ આવું બોલીશ તો હું ફરીથી પરણીશ. તને તજીશ.' સ્ત્રી પણ એટલા જ ગર્વથી કહે છે કે 'હે સ્વામી! એક નહિ પણ બે પરણજે! તારી કરાવી કરીને હું મારા માવતરને નહિ વિસારું.' પછી પુરુષ પૂછે છે કે 'તને સાસરવાસમાં વહાલું કોણ?' સ્ત્રી કહે છે, 'સસરો ને સાસુ.' આ જવાબ વરને મીઠો લાગે છે!]

[1]જણસું સવાઈ મારી માતા માલવણી !
નીંબુ બોરંગ પાકાં.

જૂઠ હે વનડી થેં તો જૂઠ છો બોલે !
ફેરે [2]પરણી હું [3]દોહે ચારે માલવણી !
નીંબુ બોરંગ પાકાં.

એક પરણીતાં મારૂજી ! દો દો પરણીજો,
થારી ડરાઇ નહિ ડરું માલવણી !
નીંબુ બોરંગ પાકાં.

વનડો પૂછે વનડી ! હેતાંરી બાતાં.
થારે સાસરીએ કુણ કુણ પ્યારાં માલવણી !
નીંબુ બોરંગ પાકાં.

૭૮. ઘરની કૂંચી

[લાડી લાડાને પૂછે છે કે ઘરની ચાવી કોને સોંપી આવ્યા? લાડો જૂઠેજૂઠું કહે છે કે 'ચાવી તો બાપુને દઈ આવ્યો છું વગેરે.' લાડી ખીજે બળીને કહે છે કે 'એ બધા તો ઘરને ફના કરી નાખશે! મારો જીવ ઊંચે ચડી જાય છે. તે શીદ બીજાને ચાવી દીધી?' આખરે લાડો હસીને કહે છે કે 'ચાવી તો આ મારી કસે બાંધેલી છે!' સાંભળીને લાડીનો જીવ હેઠો બેસે છે! કેમ જાણે ઘર પોતાનું જ થઈ ગયું હોય! વિનોદ–ગીત છે.]

*

રણુક ઝણુક ચાલી લાડી સીમે આવી બોલી રે,
રાયવર! કૂંચી [1]કણુજીરે સુંપી!
લાડડા! કૂંચી કણુજીરે સુંપી!
[2]હેલીવાળા! કૂંચી કણુજીરે સુંપી!

કૂંચી તો મારા બાવાજીરે સુંપી હો,
બાવોજી થારો [3]અમલડે ઘર ઘાલે હો;
હેલીવાળા! હવે જીવડો [4]દોરો!

રણુક ઝણુક લાડી સરવર આવી બોલી રે,
રાયવર! કૂંચી કણુજીરે સુંપી!
રાયવર! કૂંચી કણુજીરે સુંપી!
હેલીવાળા! કૂંચી કણુજીરે સુંપી!

---

૧ કોને. ૨ પાઘડીવાળા. ૩ તારો બાપ તો અફીણમાં ઘર ફના કરી નાખશે. ૪ વિહ્વળ.

કૂંચી તો મારાં માતાજીરે સુંપી
માતાજી થારા [1]રીવડીએ ઘર ઘાલે
રાયવર હવે જીવડો દોરો–રણુક૦

કૂચી તો મારા કાકાજીરે સુપી
કાકાજી થારા [2]કરચલીએ ઘર ઘાલે!
રાયવર હવે જીવડો દોરો–રણુક૦

કૂંચી તો મારા ભાઈજીરે સુપી!
ભાઈ તો થારા [3]જુવારણે ઘર ઘાલે!
રાયવર હવે જીવડો દોરો–રણુક૦

કૂંચી તો મારી [4]વાઘારે કસ બાંધી!
હેલીવાળા! હવે જીવડો [5]પ્રોરો!

---

૧ તારી મા તો દીકરીએ (દીકરીને દઇ દેવામાં) ઉડાવી નાખશે.
૨ તારો કાકો તો ઊંટમાં (ઊંટો લેવામાં) ફના કરી દેશે, કરહલો, કરલો, કરલિયો, એટલે ઊંટ. ૩. જુદા થવામાં મજીઆરા વહેંચવામાં.
૪ અંગરખાની કસે ૫ રાત.

પારસી લગ્ન–ગીતો

૭૯

[લગ્ન આડા પાંચ દિવસ રહે છે ત્યારે આ ગીત ગવાય છે. એમાં પરણતા પુત્રનો, છેક જન્મથી માંડી લગ્ન સુધીનો ટૂંક ઇતિહાસ છે. પ્રથમ ગર્ભવાસના નવ મહિના ગવાય છે પછી જન્મ, ઉત્તરોત્તર નાવણુ, બાલ્યાવસ્થા, કિશોરાવસ્થામાં તોફાન, વિદ્યા–પ્રાપ્તિ, પોતાની પસંદગીનું પરણેતર વગેરે ભૂમિકાઓ વર્ણવાય છે]

*

સરસ્વત સ્વામીને વીનવું [1]સાએલરી રે,
એને ગણુપત લાગવું પાયે પતોરરી રે

હું તમને પૂછયું મારા પીરોજબાઈ સાએલરી રે,
કઈએ [2]બારો શી પેરે [3]જાયો પતોરરી રે

પહેલો માસ અજાણ્યો જાયે સાએલરી રે,
કંઈ બીજે તે [4]ફેર લ્હોરે જાયે પતોરરી રે

ત્રીજે માસ રે સાકર સેવી સાએલરી રે,
કઈ ચોથે તે સેવી દરાખ પતોરરી રે

---

૧ સાહેલડી. ૨ પુત્ર (બાળો) જન્મ પામ્યો ૪ સગર્ભા સ્ત્રીને ફેર (ચક્કર) ચડે છે તે.

પાંચમે માસે તે પચમાસીઆં સાએલરી રે.
કંઈ છઠ્ઠો તે છઠ્ઠો આઈનો જાયો પતોરરી રે.

સાતમે માસે રે સતમાસીઆ સાએલરી રે,
કંઈ આઠમો તે અણગમ્યો જાયે પતોરરી રે.

નવમે માસે તે [1]ખોળો ભર્યો સાએલરી રે,
કંઈ દશમે તે બારો જાયો પતોરરી રે.

ધરતી પગ દઈ જનમીઓ સાએલરી રે,
એનો સોનાં છરી [2]નાર વધેરીઓ પતોરરી રે.

પાણી હતાં દૂધે [3]અંગોળાવ્યો સાએલરી રે,
કંઈ ચોખા હતા મોતીએ વધાવ્યો પતોરરી રે.

ત્રણ દહાડાનો જળઉવો સાએલરી રે,
એની માડીના દૂધ પિવાડયાં પતોરરી રે.

પાંચ દહાડાનો જળઉવો સાએલરી રે,
એની [4]માંડીસે પાંચે [5]ન્હાનાં ન્હાયો પતોરરી રે.

સાત દહાડાનો જળઉવો સાએલરી રે,
કંઈ એ જાયનાં નામ જોવાડો પતોરરી રે !

---

૧ સીમન્ત વખતે ખોળામાં શ્રીફળ તેમજ બીજી કેટલીક વસ્તુઓ મૂકે છે તેને 'ખોળો ભર્યો' કહે છે. ૨ ડુંટી સાથે ચોંટેલું નાળ કાપવામાં આવે છે. ૩ નવરાવ્યો. ૪ માતાની સાથે. ૫ ન્હાણું નાવણ.

તેડા રે જોષીના બેટા સાએલરી રે,
કંઈ એ જાયાના નામ જોવાડા પતોરરી રે.

લાવો રે દુધનાં ત્રાબડા સાએલરી રે,
કંઈ જોષીનાં પગ ધોવાડા પતોરરી રે

લાવો રે કંકુના દાબડા સાએલરી રે,
કઈ જોષીનાં પગ પીળાવો પતોરરી રે

માડો રે જોષીનાં [1]બેસનાં સાએલરી રે,
કંઈ ઘુઘરીઆરો [2]પાત પતોરરી રે

થાળ ભરો રે સગ મોતીએ સાએલરી રે,
કાઈ જોષીને આવતા વધાવો પતોરરી રે

જોષીએ ટીપનાં વાચીઆં સાએલરી રે,
એના નામ આપ્યો ફિરોજશા જાએ પતોરરી રે

દશ દહાડાનો જળઉવો સાએલરી રે,
એની માડીસે દશે [3]ન્હાના ન્હાએ પતોરરી રે

વીશ દહાડાનો જળકવો સાએલરી રે,
એની માડીસે વીસ નહાના ન્હાયો પતોરરી રે

ચાલીશ દહાડાનો જળકવો માએલરી રે,
[4]એની માડીસે ચાલીશાં ન્હાયો પતોરરી રે

---

૧ બેસણુ. આસન. ૨ પાટ. ૩ નાવણ ૪ સુવાવડ સવા મહિનાની
રૂપ છે.

ત્રણ મહિનાનો જળઉવો સાએલરી રે,
એનાં [1]મમાવાની ખડકીએ સિધાવ્યો પતોરરી રે.

પાંચ મહિનાનો જળકવો સાએલરી રે,
એનાં [2]બપાવાને ઘેર સિધાવ્યો પતોરરી રે.

એનાં [3]બપાઈએ મોતીએ વધાવ્યો સાએલરી રે,
એનાં બપાઇએ [4]જોરે [5]ઝોરાવ્યા પતોરરી રે.

સાત મહિનાંનો જળઉવો સાએલરી રે,
એના બાવાએ ખોળે રમાડયો પતોરરી રે.

એક વરસનો જળઉવો સાએલરી રે,
કંઈ શેરીએ રમવા સિધાવ્યા પતોરરી રે,

સોનાં [6]મીલ્લી રે રૂપાં દાંડીઆ સાએલરી રે,
કંઈ શેરીએ રમવા સિધાવ્યો પતોરરી રે.

પડોશણની બાંગી [7]ચાતરી સાએલરી રે,
માળીનો [8]બેડીઓ મોગરો પતોરરી રે.

પાણિયારીનાં બેડલાં ફોડીઆં સાએલરી રે,
કંઈ લોકોની લાવ્યો રાવ પતોરરી રે.

બાઈ રે પીરોજબાઈ તારો બેટડો સાએલરી રે,
કંઈ [9]આડના કરતાને વાર પતોતરી રે.

---

૧ માનો પિતા. ૨ બાપનો બાપ. ૩ બાપની મા. ૪ ઝોળીએ. ૫ પોઢાડ્યો (ઝુલાવ્યો). ૬ મોઈ. ૭ તક્તી. ૮ ભાંગ્યો—વેડીઓ. ૯ આડાઈ-મસ્તી.

કંઈ એ મારાને બાવાજીનો લાડ સાએલરી રે,
કંઈ એ મારાને મમાવાનો લાડ પતોરરી રે.

સાત વરસનો જળઉવો સાએલરી રે,
કંઈ નિસાળે ભણવા સિધાવ્યો પતોરરી રે.

[1]સુના પાતી રે રૂપા ખડિયો સાએલરી રે,
કંઈ લેખાં લખે હજાર પતોરરી રે.

લખી ભણી ઘેરે આવીઆ સાએલરી રે,
બાવાજીને કીધી રે સલામ પતોરરી રે.

કંઈ બપાઇને લાગો રે પાય સાએલરી રે,
કંઈ માતાજીને લાગો રે પાય પતોરરી રે.

મારો ફિરોજશાહ તો વિનવે રે બાવાને સાએલરીરે,
બાવા મોરા મુજને પરણાવો પતોરરી રે.

[2]કંઈ હોય ને પરણાવું રે મારા દીકરા સાએલરી રે,
મને ઘડી યે ન લાગે વાર પતોરરી રે.

ફીરોજશાહ તો [3]લીલરા શોધવા સિધાવ્યા સા૦
કંઈ કન્યા ઘરે માત નહોતાં પતોરરી રે.

વરનાં માડી [4]વનવારે [5]ધુતાં સાએલરી રે,
કંઈ વરના બાવા વેપારે ધુતા પતોતરી રે.

---

૧. સોનાની પાટી. ૨ તારા લાયક કોઈ કન્યા મળે તો પરણાવું. ૩ કન્યા ૪ વ્યવસાય. ૫ રોકાણું.

લીલરી શોધી ઘેરે આવીઆ સાએલરી રે,
બાવા મોરા મુજને પરણાવો પતોરરી રે

લાખ બે લાખના વરના વાઘા સાએલરી રે,
સવા લાખની વરની પાંમરી પતોરરી રે

અરધા લાખની વરની પાઘડી સાએલરી રે,
કંઈ લાખ બે લાખના વરના [1]દેવાજા પતોરરી રે

ઘુંઘરીઆરા વરના [2]કનડોરા સાએલરી રે,
[3]માંડરીઆરા વરના બેરખા પતોરરી રે.

અરધા લાખનાં વરનાં વેઢીઆં સાએલરી રે.
કંઈ લાખ બે લાખના વરના ઘોડુલા પતોરરી રે

કેઈ સવાઘા પહેરો રે વરરાય સાએલરી રે,
કંઈ પામરી ઓઢો વરરાય પતોરરી રે.

કંઈ પાઘડી બાંધો રે વરરાય સાએલરી રે,
કંઈ ઘુંઘરીઆં પહેરો રે વરરાય પતોરરી રે

કંઈ માંડરીઆ બાંધો રે વરરાય સાએલરી રે,
કંઈ વેઢીઆં પહેરો વરરાય પતોરરી રે.

[4]તીલી ચલાનાં તેલે ભર્યાં સાએલરી રે,
કંઈ [5]મરદાન કરો રે વરરાય પતોરરી રે.

---

૧ પહેરવાનું એક પ્રકારનું વસ્ત્ર. ૨. કંદોરા. ૩ માદળિયાવાળા. ૪ તેલનાં થલાણા. ૫ મર્દન

તાંબાકુતી જળે ભરી સાએલરી રે,
કંઈ અંગોળ કરો વરરાય પતોરરી રે.

[1]આબોલા વરખની કાંસકી સાએલરી રે,
એને લૂંછો રે નવરંગ ચીર પતોરરી રે.

વરનાં ભાભી લૂંછન [2]દેવો સાએલરી રે,
કંઈ લૂંછને લૂંછી વર સંચરીઆ પતોરરી રે.

વરનાં બ્હેની સવાઘા દેવો સાએલરી રે.
કંઈ સવાઘા પહેરી વર સંચરીઆ પતોરરી રે.

વરનાં માડી પાંમરી દેવો સાએલરી રે,
કંઈ પાંમરી પહેરી વર સંચરીઆ પતોરરી રે.

વરનાં કુઈ પાઘડી દેવો સાએલડી રે,
કાંઈ પાઘડી પહેરી રે વર સંચરીઆ પતોરરી રે.

વરના મામા કનડોરા દેવો સાએલરી રે,
કંઈ કનડોરા પહેરી વર સંચરીઆ પતોરરી રે.

વરના વીરા વેઢીઆં દેવો સાએલરી રે,
કંઈ વેઢીઆ પહેરી વર સંચરીઆ પતોરરી રે.

વરના માસા માંડરીઆ દેવો સાએલરી રે,
કંઈ માંડરીઆં પહેરી વર સંચરીઆ પતોરરી રે.

વરના સસરા ઘોડુલા દેવો સાએલરી રે,
કંઈ ઘોડલે બેસી વર સંચરીઆ પતોરરી રે.

૧ આંબાનું વૃક્ષ. ૨ આે.

વરના મામાજી મોસાળાં દેવો સાએલરી રે,
કંઈ મોસાળાં લઈ વર સંચરીઆ પતોરરી રે.

વરનાં સાસુ સવાધા દેવો સાએલરી રે,
કંઈ સવાધા પહેરી વર સંચરીઆ પતોરરી રે

વરનાં સાળી ફૂલ ગજરા દેવો સાએલરી રે,
કંઈ ફૂલ ગજરા પહેરી વર સંચરીઆ પતોરરી રે.

ફિરોજશાએ સાળાને પુછીઆં સાએલરી રે,
*સાળા હરણુ શો કરે રે પોકાર પતોરરી રે

આજે મારી બ્હેનનું પરણે છે સાએલરી રે,
તેની ભલી ભલી હોય રે જમણવાર પતોરરી રે.

ફિરોજશાએ પારે ઘોડા ખેલાવ્યો સાએલરી રે,
જઈ ઊભા ગરવી ગુજરાત પતોરરી રે

જરબાઈ તો રડે ને [1]રિસાય સાએલરી રે,
હું તો જાઉં રે ફિરોજશાની સાથ પતોરરી રે

[2] જરબાઈને બાવા વિનવે સાએલરી રે,
તને શેર સોનાનો શણગાર પતોરરી રે.

* પોતાના લગ્નને નિમિત્તે ઘણા હરણુને હણવામા આવશે, એ ન સહેવાયાથી વર ચાલ્યો જતો હોય એવો જીવદયાનો ધ્વનિ આહીં લાગે છે. બરાબર આવી જ રીતની નેમનાથ-રાજુલની કથા જૈનોમા પ્રચલિત છે.

૧. રૂએ. ૨ પુત્રીને વર પાછળ જતી અટકાવવા માટે પિતા ઘણી લાલચો આપે છે, પરંતુ પુત્રી નથી લલચાતી.

તારો મણ મોતીનો હાર સાએલરી રે,
તારા મોટેરા આવાસ પતોરરી રે.

મોટેરા આવાસ મારી ઝૂપડીએ સાએલરી રે,
શેર સોનું રે મારી સુખડી પતોરરી રે.

તારા મણ મોતી કરું રે ખેરાત સાએલરી રે,
હું તો જાઉં મારા પતિની સાથ પતોરરી રે.

ગાયને ચરાવતા ભાઇ ગોવાળા સાએલરી રે,
કંઈ ક્યાંયે મારા પતિને દીઠા પતોરરી રે.

હું શું ને જાણું રે બાઈ બ્હેનડી સાએલરી રે,
તારો પતિ તે કેવો રે હોય પતોરરી રે.

૮૦

[વર તોરણે આવે છે ત્યારે કન્યાની માતા ઉંબરની અંદર ઊભા રહી જમાઈના માથા પરથી શ્રીફળ, સોપારી, ખારેક વગેરે વસ્તુઓ ઓવારે છે, તે વખતનું ગીત]

*

વરને સાસુ તે [1]અર્ઘવા નીસર્યા,
મસ્તકે તે બાંધ્યા મોડ રે
વર આવ્યો તે [2]જરબાઇ તારો,
માગે ઉતારા ને ઠાર રે

ઉતારા આપો બાગના,
મન હસે તે વરના બાપનાં.

ઉતારા આપો વાડીના,
મન હસે તે વરનાં માડીનાં

ઉતારા આપો મહેલના
મન હસે તે વરની બહેનનાં

ઉતારા આપો આભાના
મન હસે તે વરના મામાનાં

આપો આપો તે નગર ગામ
આપો તે બહોળા રાન
આપો તે આંબા [3]
આપો આપો ચોરાશી [4]
[5]નહિ લેવું તે નગર ગામ
નહિ લેવું તે બહોળાં રાન

1 અર્ઘ્ય દેવા. ૨ પરણતી કન્યાનું નામ ૩ આંબલી

નહિ લેવું તે આંબા આમળી!
નહિ લેવું ચોર્યાશી ચોતરાં!

બેટી લેવું રૂસ્તમજીઆ બાપની
મારાં જીવીયાં પરમાણ રે.

બહેની લેવું જહાંગીરજીઆ બાપની
મારાં પરણિયાં પરમાણ રે

બેટી લેવું રૂસ્તમજીઆ બાપની
મારાં જીવીયાં પરમાણ રે

એ ઘેર તે [1]ચોરી સરાવીએ
એ ઘેર તે [2]એરવદ બોલાવીએ

[3]હાથોમેં હાથ મિલાવીએ
[4]ચાવલની ઉરે છાંટ રે.

૮૦

[વર તોરણે આવે છે ત્યારે કન્યાની માતા ઉંબરની અંદર ઊભા રહી જમાઈના માથા પરથી શ્રીફળ, સોપારી, ખારેક વગેરે વસ્તુઓ ઓવારે છે, તે વખતનું ગીત]

*

વરને સાસુ તે [1]અર્ઘવા નીસર્યા,
મસ્તકે તે બાંધ્યા મોડ રે.
વર આવ્યો તે [2]જરબાઇ તારો,
માંગે ઉતારા ને ઠાર રે.

ઉતારા આપો બાગના,
મન હસે તે વરના બાપનાં.

ઉતારા આપો વાડીના,
મન હસે તે વરનાં માડીનાં.

ઉતારા આપો મહેલના
મન હસે તે વરની બહેનનાં.

ઉતારા આપો આંબાના
મન હસે તે વરના મામાનાં.

આપો આપો તે નગર ગામ રે
આપો તે બહોળાં રાન રે.

આપો તે આંબા [3]આંબળી
આપો આપો ચૌરાશી [4]ચોતરાં.

[5]નહિ લેવું તે નગર ગામ રે!
નહિ લેવું તે બહોળાં રાન રે!

---

૧ અર્ઘ્ય દેવા. ૨ પરણતી કન્યાનું નામ ૩ આંબલી ૪ ચૌટાં. ૫ નહિ લઉં

નહિ લેવું તે આંબા આમળી !
નહિ લેવું ચોર્યાશી ચોતરાં !

બેટી લેવું રૂસ્તમજીઆ બાપની
મારા જીવીયાં પરમાણ રે.

બહેની લેવું જહાંગીરજીઆ બાપની
મારાં પરણિયા પરમાણ રે

બેટી લેવું રૂસ્તમજીઆ બાપની
મારાં જીવીયાં પરમાણ રે.

એ ઘેર તે [1]ચોરી સરાવીએ
એ ઘેર તે [2]એરવદ બોલાવીએ

[3]હાથોએ હાથ મિલાવીએ
[4]ચાવલની ઉરે છાંટ રે.

---

૧ અસલ સંસ્કૃત શબ્દ 'ચત્વારિ' પરથી ચાર સ્થંભવાળુ લગ્નનું સ્થળ
૨ પારસીઓના પુરોહિત ૩ હસ્ત-મિલાપ (હાથેવાળા)ની ક્રિયા.

૪ ગુજરાતી હિન્દુઓમા ઘઉંઆ પાંઉંઆ ઉરાડે છે તે રીતે રાંધેલા ચોખા ઉડાવવાની ક્રિયા અન્ય દેશોમા પણ કરવામા આવે છે. એ સંબંધે "Marriage-customs in Many Lands" નામના પુસ્તકમા લખે છે કે—"The throwing of rice wheat and other seeds was clearly symbolic of fertility and expressive of the hope that the bride in time be a happy mother of children Abundance may be a secondry meaning"

મારી પાવોલે ચોરી નવરંગી
ત્યાં તો રમે છે ઢેલ્ય ને મોર રે.

ઢોલી વગાડે છે ઢોલ રે
ગરનાઈના શબ્દ સોહામણા.

[1]ગાયનનાં ગળાં મોકળાં
ગાયે લગનનાં ગીત રે.

૮૧

જી રે! કુમારી કન્યાએ લખી મોકલ્યાં,
લખેશરી વર વહેલો ચાલ! છતરવીને લાડ કરો.

જી રે! હું કેમ આવું રે લાડી એકલો,
મને બાવા વીનવતાં લાગે વારો રે, છતરવીને લાડ કરે.

તારા બાપુને બંધાવીશ પાઘડી,
તારી માડીને પોપટીઆરો ચીર રે, છતરવીને લાડ કરે.

જીરે! લાખેણી લાડીએ લખ્યાં મોકલ્યાં,
વહેવારીઆ વર, વહેલો ચાલ! છતરવીને લાડ કરે.

જી રે! હું કેમ આવું રે લાડી એકલો,
મને કાકા વીનવતાં લાગે વારો રે, છતરવીને લાડ કરે.

તારા કાકાને પહેરાવીશ પામરી,
તારી કાકીને પટોળાંની જોડ રે, છતરવીને લાડ કરે.

૧ ગાયણ; ગાવાવાળી; પારસી કોમમાં ખાસ ગાનારી સ્ત્રીઓનો વર્ગ હોય રજપૂતો વગેરેમાં 'લંઘા'ની જાત ખાસ ગાનાર હોય છે.

૮૨

[લગ્ન સમાપ્ત થાય પછી ગવાય છે એમાં દીકરીઓ પ્રત્યે સાસરવાસમા થતા વર્તાવનો ધ્વનિ છે]

*સાસુજી ! એમ ના જાણતાં કે વહુ મોટી રે,
અમે એને દહીંએ ને દૂધે પોષી રે
સાસુજી ! હૈયાં તે કરજો ભોળાં રે,
જરબાઈને ના પીરસતા થોડા રે !

* સરખાવો પંજાબી લગ્ન ગીત.

સુનેયો, સુનેયો, નમેઓ કુડમો, અર્જ બન્દી દી સુનિયો એ !
જે એસી દિત્તે ફટે-પુરાને, રેસમ કરકે જાણેઓ એ !
જે સાડી બીબી મદા બોલે, અંદર બડ સમઝાયો એ !
જે અસીં દિત્તી ગોલી બાંદી, રાની કરકે જાણેઓ એ !
જે સાડી બીબી ઘેઉ રૂઢાવે, પાની કરકે જાણેઓ એ !
જે સાડી બીબી મોટા કત્તે, રેશમ કરકે જાણેઓ એ !
સુન ઓએ લાડેઆ, એ મુહારેઆ, મૈંદી ગાલી ન દેમી એ !

['પંજાબી ગીત' ૧૪૪]

અર્થ-હે અમારા નવા સબંધીઓ, મારી દીનની વિનતિ સાંભળો ! જો મે દાયજામાં ફાટલા ને જૂનાં કપડાં દીધાં હોય તો પણ તમે એને રેશમી સમજીને સ્વીકારી લેજો ! જો મારી દીકરી કાંઈ સારું માઠું બોલે તો પણ એને એકાન્તમા લઈ જઈને સમજાવજો અમે તો તમને ગોલી દાસી કરીને દીધીછે, તો પણ તમે એનો રાણી ગણીને સત્કાર કરજો જો મારી દીકરી ઘી ઢોળે તો એને પાણી ગણી માનજો મારી દીકરી જાડુ સૂતર કાંતે તો પણ તમે એને રેશમના ઝીણા તાર કરી માનજો હે ઉછૃંખલ જમાઈ! વહુને કદી આ સામી ગાળ ન દઈશ

આમુજી! દૈયાં તે ટસ્જો પાદાં રે,
જરબાઈને ના પીરસતાં લ્હાંદાં રે!

[1]આમુજી ચમટો તમે નખે તોડતાં રે,
ચમટો તો ચમચમગે ને રોચે રે,

જરબાઈ તો [2]ગાવાળીની વાટ જોચે રે!

[૬]

ખાંયણાં

[ખાયણાં એટલે મૂળ તો ધાન ખાંડતાં ખાંડતાં ખારણિયા પર બેસીને ગાવાનાં ત્રણ ત્રણ નાજુક પંક્તિઓનાં જોડકડાં. સાંબેલાને ધબકારે ધબકારે 'ખાંયણાં' તાલ પુરાવે. પરંતુ પછી તો કોણ જાણે ક્યારે એ ધાન ખાંડવાની ક્રિયા સાથેનો એનો સંબંધ છૂટી ગયો અને એ લગ્ન-ગીતો બની રહ્યાં.

અમદાવાદ અથવા સુરતમાં લગ્નને અવસરે કાયસ્થ કોમની બહેનો સામસામા પક્ષમાં વહેંચાઈ જઈને આ 'ખાંયણાં' સામસામાં ગાતી બલ્કે શીઘ્ર રચના રચતી હોવાનું કહેવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત આઠે દિવસે દરરોજ સાંજરે પણ એ બ્રહ્મક્ષત્રિય કોમની નાની કન્યાઓ હીંચોળે હીંચતી ખાંયણાં ગાય છેઃ સૌરાષ્ટ્રના મેળાઓમાં ગોવાળિયા કે અન્ય દુહાગીરો કાનમાં આંગળી નાખી, હાથમાં ઘૂમકીઆળી છડી હલાવી, ડાંગ પર ટેકવેલા દેહને ઝુલાવતા ઝુલાવતા જેમ બબ્બે પંક્તિના દોહા સોરઠા ગાય છે તે રીતે. સરજાયાં તો છે લગ્ન-અવસરને આધારે, પણ લગ્નના ઉલ્લાસ એમાં આછા આછા નહિ જેવા જ ગવાયા છે. મુખ્યત્વે ગવાયા છે સંતાપના સ્વરો.

ખાંયણાંનો ઢાળ જ કરુણતાથી ભરેલો છે વિનોદની ઊર્મિઓનું વહન કરવા જેવું એનું બંધારણ જ નથી. એના પ્રધાન સૂરો ઊંડા વિલાપના છે. એમાં દીકરી પોતાનાં દુઃખો રડે છેઃ કન્યાવિક્રયનાં, કજોડાંના, સાસરવાસમાં થતી કનડગતોનાં, પિયર સાથેના વિજોગનાં. શોક્યનાં વગેરે દુઃખો ! પરંતુ એ દુઃખોને વ્યકત કરતી વાણી તો છે સ્વજન-સ્નેહથી ભીની ભીની. વિવાહિત જીવનનાં દુઃખો પરનાં એ આક્રંદને 'ખાંયણાં' કોઈ વિલક્ષણ રીતે કરુણાર્દ્ર મીઠાશથી પલાળી મૂકે છે.

અકેકું ખાયણું એટલે અકેક કલ્પના, અકેક અખિશુદ્ધ ચિત્ર, અકેક કાવ્ય, એકેક આંસુ બંધારણે કરી સરલ સીધાં, ધ્વનિકાવ્યની

રચનાને અનુકૂલ, રાગ પરત્વે કોમલ, રમતજયહિતને દળવાં ફૂલ સમાં, એવાં વિશિષ્ટ લક્ષણે કરી વિભૂષિત છે.

આ 'ખાંયણાં'નો એક નાનો શો છતાં સર્વદેશીય, વૈવિધ્યશાલી સંગ્રહ સુરતવાળા ભાઈ શ્રી ઈશ્વરલાલ વીમાવાળાએ તાજેતરમાં પ્રગટ કર્યો છે. તેમાંથી તેમના સૌજન્ય થકી અત્રે થોડા નમૂના ઉતારેલા છે.]

૮૩

દાળી તે કોમલ આંગળિયામાં રમતી,
બાપાજી ભેળી જમતી
હે બહેની નાનકી. ૧

આકાશે અપ્યાં ને ધરતી માએ ઝીલ્યાં,
માએ ને બાપે ઉછેર્યાં.
હે પરને સોંપવા! ૨

મારી તે માએ જતન કરીને જાળવી,
રતન કરીને રાખી
હે પરને સોંપવા! ૩

*મારા તે બાપે તાપી કિનારા જોયા,
જોયાં ન જોયાં
જમાઈનાં ઝપડાં. ૪

મારા તે બાપે વહાણે ચડી વર જોયા,
મૂરખ વરને મોહ્યા
મૂળાપણી વેચતા. ૫

મારા તે બાપે પરદેશ દીકરી દીધી
ફરી ખબર ન લીધી
મૂઈ કે જીવતી. ૬

[1]મારા તે બાપે ત્રાજૂડીમાં તોળી
ભર્યા કુટુંબમાં બોળી
કે દાદા ! દીકરી. ૭

બાપાજી બાપા, મેં શાં કરીયાં પાપ !
ભર્યે ને ભાદરવે
વળાવી સાસરે ૮

હથ મેરે રમ્બડી, મોઢે તંગડી
ઘા ખુતેન્દડી દિલ્લે દે હેઠ.

હત્થીં છાલે પૈ ગએ, પૈરીં કંડે ચુભ ગએ
હુન ચેતે આમદા બાબલ તેરા દેશ.

[પંજાબી ગીત : ૧૮૭

અર્થ;—અન્ય દીકરીઓને દીધી શહેર નગરમા, અને મને કાં દીધી પહાડી દેશમા? મારા હાથમા દાતરડુ અને ખભા ઉપર શંદલું છે. હું ઘાસ ખોદી રહી છું. મારા હાથમાં છાલાં પડી ગયાં છે. પગમાં કાંટા વાગ્યા છે. હે બાપુ! મને તમારો દેશ યાદ આવે છે.

૧. કન્યાવિક્રય કર્યો, મને વેચી.

બાપાજી ! આંબો થડ જોઈને રોપાવજો
ઘર જોઈને પરણાવજો
કે દાદા ! દીકરી ૯
મારા તે બાપને એક જ દીકરી હોજો !
સારા વરને જોજો !
કે ચિંતા ઊગરે. ૧૦

પુત્રીને દૂર સાસરે પરણાવ્યાનો પોકાર ઘણા પ્રાંતોનાં ગીતોમાં આવે છે. દૃષ્ટાંત :

૧. સૌરાષ્ટ્રી ગીતોમા :

વળો વળો રે મારા સમરથ દાદા !
તમે દીધાં અમને વેગળાં.

[ચૂંદડી : ૧ : ૭૪]

દાદાને વાલા દીકરા, અમને દીધાં પરદેશ જો !

[ચૂંદડી : ૧ : ૭૪]

૨. પંજાબી ગીતમાં.

સરવર દૂંજે દિએ, ભાઈણુ તેરા વાસ ક્યું દૂરે ?
મેરા વાસ પૂછેંદડેઆ ભાઈયા ! બાબે કિતડી દૂરે ?
મુંઝ્યાઁ દિંદા સૈંધુરિયા દિંદા, પોતી ન દિન્દડા દૂરે !

[પંજાબી ગીત ; ૧૫૦]

અર્થ;—સરોવર પર જતી હે કુંજડી ! બહેન ! તારો વાસ કેમ દૂર છે ? મારો વાસ પૂછનાર હે ભાઈ ! મને મારા બાપે દૂર દીધી. ભેંસો દીધી હોત, ગાયો દીધી હોત, પણ એક પુત્રીને દૂર ન દીધી હોત !

અથવા બીજું પંજાબી ગીત:

બાબે દી મૈં લાડલી,
મૈંનૂ દાદી દિતડા દૂરે વે, લખદાતી દિતડા દૂર !

અર્થ:—હું મારા પિતાની લાડીલી હતી, પણ પિતાએ મને દૂર દીધી. રે ! લાખોનું દાન કરનાર પિતાએ મને દૂર દીધી.

સાસરે જાતાં સામે મળ્યાં બે તાડ
માત પિતાના લાડ
મને કેમ વિસરે ! ૧૧

ઓ પેલી, ઓ પેલી કયા ગામની ટેકરી
પાણી ભરે કૂવે એકલી
કે કઈ બ્હેન સાસરે ! ૧૨

*સાંજ પડે આથમે રવિનું તેજ
માડી કેરું હેત
કે મુજને સાંભરે. ૧૩

ઘડો ફૂટે ને રઝળે જેવી ઠીકરી,
મા વિણ રઝળે દીકરી
કે આ સંસારમાં. ૧૪

માતાને તો પંજાબી દીકરી પણ એજ ભાવે સંભારી રહી છે; પુત્રી સાસરવાસમાં છે; સાસરાનું ગામ ઘણું દૂર–નદીને સામે કિનારે છે; ઘણાં દિવસથી માવતરને મળાયું નથી. પુત્રી પુકારી રહી છે;

મેંહદી નૂં પાદે માએઁ સુકણી,
મેંહદી દા રંગ ની ઉદાસ. સાવન આઈ એ,
સુન બે બાબલ મેરેઆ દમ્માઁ દેઆ લોભિયા,
ધીઆઁ ક્યો દિતિયાઁ નદિયોં પાર, સાવન આઇએ,
ઉરલે કંઢે મૈં ખડી. પરલે મેરી માઁ,
ડિમ ડિમ પેંદા અખિયાઁ દા નીર, સાવન આઇએ,

માડી રે માડી! મોકલની તું આણાં
હોળી દિવાળીનાં ટાણાં
કે મારે વહી ગયાં ૧૫

માડી રે માડી! ન જોઈએ મને સાડી,
જનમની ઓશિયાળી
કે હું તારા દૂધની ૧૬

શેર હળું ને શેરીએ જઇ આવું,
માડીને કહેવરાવું
કે આણાં મોકલે ૧૭

આજે સખી મારી આંખલડી નથી ઠરતી,
માની જણી નથી મળતી
કે બેસું ગોઠડી ૧૮

આજે સખી મારી આંખલડીનો હીરો
આવે માડી જાયો વીરો
તો માંડું ગોઠડી ૧૯

વાડા પછવાડી શિવજીનું દેહરું,
પૂજા કરવાને તેડું
કે મારા ભાઈને ૨૨

આજે મેં રાંધ્યાં ખીર ચૂર રે થોડાં,
વીરાજીનાં ઘોડાં
પરસાળે હણુહણે ૨૩

આઘથી દેખું દૂર દૂરને ડગલે,
પરમેશ્વરને પગલે
કે વીરાને ઓળખ્યા. ૨૪

આવતા દેખું લીલી ને લાકડીએ,
કસુંબી પાઘડીએ
વીરાજીને ઓળખ્યા. ૨૫

મારા તે ભાઇનો રેવંતો છે ઘોડો,
જડિત્ર અંબોડો
કે મારી બ્હેનનો ૨૬

દેવને વહાલા ઘીનાં દીવાનાં કોડિયાં,
સુજને વહાલાં ઘોડિયાં
કે બચુ ભાઈનાં ૨૭

લીલૂડો પોપટ કચેરીમાં ઊડતો,
બાપાજી જોડે જમતો
બચુભાઈ સાંજરે ૨૮

મારા તે ભાઈ સૂરત શેરના મહેતા,
સિંદૂર ભરિયા સેંથા
કે મારી ભાભીના. ૨૯

માડી રે માડી ! મોકલની તું આણું,
હોળી દિવાળીનાં ટાણાં
કે મારે વહી ગયાં ૧૫

માડી રે માડી ! ન જોઇએ મને સાડી,
જનમની ઓશિયાળી
કે હું તારા દૂધની ૧૬

શેર દળું ને શેરીએ જઈ આવું,
માડીને કહેવરાવું
કે આણાં મોકલે. ૧૭

આજે સખી મારી આંખલડી નથી ઠરતી,
માની જણી નથી મળતી
કે બેસું ગોઠડી ૧૮

આજે સખી મારી આંખલડીનો હીરો
આવે માડી જાયો વીરો
તો માંડું ગોઠડી ૧૯

દીકરી મરજો ને બાપજી ! વધાઈ લેજો !
વીરાજી કહેજો
કે પનોતી ઊતરી. ૨૦

....બ્હેન પરણે ને મોર ચિતરના માંડવા,
અખંડ ઉજાગરા

વાડા પછવાડી શિવજીનું દેહરું,
પૂજા કરવાને તેડું
કે મારા ભાઈને. ૨૨

આજે મેં રાંધ્યાં ખીર ચૂર રે થોડાં,
વીરાજીનાં ઘોડાં
પરસાળે હણહણે. ૨૩

આઘેથી દેખું દૂર દૂરને ડગલે,
પરમેશ્વરને પગલે
કે વીરાને ઓળખ્યા. ૨'

આવતા દેખું લીલી ને લાકડીએ,
કસુંબી પાઘડીએ
વીરાજીને ઓળખ્યા. ૨૫

મારા તે ભાઈ સૂરત શેરના મહેતા,
સિંદૂર ભરિયા સેંથા
કે મારી ભાભીના ૨૯

વીરાની ઘોડી ખાય મોતીના દાણા,
નિત્યે કરતી આણાં
કે ચંદન બહેનનાં ૩૦

હોળી દિવાળીને દહાડા રહ્યા છે થોડા,
વીરાએ જોડ્યા ઘોડા
કે બહેની તેડવા. ૩૧

ખાંડણિયા ખાંડતાં ખખડે હાથની ચૂડી,
મહિયરીએથી મૂડી
વીરાજી મોકલે ૩૨

ભાઈ જમે ને ભાભી તો ડાકાવે,
રખેને નણદી આવે
કે મારે બારણે. ૩૩

નહિ આવું નહિ આવું ભાભી તારે બારણે,
કોણ ઝુલાવશે પારણે
કે કીકા ભાઈને ! ૩૪

ભાઇ છે ભોળા ને ભાભી આવી છે ધુતારી,
હૈયેથી ઉતારી
વીરાએ બેનડી ૩૫

ઓ પેલો ઓ પેલો હોડીવાળો આવ્યો,
ભાભીજીને લઇ ચાલ્યો
કે ભાઇ એકલા ! ૩૬
